

SZABÓ GYÖRGY
KOLOZSVÁRI DEPORTÁLTAK
AZ URALBAN

SZABÓ GYÖRGY

KOLOZSVÁRIDEPORTÁLTAK AZ URALBAN

SZABÓ GYÖRGY

**KOLOZSVÁRI
DEPORTÁLTAK
AZ URALBAN**

KOMP-PRESS
KORUNK BARÁTI TÁRSASÁG
KOLOZSVÁR 1994

MEGJELENT A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI
MINISZTERIUM TÁMOGATÁSÁVAL

SZERKESZTETTE: JAKÓ KLÁRA

KOMP-PRESS

Kolozsvár, 1994

Szabó György

Felelős kiadó: Cseke Péter

Borítóterv: Heim András

Műszaki szerkesztés: Heim András

Számítógépes szedés: Gyík Enikő

Korrektúra: Miss Emma

Számítógépes tördelés: Lakó Boglár

Készült:

Felelős igazgató:

ISBN 973-96399-2-5

ELÖLJÁRÓ BESZÉD

Mindaz, amit itt papírra vetek, az irodalom perifériájához tartozik. Nem tartom magam írónak, noha az őszinteség kedvéért be kell vallanom, sokáig éreztem magamban mocorogni efféle hajlandóságot. Ez azonban, azt hiszem, magától értődő, ha az ember sokat olvas, gyakorta írók, költők társaságában forgolódik, és ráadásul, amivel talán kezdenem kellett volna, tanári, filológusi mestersége révén irodalommal foglalkozik, akár tudományos, akár népszerűsítő szinten. Különösen a költészet ragályos: bizonyos életkorban mindenki úgy érzi, hogy a benne feszülő érzéseket másként nem lehet levezetni, mint verses formában. Minden kisvárosban tucatjával rejtőznek meg nem értett lírai költők, akik (a jobbik esetben) valamelyik folyóirat versrovatának vezetőjétől idejében felvilágosítást kaptak arra nézve, hogy a papírt egyébre használják. Ilyen esetben az álpoéta vagy végleg leteszi a lantot, vagy pedig — amiben nincs semmi kivetendő — a maga, esetleg szűkebb környezete örömeire pattan fel néhanapján a Pegazusra. A rosszabbik eset az, amikor a kijózanító kritikusi vélemény lepereg a poétáról, s a kortársaktól alábecsült zseniként jár-kél a világban, kézlegyintéssel intézve el a folyóiratokban versekkel szereplő vagy éppen kötettel jelentkező múzsafiakat, akiknek — mi tagadás! — olykor szintén akadnak félresikerült alkotásaik.

Nem tartom magam írónak tehát, de magam is firkáltam verseket, összesen kettő látta meg a nyomdafestéket, néhány a ifjúkorom emlékei között őrzök, a legtöbbet pedig rég megsemmisítettem. Ez az idő azonban már a múlté: nagyjából a harmadik évtized után az ember kezd számot vetni magával, képességeivel, szembenéz azzal, amit megvalósított, s felméri, amire még futni fogja erejéből. Ezt a leszámolást esetleg követi egy második, harmadik, amikor a hajfürtök ritkulni, fehéredni kezdenek: a későbbi számvetések egyre kijózanítóbbak.

S ha most mégis magam elé terítem a papírt, és írószert készítek elő —mert az első fogalmazást mindig ceruzával vagy golyóstollal végzem —, ezzel nem akarok betörni az irodalom kapuján. Nem irodalom az, amit itt leírok, hanem dokumentum. Nem tartozik a “mentségek” vagy “önigazolások” műfajához, mert nincs miért igazolnom vagy mentetgetnem magam. S talán nem is eléggé dokumentum, mert csupán egy ember szempontjait tükrözi írásom, s ilyenformán talán nem mindenütt eléggé tárgyilagos, bár a törekvés, remélem, kitűnik belőle.

Akkor hát mire való az egész? — kérdezheti valaki. Azért, mert noha százával jelentek meg háborús- és lágerélményeket feldolgozó könyvek, beszámolók a fogságban töltött időkről, nagyon kevesen írtak azoknak a kolozsvári magyar férfiaknak a sorsáról, akiket az 1944-es őszi szele a hulló falevelekkel együtt elsodort. Mi lett azzal a négy-ötezer, mások szerint három-négyezer civil magyar férfival, akit a bevonuló szovjet csapatok deportáltak? Nem tudom, ki és mikor fog ezzel a korszakkal az igazi történész politikai szenvedélytől mentes higgadságával, alaposságával foglalkozni; az, amit én itt összehordok, talán adatokat szolgáltat egy tanulmányhoz vagy doktori értekezéshez.

Amikor valaki ilyen anyagon dolgozik, szükségszerűen felmerül még néhány

tisztázni való. Ilyen például az, hogy mit szólnak közléseimhez azok, akik ismerik — mert átélték — az eseményeket. Szerepeltetem-e sorstársaimat valódi nevükön? Azok, akikről írni fogok, nem fognak szólni semmit: vagy azért, mert kicsi a valószínűsége annak, hogy mindez sajtó alá kerüljön, vagy azért, mert nem torzítok, hanem a meztelen igazságot írom. Ha azonban az igazságon belül mégis akad olyan eset, helyzet, amely sértő volna valaki számára, ott majd megtalálom a módját annak, hogy a nevet “véletlenül” elfelejtem feltüntetni. Egy-két esetben kezdőbetűvel utalok a személyekre. Általában az egész kérdés nem fog nagy fejtörést okozni, nemcsak azért, mert nagyon sokan már nincsenek az élők soraiban, hanem azért is, mert az azóta lepergett ötven esztendő folytán sok jelenség más megvilágítást nyert, a személyek kissé elmosódtak, viszont élesebben felszínre jöttek az események. Mind a személyeket, mind az eseményeket igyekezni fogok a tőlem telhető legnagyobb pontossággal felidézni, de bizonyára nem mindig egyforma sikerrel. Az átlagos emberi agy teljesítőképessége nem végtelen, s az emlékezet nemegyszer megtréfálja az öreg embert.

Ahhoz, hogy az utókor helyesebben tudja megítélni feljegyzéseimet (az utókor szót nem nagyképszerűségről használom, hanem azért, mert előbb vagy utóbb valakinek a kezébe jut ez az írásmű, s azt a valakit csakis e néven nevezhetem), be kell mutatkoznom. Értelmiségi családból származom, a leírandó események idején édesapám, Dr. Szabó Jenő, a marosvásárhelyi Állami Kórház elmeosztályának volt a főorvosa, 1940 őszéig pedig Radnót község körorvosa. Becsületes, jó humorú, társasági ember volt, hívő katolikus, politikailag liberális. Édesanyám nem polgári, hanem református nemesi család ivadéka volt, de nem a család nemességével büszkélkedett, hanem azzal, hogy a Köntzey családhoz háromszáz évre visszamenően csupa írástudó, sőt jórészt szellemi foglalkozást űző személy tartozott. Bátyám, öcsém és én katolikus hitben nevelkedtünk, de szüleink eltérő vallása soha nem okozott problémákat a családban: Erdélyben, amely minden országot megelőzve már több száz éve a vallásszabadság mellett tört lándzsát/ez nem is lehetett másként.

Családunk jó közepes anyagi viszonyok között élt: egész élete munkájával édesapám egy házat szerzett (hozzáértve a berendezést, a jól felszerelt szépirodalmi és orvosi könyvtárat), no meg egyetemen taníttatott három fiút, közülük egyet külföldön. A családban senki sem tékozolt, de édesanyám érdeme, hogy a szerzett javak megmaradtak; ő osztotta be a jövedelmet, ügyesen gazdálkodott, fáradhatatlanul dolgozott, s tevékeny életre nevelte fiait, minket, akik vakációban fát hasogattunk és hordtunk, vizet mertünk a kerekes kútból, és locsoltuk a veteményes- és virágoskertet, megtanultunk asztalt teríteni, mosogatni, szóval belekóstoltunk mindennemű házimunkába. Ennek az aktív életre szolgáló nevelésnek, nemkülönben az internátusi nyolc, az egyetemi diákothton négy évének a továbbiakban — így fogságom alatt is — nagy hasznát láttam, mert életememmé vált a pontosság, a rendszeretete, valamint az, hogy sohse unatkozzam.

1944 őszén szüleim Marosvásárhelyt tartózkodtak. Szülész-nőgyógyász bátyám, szintén Dr. Szabó Jenő (meghalt 1976-ban), katonai szolgálatot teljesített. Zoltán öcsém elsőéves medikusként a szünidő örömeit élvezte a Marosban, amelynek partjain gyermekkorunkban — még Radnóton — oly sok szép órát töltöttünk. Magam ebben az időben a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Régészeti Intézetének tiszteletbeli tanársegédjeként dolgoztam, az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak pedig díjas gyakornoka voltam. Ez idő tájt személyi lapom a következő adatokat tartalmazta: születtem 1920. április 19-én Dicsőszentmártonban. Lakásom: itt zavarba jövök, mert amikor a németek hadikórháznak szándékozták lefoglalni a Petőfi utcai diákothont, Létay Lajos barátommal kiköltöztünk egy bútorozott szobába az Erzsébet útra. Innen

tíz nap múltán odébb kellett állnunk a háziasszony kellemetlenkedései miatt; többek között darabonként számon tartotta még a hullott almát is meg a verandájára futtatott szőlőt. A törvényben előírt kéthetes felmondást úgy játszottuk ki, hogy írtam öcsémnek, aki táviratot küldött ezzel a szöveggel: “Katonai behívót kaptál, azonnal gyere!” Innen a Rákóczi útra helyeztük át sátorfánkat, de ez sem vált tartós szálláshellyé, mert a háziasszony, nem törődve tanulási, olvasási szándékunkkal, társaságunkban kívánta eltölteni unalmas óráit, hosszadalmasan mesélve fiatalkori hódolóiról. Innen költöztünk át a Hétvezér tér egyik mellékutcájába, a Borsai családhoz. A Borsaiak közül Ilona fiatalabb egyetemi kollégánk volt, szabad idejét zenei érdeklődése kielégítésére fordította. (Ha jól tudom, később Budapesten népzene kutatóval foglalkozott, hamvait 1982-ben hozták haza, a Házsongárdi temetőbe.)

No de ne menjek bele a részletekbe, mert ha így kezdem, meg kell írnom valamennyi család történetét, amellyel kapcsolatba kerültem. Folytassuk a személyi adatokat. Családi állapot: nőtlen. Vallás: római katolikus. Magasság: 169 cm. Hajszín: szke. Szem: sötétkék. Súly: 70 kg. Különös ismertetőjel: 1944 tavaszától a divatnak hódolva, valamint némi feltűnési vágytól indítva körszakállat növesztettem, ami akkoriban ritkaságszámba ment, s férfiúi díszemet olykor rövid szárú pipám füstjével vontam keretbe.

A bürokratikus adatok persze nem határozzák meg az embert; többet mondanak az érdeklődési körömről, lelkialkatomra vonatkozó közlések, amelyeket nem könnyű megfogalmazni annyi év után. A román, majd a magyar egyetemen a latin — görög szakot végeztem Naum és Bezdechi, illetve Förster és Ivánka professzorok irányításával, de már másodéves koromtól régészinasként dolgoztam a Múzeumban (részlet vettem néhány ásatáson, s főnököm, Roska Márton professzor irányításával írtam két rövid, leíró jellegű szócikket). Szerettem a verseket. Olykor Létay kezdeményezésére még a diákok otthonban többen összegyűltünk, valaki szavalt vagy olvasta a verset, s mi, a többiek, kórusban zengtük a refrént, már ha olyan volt a vers (például Villon balladáit Faludy György átköltésében).

Ezeket az éveket igyekeztem alaposan kihasználni. Szorgalmasan tanultam, sokat olvastam az Egyetemi Könyvtár csendjében. Látogattam a színház és az opera előadásait. Szívesen táncoltam a teadélutánokon, táncos összejöveteleken, elüldögéltem az “Égető” vagy az “Amerika” vendéglőben fél liter bor mellett, hallgatva a zenét és kedélyesen beszélgetve. Nacionalista voltam, de nem sovíniszta. A fasiszta németeket nem kedveltem, a szovjet néptől — a propaganda hatására — félttem. A Kolozsvárott visszamaradt korszámú román diákkal alig tartottam kapcsolatot: 1940 előtt kisebbségi büszkeségből kerültem társaságukat, 1940 után ők tették ugyanezt. Az egyedüli, akivel nemegyszer szívélyesen elbeszélgettem, Lucia Goron volt, egy ortodox teológiai tanár lánya, akit lakásán is felkerestem; kapcsolatunk haláláig felhőtlen volt.

Amikor azt mondtam, hogy nacionalista voltam, nem kell a szó későbbi tartalmára, színezetére gondolni, hanem az akkorira. Semmi közösséget nem éreztem az Imrédy-féle vagy a Nyilaskeresztes párttal, ellenben rokonszenveztem Teleki Pál sok figyelemre méltó vonást felmutató politikájával, s amíg fennállott, lelkesedtem a magyar — jugoszláv szerződésért. Vallottam, hogy a magyar társadalomnak meg kell újulnia, ugyanakkor mitsem tudtam a marxizmusról; főleg a népi írók nézeteit kedveltem.

Lehet, hogy hiányos az, amit politikai arculatomról itt előadtam, azt hiszem azonban, ennyit elegendő előrebocsátani az ezutáni részek politikumának megértéséhez. S majdnem elfelejtettem, íme, a zsidókérdést, pedig családunk

budapesti ágát közvetlenül érintette, mert egyik nagybátyám kike-resztelkedett zsidólányt vett feleségül, ellenben anyósát deportálták. Mélyen felháborítottak az egyetemen rendezett zsidóellenes akciók, s egy alkalommal letéptem egy plakátot, melynek szövege megtiltotta a zsidó diákoknak az előadások látogatását; tegyem hozzá, hogy tettemet bizonyos mértékig a fiatalokban feszülő virtus váltotta ki. Az épp jelenlevő diákszövetségi elnök súlyos következményeket helyezett kilátásba, de ezekre nem került sor. Valamelyest támogattuk Borsaiékat is (egyszer csomagot vittem a családfőnek a budapesti gettóba), de ennél többet nem tettem. Egyébként, ha már megemlítettem családunk budapesti ágát, hadd tegyem hozzá, hogy édesapám öt budapesti testvére nem az első világháború után távozott Erdélyből, hanem fordítva; édesapám itt házasodott meg, és itt maradt 1919 után is.

Hátra van még az, hogy érzelmi életemről is írjak egy keveset. Mindig szerettem (ez máig is így van!) a női társaságot: talán azért, mert nem volt lánytestvérünk, vagy azért, mert oly sok éven át csupa fiú között éltem az internátusban, egyetemi diákokthozban. Ámde bármennyire is vonzódtam a lányokhoz, alig-alig tudtam leküzdeni társaságukban a bátortalanságot; kezdetben alig bírtam kinyögni pár szót (később e téren is változás következett be, előnyömre). Az elbeszélendő események idején reménytelenül szerelmes voltam egy lányba, akit a továbbiakban Cs-nek fogok nevezni. Most is előttem áll pimaszkedves nevetése, kifejező szeme, mely percenként változtatta az arc egészét (azóta is mindig a szemekbe lettem szerelmes!), táncos dereka, könnyedsége. Tudta, hogy mi a helyzet, de engem csak amolyan tartaléknak tekintett, néha vigasztalónak, akivel elég kellemesen el lehet tölteni az olyan délutánt, amelyet egy másik ifjú szabadon hagyott. Tréfás udvarlásomat rendszerint azzal hárította el, hogy léha természete nem talál az én komolyságomhoz. Talán ez a lelkiállapot—mellőztetésem — is érthetővé teszi, hogy nemsokára feladtam hadállásaimat, és behódoltam a gyengébb nem egyik új, nem kevésbé kedves képviselőjének.

De tartsunk rendet! Az Előljáró beszéd végére érve, immár hozzákezdhetek a lényeg ismertetéséhez, mégpedig régi feljegyzések alapján. Az elején a legtöbb esetben két vagy éppen három nap eseményeit egyszerre tárgyalom, annál is inkább, mert feljegyzéseimben is ezt találtam, ugyanakkor időérzékünk is megváltozott, hiszen egy-egy nap több mindent élünk át, mint azelőtt fél esztendő alatt.

NAPLÓJEGYZETEK (1944.AUGUSZTUS 21-TŐL OKTÓBER 14-IG.)

Augusztus 21 — 22. Óriási meglepetés ért: meglátogatott két budapesti ezredes nagybátyám (egyikük utóbb elesett a nyugati fronton, a másik francia fogságba jutott, miután az első világháborúban négy évig volt orosz fogságban). Marosvásárhelyt

jártak, szüleimet keresték fel, hogy lelket öntsenek beljük, s felkészítsék a közeljövő' eseményeire. Kolozsvárt csak annyi időt töltöttek, amennyi a benzin pótlásához kellett. A vonatok hatalmas késésekkel közlekednek: a budapesti vonatnak reggel nyolckor kellett volna megérkeznie, de délután hatkor még nem futott be. Mondják, hogy Szolnokot naponta bombatámadások érik, ez érthető, hisz vasúti csomópont, és ugyanott híd van a Tiszán. Meglátogattam Ütő Gabit és Gáspár Lorándot Szamosfalván (az utóbbi később, Lorand Caspar néven Apollinaire-díjas francia költő lett, Tuniszban él), mindketten a légvédelmi tüzéreknél szolgálnak; egyelőre kevés a dolguk, de aggódva néznek a jövő elé. A helyzet súlyosbodására utal az a kósza hír, hogy szeptember 3-án százezer ember kap katonai behívót. Tábori lap érkezett Köntzey Laci unokatestvéremtől, aki tankos őrmester; természetesen a cenzúrázott tábori lap nem mond sokat. A szirénák ismételten légiveszélyt jeleznek, az emberek egyre idegesebbek, de még most is akad olyan, aki bízik a német csoda fegyverekben.

Augusztus 23. Történelmi időket élünk, most épp új fordulat állott be: Románia a szövetségesek mellé állott, új bonyodalmak kezdődnek; eddig "barátok" voltunk a németek markában, most egyszeribe ellenségek lettünk. Félttem családomat, mindent és mindenkit, aki kedves. Állítólag a magyar csapatok megtámadták Dél-Erdélyt. Zűrzavar, tájékozatlanság. Vajon milyen eredménnyel járnak ezek a katonai akciók? Görögtüzes bevonulás Dél-Erdélybe, mielőtt minden összeomlik? Este Csongor Győzöt kerestem fel, aki tanársegéd a Növénytani Intézetben (jelenleg Szegeden él). Felmerült annak lehetősége, hogy odaköltözöm, ha bevonul katonának, mert nem szeretné, ha a háza őrizetlen maradna. Győző beszélt terveiről arra az esetre, ha politikai változások adódnak. Még nem döntöttek; felesége itt szeretne maradni, ő inkább visszamenne Szegedre. Kós Karcsit, múzeumi gyakornoktársamat is felkerestem ma.

Augusztus 25 — 28. Egész délelőtt ásattunk a Kalevala utcában, ahol honfoglaláskori leleteket remélhetünk. A hírek szerint Bukarestben és környékén súlyos harcok folynak a román és német csapatok között. Felkerestem Cs-t; csak az bánt, hogy meggyőződése szerint én őt buta, könnyelmű lánynak tartom, s nem tudom e meggyőződéséből kimozdítani. A világ lángol, de a szerelem nem alszik el. Megkért, zongorázzam neki: szívesen muzsikálnék órákon át, ha ilyen a hallgatóság. Éjjel kettő körül az utcán éktelen ordítózás hallatszott: "Gyilkos, betörő, segítség!" Persze, a nagy felfordulásban nem tudták elcsípni az ipsét.

Augusztus 29—30. Egykori feljegyzéseimben szó esik még egész sereg emberről; nem látom értelmét mindenkivel fog-lalkozni; de Pálfy Tóniról írnom kell, ő egy darabig a fogságban is velem maradt. Két évvel idősebb, mint én. Gyenge testalkatú, de nagyszerű szellemi, lelki adottságokkal felruházott jó barát. Anyja román, apja cseh származású, ő magy-ar. Ha nem tévedek, öten vannak testvérek, valamennyien nagyon muzikálisak (az apa K.u.K. zenész volt, később zenetanár), Tóni csellón és brácsán játszik, zenei nevelésem terén is sokat köszönhetek neki: együtt jártunk hangversenyekre, ő magyarázott, ha kellett. Erős akarata is jó hatással volt rám. Ő is latin — görög szakot végzett, s a múzeumban múzeumőr. Augusztus 29-e volt, a kánikula tetőfoka. Nagyon sokan — az egyetemi tanárok közül is — csomagolnak és készülnek nyugat felé. Este Létay Lajival szövögettük a terveket: milyen lesz az orosz, a román megszállás; arról is ábrádoztunk, hogy jó volna most távol a világtól, egy óceáni szigeten élni, primitív körülmények közepette. Írtam Vásárhelyre a szüleimnek hosszú, vigasztaló levelet. Este leballagtunk a közeli Szamosra, s holdfénynél megfürödtünk, közben beléptem egy szegbe.

Augusztus 31. Aggasztó hírek érkeznek óráról órára. Az oroszok lövik

Sepsiszentgyörgyöt (mi lehet Jenő bátyámékkal Kézdivásárhelyt?). Tovább tart a kánikula: már 38 fokos a hőség. A pesti személyvonat reggel helyett még este sem futott be. Menekültek érkeztek Csíkból. Az egyetemi tanszemélyzetet gyűlésre hívták össze: egy százados bombasztikus beszédben a belső erőfeszítések fokozásának fontosságát szajkózta, no meg azt, hogy ne üljünk fel a rémhíreknek, mindenki végezze tovább a munkáját. Délután az egyetemi sportuszodában Cs. — eddigi kedvességével ellentétben — olyan hűvös volt, mint egy légópince; eloldalogtam mellőle, s elhatároztam, hogy többé nem közeledem hozzá, csak ha ő szólít meg. Itt, az uszodában találkoztam Haáz Ferivel (tanársegéd a Néprajzi Tanszéken), s ő hozta a hírt, hogy állítólag rendelet jött az Egyetem kiürítésére. Vajon főnököm, Roska Marci bácsi elutazik, vagy marad? Híreket kaptunk Marosvásárhely bombázásáról is, utóbb bebizonyosodott, hogy az egészről semmi sem igaz. De azokban a napokban gomba módra szaporodtak a hírek, és tűneményes gyorsasággal terjedtek el, főleg a rossz hírek.

Szeptember 7 — 8. Reggel a fecskék keringtek, cikáztak a tiszta égbolton, kedvesen búcsúztak a fészküktől, mint ahogy az emberek közül is annyian útra keltek. Ma aránylag nyugalom honolt: Novák Jóska (tanársegéd a Régészeti Intézetben) fényképezni tanított, Kós Karcival és Pálffy Tónival csevegtünk, de a látszólagos nyugalom mögött csupa kérdőjel feszül, a hangulat nem tud maradéktalanul zavartalan lenni. Este benn aludtam a múzeumban, és sokáig zenét hallgattam Karcsi rádióján. Szüleimről nincs semmi hírem. Lajival elhatároztuk, hogy biztonságunk végett a város belsejébe költözünk.

Szeptember 9 — 11. Laji eltűnt: alighanem hazament Dél-Erdélybe, meglátogatni szüleit, akik a közeli Aranyosrákoson laknak. Megérkeztek a sepsiszentgyörgyi múzeum emberei, tele rémülettel, alig sikerült elvergődniök Kolozsvárig. Edit, akinek Laji komoly szándékkal udvarol (el is vette nemsokára), egyedül lézeng, ebből megbizonyosodtam, hogy Laji tényleg elutazott. Kisebb bombák hullnak a városra, persze a szomorú emlékü június 2-i szőnyegbombázás mellett messze eltörpülnek. Aggaszt, hogy Vásárhelyről semmi hírt nem kapok, szeretnék én is hazaugrani legalább egy napra az enyéimhez. De hogyan? Olosz Öcsivel (ma nyugalmazott belgyógyász professzor, de most is megtartotta régi nevét) fürödtünk az egyetemi uszodában, az egész terepen talán négyen voltunk; hanyatt fekvé nézegettük a kék eget, és arról beszélgettünk, hogy minden beborult. De a korunkkal járó optimizmus nem engedte, hogy a sötét gondolatok huzamosabb ideig fészkeljenek bennünk. Edittel moziban voltunk; utóbb szemrehányásokat kapott barátnőitől azért, hogy Laji alig tette ki a lábát Kolozsvárról, s ő máris moziba megy egy másikkal. Persze, a lányok nem tudják, hogy mennyire tiszteltem Editet, mint Laji választottját.

Szeptember 12 — 14. A múzeum csomagol, parancsba kaptuk, hogy naponta két ládat kell elindítani. A hangulat túlfűtött, mindenki izgatott, ki ezért, ki azért. Értesítést kaptunk, hogy a baloldali vezetők szeretnének találkozni az egyetemi tanszemélyzet ama fiatal tagjaival, akik nem szándékoznak elmenekülni. A gyűlésen Jordáky Lajos beszélt értelmesen, meggyőzően; tudja, úgymond, hogy nagymértékben befolyásolt bennünket a német propaganda; igyekezni fog dióhéjban rávilágítani arra, hogy e nehéz napokban mi a teendője minden becsületes embernek. Beszélt arról, hogy a munkásság készen áll arra, hogy megakadályozza a visszavonuló németek rombolásait; az ilyen akciókba az értelemiségieknek is be kell kapcsolódniuk. Üzenet jött Zolti öcsémtől: ha tudom, értesítem a magyarországi rokonokat, hogy maradunk! Örvendek, hogy a család így döntött. Délután Cs-vel töltöttem pár órát; ők is csomagolnak. Este főnököm, Roska Márton vendége voltam harmadmagammal a központi szálló éttermében; a vacsorát légiriadó zavarta meg.

Szeptember 15 — 16. A káosz egyre nő. Főnököm nem tudja eldönteni: menjen-e, maradjon-e. A múzeumi alkalmazottak közül néhányan már elutaztak. Újabb bombatámadások érték a várost, sok volt az áldozat; öt légiriadó. Lajival elhatároztuk, hogy tovább nem habozunk, hanem beköltözünk a város szívébe, mert mostani lakásunkon gyenge az óvóhely. Arra is gondoltunk, hogy vásárolunk tartalékolható élelmiszert a szűkösebb napokra. Az új lakás csakugyan a város központjában van: Edit főnöke, Sipos bankigazgató lakásában kvártélyoztuk el magunkat; egy szobában fog lakni Edit és bátyja, a másikon Laji és én. Mondják, hogy a front már Marosvásárhely felé közeledik, s jelenleg Balavásárnál harcolnak.

Szeptember 17 — 18. Ma volt az egyetemi tanév ünnepélyes megnyitása annak jegyében, hogy „Inter arma non silent Musae!” Délután veszedelmes vállalkozásba kezdtem: sike-rült felkapaszkodnom egy sebesülteket szállító német teherautóra, s eljutottam Désig. A sebesültek egész úton szívbe markoló hangon nyöszörögtek. Désen vége lett a boldogságnak, mert az autó más irányba kanyarodott, márpedig én haza akartam menni Vásárhelyre; elhatároztam, hogy gyalog folytatom az utat. Mentem, mendegéltem a holdvilágos estében-éjszakában megállás nélkül, másnap délelőtt fél tizenegyig; megtettem mintegy harminc kilométert, lábaim majd leszakadtak, főleg térdizületemben éreztem erős fájdalmat. Szeretfalván az állomás tele volt szerelvényekkel, amelyek menekülőket szállítottak nyugat felé; ismerősök is akadtak Vásárhelyről, akiktől nemcsak ételmet kaptam, hanem jó hírt is: szüleim egészségesek, otthon maradtak. Tovább nem mehettem, még ha a lábaim bírtak volna is, mert mindenki azt állította, hogy az oroszok több irányból közelednek; azt is hallottam, hogy a tábori csendőrség mindenkit feltartóztat, a ki a frontvonal felé közeledik. Visszaindultam hát, újra csak gyalog, de hamarosan sikerült helyet kapnom egy teherkocsin. Láttuk, hogy a szászok Beszterce vidékéről karavánokban vonulnak nyugati irányba. Désig jutottam el, ott osztálytársam, Marosi Péter jóvoltából egy ismeretlen személy autón behozott Szamosfalváig, innen megint teherautón jutottam el Kolozsvárig. Félek, hogy a lábamon visszamarad valami ízületi bántalom, térdeim iszonyúan fájnak.

Szeptember 19 — 20. Lakásunkról eltűnt egy rend ruhám és sok más holmim. Bombázás, ismételt rohanás a légópincébe. Este életem egyik legkínosabb esete zajlott le. Egy R. nevű banktisztviselő bejött a lakásunkba, letolvajozott, sértegetett anélkül, hogy tudtam volna, miért; aztán megütött — italos is volt —, én visszaütöttem, nagy bunyó, Lajiek alig tudtak leszedni róla. Mikor a meggyőző munka hatására abba hagytam, hátra támadott; kezdődött az új csata, következett a második szétválasztás. Mint utóbb kiderült, italos fővel, ami nem menti, úgy vélte, hogy betörtünk főnöke, Sipos lakására. Fenyegetett csendőrséggel, rendőrséggel, ügyészséggel, s én visszafenyegtettem őt ugyanezekkel az intézményekkel. Mindenesetre, éjszakára a múzeumba mentem aludni, nehogy még egyszer visszajöjjön, s miattam társaim se tudjanak aludni, bár egyformán voltunk „bűnösök” mind, hiszen a lakáshoz Edit révén jutottunk; igen ám de R. a ház más lakóitól az én nevemet hallotta először, s ezért akart épp velem leszámolni. Másnap elveszett ruhám megkerült, sajnos nem mondhatom ugyanezt jó kis fényképezőgépemről és ballonkabátomról. Ez az R. valóban feljelentett, én is őt; utóbb ő visszavonta beadványát, én nem. Megismerkedtem egy csinos, rendes lánnyal, itt lakik a házban.

Szeptember 22 — 23. Mindennap várom a katonai behívót, hazulról pénzt, a várostól talpatalványt, mert a cipőm már nagyon igényli a javítást — de nem jön semmi. Gyönyörködöm Edit és Laji mind jobban kibontakozó idilljében, és sokat sétálok az imént említett lánnyal, akit a továbbiakban B-nek fogok nevezni. Voltam a rendőrségen, ahol kihallgattak az R-ügyben, s békés megoldást ígértek. Délután

Szabó Lacival kísérteltünk a Botanikus Kertbe. Ott is felbomlott a rend, mi is követtük mások példáját, s teleettük magunkat gyümölcscsel: alma, szilva, körte, dió volt bőven. Vásárhelyről semmi hír. A múzeumba miniszteri küldött érkezett a csomagolás, költözködés ellenőrzése végett; bosszantó volt látni, hogy egyesek miként igyekeznek egyéni holmijukat múzeumi csomagként elszállíttatni.

Szeptember 24 — 25. Reggeltől estig nyolc légiriadót éltünk át, ilyen szomorú rekordot eddig nem értünk meg. Az óvóhelyen síró gyermekek, ijedt nők és öregek; legkevésbé idegesek a magunk fajta fiatalok és a javakorabeli férfiak. Délután Szabó Laci meglátogatta kvartettünket, s ismerve hatalmas étvágyát, jól tartottuk étellel-itallal. Utána séta a Botanikus Kertben: Edit, Laji, B. és én. Az esti légiriadók közben hullott a Sztálin-gyertya; ijesztően szép látvány volt, amint a házak nappali fényben úsztak, de a háttér sötét. Az egyetem vezetősége nyilatkozatot íratott alá mindenkivel, hogy hivatali helyén marad politikai változás esetén is; vajon hányan fogják megtartani ígéretüket? A lakosságot falragaszok szólítják fel, hogy jelentkezék munkára. Elhatároztuk, hogy nem megyünk sehova, mert a németek keze alatt dolgozni nem leányálom. "Inkább sztálingrádi munka, mint szombathelyi éhezés": szó szerint ezeket írtam egykori feljegyzéseimben, ami azt is mutatja, hogy már nem féltem annyira az oroszoktól. Elterjedt a hír, hogy Zolti öcsém itt van a városban; rohantam erre-arra, kerestem valamennyi számba jöhető helyen, de később kiderült, hogy tévedés volt az egész.

Szeptember 26 — 27. Újabb hírek terjedtek el a német csodafegyverekről. Tudniillik esik az eső, s azt mondják a bölcsek, hogy a fegyver bevetéséhez esős idő szükséges. Hiszi a piszi! Ideges a hangulat, már Pálffy Tónival sem értjük meg mindig egymást, persze azért sülve-főve együtt csatangolunk. Egész este és éjjel vonultak vissza a németek; sok ellenőrizhetetlen hír jött arról, hogy meddig nyomultak előre a szovjet csapatok. Írt Jutka unokahúgom (jelenleg is Budapesten él), s hívott, hogy egész családunk költözzék hozzájuk, de persze eszem ágában sincs ilyen javaslatot tenni szüleimnek, már csak azért sem, mert nem tudom, hogy e pillanatban kinek a kezén van Vásárhely. E napokban még arra is ráfanyalodtam, hogy Editnek segítsék a bankban: holmi összeadásokat kellett átnézni. Elkezdtem tanulni oroszul, nehezen megy. A hírek szerint az oroszok már Nagyváradot is elfoglalták.

Szeptember 28 — 29. Könnyekig meghatódtam: csomagom jött hazulról, többek között benne volt a lódenkabátom és a térdnadrágom, fontos ruházati cikkek az őszi időkre. A csomag nem postán érkezett: egy régi kedves ismerős, Dobri János hozta. Otthon egészségesek, a várost még tartják a németek; nagy örömet szerzett az a pár apró hír, amelyet enyéimről tudtam meg. Sokszor eszembe jut, hogy ha ez így megy tovább, az idej karácsony lesz az első, amelyet nem szüleimmel töltök. Az öröm azzal is fokozódott, hogy Jenő bátyámtól is jött egy levelezőlap szeptember 16-i kelettel, azóta ki tudja, mi lehet vele. Sok hírt kaptunk a németek vásárhelyi garázdálkodásáról, például kirabolták a Hangya raktárait, egy német katona belefúladt a borba, amelyet a pincében vigyázatlanul elfolyatott. Azt is beszélnek, hogy a németek letartóztatják azokat, akik nem vonulnak el velük nyugat felé. Nem hiszem, mert akkor ezeket kellene lefogniok. Este Lajival bensőségesen elbeszélgettünk Editről, arról, hogy mikor veheti feleségül. Emlegettük barátainkat, akik már megházasodtak vagy vőlegények, s rájöttünk arra, amit már amúgy is tudtunk: nem a külső szépség a legfontosabb. Számba vettem vagyonomat, s arra a megállapításra jutottam, hogy pénzem körülbelül decemberig elég.

Október 1 — 2. Egyre több időt töltök B. társaságában, ma például délután 4-től 7-ig sétálgattunk. A román rádió közlése szerint a harcok már Vásárhely és Szászrégen térségében folynak, tehát egyre inkább közeledik városunk felé az,

aminek be kell következnie. Lövik az állomást, hogy a csapatszállításokat zavarják. A rémhírek emlegetik a város erőszakos kiürítését is, továbbá azt, hogy maholnap indul az utolsó két vonat, amelynek esélye van kicsúszni Magyarországra (ami lehetetlen, ha igaz az, amiről már írtam, hogy tudniillik Várad elesett). Lehurcolkodtunk a pincébe, igyekeztünk lehetőség szerint minél kényelmesebben berendezkedni az "alvilágban". Az egyetemen még most sem állt meg az élet: Laji és Oláh Tibor letették a pedagógiai vizsgát, tehát kész tanárok. Beszélnek arról is, hogy a menza esetleg beszünteti működését, s akkor újabb nehézségekkel nézünk szembe.

A mai nap legfontosabb eseménye az volt, hogy levelet kaptam Béla nagybátyámtól: talán az utolsó írás, amelyet erdélyi rokonainak írt, később ugyanis megtudtam, hogy a nyugati fronton amerikai akna érte, és elesett (az első világháborúban is súlyosan megsebesült, halántékán diónyi lyuk éktelenkedett). Főnököm egyre idegesebb hangulatban jár-kei a múzeumban; amikor az egyik múzeumegyleti vezetővel beszélt, kétszer is lecsapta a telefonkagylót. Néhány gránát bevágott a Wesselényi (ma: Dózsa) útra, több haláleset történt.

Október 5 — 6. Főnökünk rossz hangulata tovább tart, Tónival is feszült a viszonya. Kezembe került egy magyar nyelvű orosz röpcédula, mely felmutatójának állítólag menlevélként szolgál. Délután elkísértem biciklin B-t Kajántóra az édesapjához, aki ott teljesít katonai szolgálatot. Az időjárás olyan, mint általában az ősz nálunk, vagyis a természet álomszép; reggelente hűvös van, délben meleg, az alkony ragyogó.

Október 7 — 8. Falragaszok hozták a lakosság tudomására, hogy 16 és 60 év között minden férfi köteles katonának jelentkezni; kivételt képeznek a hadiüzemek munkásai és a nemzetőrök. Megkaptuk az igazolványt, hogy a városi őrség tagjai vagyunk, de mindjárt megszólaltak az aggályoskodók: ez a papír nem elég, minket is elhurcol a Gestapo. Megint megfogadtuk, hogy nem megyünk sehova. A szomorú hírek közül kiemelkedik egy: Perczely Nándor barátom, gyakornok a Klasszika-filológiai Intézetben, elesett Ludas környékén; egynapos asszonyfelesége, özvegy édesanyja gyászolja, s mi, a barátai; a halál akkor sújt igazán, ha a közelünkből ragad el valakit. Felkerestem a Rákóczi úton távoli rokonomat, az öreg Tinka nénit; nagyon meghatódott; azt hitte, hogy elmenekültem, s kért, látogassam meg gyakrabban. Az újabb hírek szerint az a bizonyos igazolvány nem mentesít senkit; felkészültünk arra, hogy erőszakkal visznek el katonának.

Október 9 — 10. A zűrzavar ma ért tetőfokára a városban. Mindenütt siető emberek, ideges szóváltások, izgatott hangulat. A templom parkjában, egy bokor alatt, kicsi proliány végzi szükségét; már nincs rendőr, hogy rászóljon. Híreket kaptunk arról, hogy holnap reggel vonul be az orosz haderő; polgár-mester-jelöltként Balogh Edgárt emlegetik. Szinte szünet nélkül tart az ágyúzás, úgyszintén az összefüggő morajlás, mely részint a távoli tüzérségtől, részint a repülőgépektől ered. A németek folytatták a kivonulást. Falragaszok jelentek meg: mindenki tároljon annyi vizet, amennyit tud. A németek egész délután robbantottak a városban. A víz- és villanyszolgáltatás egyelőre zavartalan, bár a villany olykor kialszik. Mindent lehordtunk a pincébe. A budapesti rádió naiv módon még mindig a győzelmet emlegeti, de senki sem törődik vele; ráadásul a tálalás is oly patétikus, hogy nem illik helyzetünkhöz. Ég a telefonközpont. Kimondtuk a "kismosdást" a víz spórlása érdekében. Nagy Jóskát, a baloldali érzelmű újságíróat agyonlőtték a németek. A menza reggelit adott. Vásároltam két liter bort. Az Erzsébet-hidat és a Rákóczi-hidat felrobbantották. Mondják, hogy a telefonközpont felgyújtásakor és robbantásakor a németek még annyit sem tettek meg, hogy a szomszédos házak lakóit értesítsék a veszélyről; ha véletlenül nem tartózkodtak volna a pincében, mind elpusztultak volna.

Délután fél ötök német tank állt meg a menetjegyiroda előtt, ágyúcsövét a Deák Ferenc utcára irányozva. Pincénkben rej-tózik Balogh Edgár és Veress Pál, velük is beszélgettünk keveset, mert nem akartunk úgy tűnni, mint akik hízelegnek a jövő embereinek. Az asszonyok félnek az esetleges utcai harcoktól, nem mernek levetkőzve aludni. Mi, férfiak, már csak a nők megnyugtató végett is, nyugodtan levetkőztünk, s aludtunk, bár a Főtéren a tankok lövöldöztek.

Október 11. Reggel hatkor valaki elkiáltotta magát: “Itt vannak az oroszok!” Kirohantunk a pincéből: csak az előőrök érkeztek meg, és egész nap csak ők maradtak itt. Érdekesekek voltak az első benyomások az oroszokról. Egyik italboltot keresett; a másik hangszerkereskedést; a harmadik le akarta fényképeztetni magát. Egész nap üldögéltünk a pincében. Mindenki nyugtalanul várja a derékhad, és a délután négyre bejelentett tábori csendőrség érkezését, de mindezt estig nem került sor. A lakosság, hogy kedveskedjék a hódítóknak, itatta a katonákat, akik ittasan kezdtek nem éppen szalonképesen viselkedni. Sokan a kolozsváriak közül — még a baloldaliak is — e felületi jelenségekből már általános következtetéseket vontak le, s kijelentették, hogy mélységesen csalódtak. Ugyanakkor nagyon sok civil — felhasználva a rend felbomlását — rabolni, fosztogatni kezdett; láttam, amint az egyik főtéri cipőboltból a nép hordta az árut. Híre járt, hogy már Debrecent is elfoglalták. Két orosz tiszt a mi épületünkben aludt. Éjjel mindegyre zörögtek a kapun, a nők ilyenkor halálra rémültek. A házakon vörös lobogót lenget a szél.

Október 12. A pincelakásban feloldódtak gátlásaink, öltözködünk, vetkőzünk, előttük vagy épp velük tárgyaljuk meg testi szükségleteinket. Csütörtök van, de ha nem pillantanánk a naptárra, nem is tudnánk; nem fontos. Lapulunk a pincében, egyre idegesebbek vagyunk. Szinte összekaptam Edit bátyjával valami apróság miatt. A kaput most is percnként döngetik. Időnként valaki kimerészkedik a városba, s felszedi a híreket. A városházára sok panasz érkezik a katonaság túlkapásai miatt.

Október 13. Egész nap sütkéreztünk az udvaron az őszi verőfényben; elhatároztam, hogy elég volt a pincéből, holnap, ha török, ha szakad, bemegyek a múzeumba, mert elég volt a zártságból. Délelőtt magyar hadifoglyokat láttunk, üldögéltek a Mátyás-szobor talapzatán, orosz katonák őrizték őket. Román katonák ugyanott egymást fényképezték. A tűzoltás céljára létesített főtéri vízmedencék egyikében dőglött ló úszkál. Este óriási riadalom támadt: verték a kaput veszettül. A végén öröm lett belőle, mert állítólag a városparancsnokság a mi épületünkben üti fel szállását, s így — már ha engednek minket is itt lakni — mentesülünk a zaklatástól. Búza László jogászprofesszort letartóztatták; sok ellenőrizhetetlen hír van hasonló eseményekről, például az Óvári család tragédiájáról. Alig várom a holnapot!

DEPORTÁLÁSUNK TÖRTÉNETE KOLOZSVÁRTÓL TORDÁIG

Eredeti feljegyzéseimben a “Carmen miserabile de virorum Claudiopolitanorum captivitate scriptum” (magyarul: Siralmas ének a kolozsvári férfiak fogságáról) címet adtam ennek a históriának.

Hogy is kezdődött? Október 14-én, Zolti öcsém születésnapján, mondom társamnak: “Nekem már elég volt a pincéből; ha a fene fenét is eszik, akkor is beugrom a múzeumba körülnézni.” Így is történt. Bementem, mindenki örvendett jövetelemnek, elkezdünk beszélgetni. Sorra beszámoltunk arról, amit láttunk, hallottunk, átéltünk, hogy az apró részlethírek alapján a körkép teljesebbé váljék. Eltöltöttük az időt, s kb. tizenkét órakor indulni akartam haza, hogy Lajiéknak hírt vigyek a menza működéséről. Ekkor zörgettek a kapun, s belépett Balogh Ernő bácsi, geológiaprofesszor. Újra megkezdődött a terefere, mert az ő híreire is kíváncsiak voltunk. Nemsokára újra megzörgették a kaput, de ezúttal puskatussal: jött egy szovjet járőr. Vezetője nyájasan bólogatott arra, hogy itt tudományos intézmény működik, szép, nagyon szép, a Szovjetunióban is vannak múzeumok meg miegymás, majd azzal az ürüggyel, hogy csak rövid igazoltatásról van szó, bekísértek a Honvéd utcai fogházba, persze nemcsak engem, hanem Pálffy Tónit, Haáz Ferit, Szilveszter Pétert és Illyés Józsefet (az utóbbi kettő altisztként dolgozott a múzeumban). Békét hagytak főnökömnek és Balogh Ernőnek, valamint a legidősebb altisztnak, Duka Péternek, nyilván, mert valamennyien túl voltak egy bizonyos koron.

A fogházban rövid “kihallgatás” volt, amelynek során egy románul beszélő szovjet katona mindenáron rám akarta bizonyítani, hogy német vagyok, mert szőke a hajam. Mire én az ő szintén szőke fürtjeire mutattam, amelyek kibuggyantak kackiásan félreccsapott katonasipkája alól. Nevetett, de ez semmit sem változtatott sorsomon. Illyést — számunkra ismeretlen ok miatt — kiengedték, engem betuszkoltak a fogházba.

Odabenn már népes és válogatott társaság beszélgetett. Kiderült, amiről én nem tudtam semmit, hogy az akció már október 12-én megkezdődött; igazi, tehát hivatalosan is megerősített okát máig sem tudom. A legelfogadhatóbb magyarázatnak azt a hírt találtuk, amely szerint egyes román politikusok azt tanácsolták a szovjet hadvezetőségnek, hogy Kolozsvárt fogassa el a 15 és 55 év közötti férfiakat, mert ezek fasiszta német és magyar katonák, akik a front áttörése után visszahúzódtak a városba, és civilruhába öltözve szabotázsakciókat akarnak kezdeni. Igaz-e, nem igaz? Ki tudná megmondani! Ezt az említett magyarázatot évekkel később Nagy Istvántól, az írótól is hallottam. Sok baloldali gondolkodású, sőt illegális párttag, valamint néhány román is közénk került, persze a későbbiek során nagy volt a szórás, a többezres tömegben nem tudtunk minden sorsot nyomon követni és figyelni arra, hogy ezek végig velünk maradtak-e vagy kiszabadultak, mielőtt megérkeztünk volna rendeltetési helyünkre.

A fogházban folytak a találgatások elfogatásunk okáról, céljáról. Sokan úgy vélekedtek, hogy munkára visznek. Ebben az okfejtésben láttunk némi ésszerűséget. Megkezdtek a börtönben szokásos időtöltéseket, amelyekről eddig csak regényekben olvastunk: végtelenbe nyúló beszélgetések, viták, kártyapartik. Parádi dr. mindenkit lerajzolt; a rólam készített szakállas karikatúrát csaknem fogságom végéig megőriztem. Közben egyeseket külső közbenjárás folytán kiengedtek: elsősorban mérnököket, technikusokat, szakmunkásokat a cipőgyárból, mert rájuk szükség volt a termelés újratekésítéséhez. Mi is juttattunk ki levelet, de főnökünk vagy nem tudott semmit sem tenni, vagy meg sem kapta az értesítést.

Egy négyszemélyes cellában húszan nyüzsögtünk. Elhatároztam, hogy a fogság egész ideje alatt naplót vezetek, s összeszedem testi és lelki erőmet, hogy mindent kibírva, épségben hazatérhessek. Akkor persze még nem sejtettem, hogy mi lesz az a

“minden”. Sokat gondoltam mindazokra, kik közel álltak hozzám, a megpróbáltatások ugyanis jó alkalmat kínálnak a befelé fordulásra, az elmélkedésre, számvetésre. Vajon szüleim mit gondolnak, éreznek, ha megtudják a történeteket? Vissza kell térnem mindenáron, akárhova is jussak, szüleim és B. sokat fognak gondolni rám, és én is rájuk, ez fogja megacélozni erőmet!

Az idő múlását az is elősegítette, hogy az épület egyik szárnyában társaink rábukkantak az ügyészségtől elkobzott vagy cenzúrázott könyvekre: ily módon sikerült biztosítani pár órára az olvasmányanyagot, majd a papír más rendeltetést kapott, például cigarettát lehetett vele sodorni, hogy egyébről ne is írjak. Ha jól emlékszem, Dánér Lajosnak is ott volt egy könyve, **Az állatok dalolnak** címmel.

Október 17-én hajnalban ébresztő és sorakozó a fogház udvarán; mindenki kapott egy napra való kenyeret, azután indulás, fel a Tordai úton. Újra lábra kaptak a híresztelések, például az, hogy Nagyenyedre megyünk munkára. S míg ballagtunk felfelé a ködben a Feleki tető irányába, eszembe jutott — ki tudja, aznap már hányadszor! — E., aki éppen Kodolányi Julianus barátját olvasta. A regény végén Julianus eljut a magyar őshazába, s egy dombon állva hallja, hogy nem messze tőle valaki ezt éneklé: “Sűrű a lovam sörénye, / Feketével ki fonta be?” Ez a két sor befészkelte magát a fejembe, nem hagyott nyugton; ki fogja befonni az én lovam sörényét (megjegyzem, hogy sem azelőtt, sem azután soha nem ültem lovon, hiába mondják, hogy a magyar lovas nemzet), ki vár rám, míg távol leszek. Vissza kell térnem bármi áron: vár a hazám, várnak szüleim, testvéreim, és vár B., aki most talán sírdogál, ha megtudja, mi történt.

Torda felé menet tartottunk néhány pihenőt. Ilyenkor az út menti fák jóvoltából almát, körtét eddegéltünk (itt is eszembe jutott egy verstöredék: “Az útszéli vadalmafa, / Vándorfiú ül alatta”). Volt köztünk olyan is, aki jól megtömté a zsebét gyümölcsevel, mert gondolt a másnapra is, és milyen jól tette! Ha falvakon haladtunk át, sírt az egész lakosság. Bennünket siratva bizonyára hozzátartozóikra gondoltak, akik talán u-gyanilyen helyzetben leledzenek. A szembejövő orosz katonai alakulatoknak őreink mint magyar partizánokat mutattak be, hiába tiltakoztunk. Őreink egyébként darabos katonák, leggyakoribb szavaik a “dáváj” és a “bisztrá”. Nem nagyon figyeltem, hogy a párezer embert hány katona kísérte ujjával a géppisztoly kakasán, de utólag azt hallottam, hogy a reggeli köd és a kanyarok jótékony leple alatt több társunknak sikerült megszöknie. Szerencsés és merész emberek!

Sok összelőtt ház, kiégett harckocsi mellett vitt el az utunk. Néhányan menetelés közben rosszul lettek, főleg az idősök, akik elszoktak a hosszabb gyaloglástól (Tordáig harminc kilométer az út); meg aztán a pár napos börtönélet, a rossz táplálkozás máris többeket legyengített. Tordán is kicsődült az egész lakosság, egyeseknek itt is sikerült kilépniök a sorból, és elvegyülniök a tordai báméskodók között. Az állomáson vagonba raktak bennünket ötvenenként, s elindultunk. Ismét kezdődött a találgatás: hova, merre megyünk.

A naplórást folytattam, de már itt jeleznem kell, hogy 1945. áprilisában egy motozás alkalmával feljegyzéseimet el-kobozták, pedig számomra nagy értéket képviseltek. Így aztán 1945. szeptemberében, miután hazajöttem, leültem két héten át minden este, s emlékezetből igyekeztem az egész történetet újra leírni, persze, immár nem napokra, hanem nagyobb szakaszokra osztva a fogságot. Most, amikor e bús históriát átírom, erre az anyagra támaszkodom, s néha memóriám legelrejtettebb zugaiból is sikerült előhalásznom a tudatba egy-egy apróságot, olyan adatokat, amelyekre 1945-ös feljegyzéseimben nem tértem ki.

Kikkel utaztam együtt Tordától? Az elkobzott napló teljes névsorral szolgált, itt

azonban csak néhány nevet tudok felsorolni: Árvay József (haláláig a sepsiszentgyörgyi múzeumban dolgozott), Nagy András (orvos, Marosvásárhely), Kiss Jenő (költő), Mikecs László (tanár, író), Faragó József (néprajzos, Kolozsvár), Sándor Gábor (néprajzos, 1946-ban a Székelyföldön halt meg), Pikéthy Károly (történész, egyetemi gyakornok), Pálffy Tóni, Haáz Feri, Szabó Zoltán (művezető a Minerva nyomdából), valamilyen Gábor (cinkográfus, szintén a nyomdából), Szász Gero és György (szobafestők), Zabolai (a kövér vasutas), Szöllősi (cukrász az Uránia cukrászdából), Máthé Lajos (motorkerékpár-szerelő), Incze bácsi (gépkocsivezető), Szilveszter Péter (a Múzeumból).

TORDÁTÓL FOKSÁNYIG (FOCŞANI)

Elindult velünk a vonat Tordáról Brassó felé. Ezt a távolságot, amelyet a mai vonatok nevenségesen rövid idő alatt futnak le, beszámítva azt is, hogy Torda szárnyvonal, mi három nap alatt tettük meg.

E három nap alatt a kenyéren kívül kaptunk némi fagygyas húst s kevés vizet. Itt kezdődött meg az élelmiszerekről való beszélgetések végtelen s meddő sorozata, és ugyanitt vette kezdetét a gyomor-, epebajosok, gyenge gyomrúak kálváriája is. Voltak, akiknél a szárazkoszt székrekedést okozott, másoknál ellenkezőleg, hasmenést váltott ki. Tragikomikus jelenetek adódtak (ne tessék rossz néven venni, hogy a testi nyavalyákról írok, de a fogságban az első számú probléma az egészség!) azokban a pillanatokban, amikor kinyitották a vagonajtót, és le lehetett szállni testi szükségleteink elvégzése végett; az egyik orosz őr, lárva egyik hadifogoly kínos erőlködését, rákiáltott, hogy ha nem siet a nyomikálással, kilövi belőle azt, aminek ki kell jönnie.

Én most utaztam életemben először a fővonalnak ezen a részén, s megcsodáltam a táj szépségét: Alsórákos táján a kanyargó Olt, az impozáns Bucegi hegység, odébb, már túl Brassón, a Tömösi szoros, a dombokon hívogató villák, az egész Prahova-völgy: mindez számunkra az elérhetetlen paradicsomot jelentette, amelyből, úgy tűnik, végleg ki voltunk rekesztve. Ezekben a részeken ködös időben haladtunk át. A villákat látva ábrándozva emlegettük a meleg otthont, duruzsoló szamovárt, amelyből mosolygós háziasszony tölt teát a vendégnek, aki előzőleg tojással és sonkával készített alapot az üdítő italnak. Imitt-amott a lakosság elég bátor volt ahhoz, hogy ivóvizet adjon fel, mert őrök bizony szűken bántak a vízzel. Az idő egyre ősziessé vált, mintha nem is október, hanem november közepén tartanánk. Félünk, hogy a tél is korán beköszönt, s ez végzetes lehet nekünk, akiket félcipőben, kiskabátban kaptak el. Egyesek a fogházban gazdátlanul heverő rabkabátokat, nadrágokat is magukra húzták; nekem egy csíkos rabsapka jutott.

Ahogy közeledtünk Brassóhoz, egyre növekedett az izgalom azok között, akiknek a szülei vagy hozzátartozói Brassóban és környékén laktak; hátha a véletlen úgy hozza, hogy összetalálkoznak övéikkel! Nagy Bandi Földváron cédulát dobott le szülei részére, akik a közelben laktak.

Persze, a valóság egészen másként festett Brassóban, semmi sem úgy történt, ahogy elképzeltük. Megérkeztünk; már sötét volt, amikor szigorú fedezettel elcammogtunk a fogolytáborig. Sokat várakoztunk, közben a drótkerítésen keresztül beszélgettünk a bentiekkel, akik között, ha jól emlékszem, szintén akadtak kolozsváriak, egy előző szállítmány emberei. Csapatunk egy részének énekelni is volt kedve, persze a "Volga, Volga" kezdetű dalt énekelték, hogy jó hangulatra derítsék az öröket. Itt meg kell jegyeznem, hogy orosz őrök a fogság alatt is mindig szívesen vették, ha énekeltünk, sőt olyan is akadt köztük, aki fenyegetésekkel kényszerített

énekelni, habár akkoriban nemcsak a kedv, hanem az erő is hiányzott hozzá. Éjfél tájban tisztázódott a helyzet: a láger megtelt, nem tud bennünket is befogadni, vissza a vasúti kocsikba! Mindenki elcsüggedt, mert Brassótól még vártunk valami jót, valamilyen kedvező fordulatot.

Másnap a nyomott hangulatot fokozta a zuhogó eső. Annál nagyobb volt az örömünk, amikor megjelent néhány brassói lány, aki hallotta hírünket-sorsunkat, s eljött az idegenekhez ennivalót osztani, bátorítani, jó szót szólni. Azért írom, hogy "idegenekhez", mert ki akarom emelni tettüket: a vagonokban nem volt egy rokonuk sem. Úgy néztünk rájuk, mint valami tündérekre, s ha szabad lett volna leszállnunk, bizonyára a ruhájuk szegélyét is megcsókoltuk volna. S mindenki könnyezett, amikor odajöttek Nagy Bandi szülei, s látták fiukat a rácsos ablak mögött. Ennivalót, pokrócot adtak fel s egy **Bibliát**, továbbá elvettek egy cédulát, mely mindannyiunkról hírt adott a hozzátartozóknak.

Aztán innen is továbbindultunk. Lassan elmaradtak a ködös hegyi tájak, s a dombvidék után jött az alföld, sok-sok olajkúttal. Ám a vidéket már senki sem bámulta, nézegette, már csak egy érdekes kérdés maradt: hová? Érdekes volt megfigyelni az embereket, ki hogyan próbált alkalmazkodni a körülményekhez, eltölteni az időt. Kiss Jenő: mint egy forrongó vulkán, ki-kitör, lázadzik a sors ellen, máskor meg fatalista vagy vallásos megnyugvás ömlik el rajta, s beletörődik a változhatatlanba. Mikecs Laci, a művelt, világlátott utazó szemével néz mindent, fanyar humorral elegyített székszissel latolgat, ő mindig talál boncolgatni vakít a tájon, talán ő ül legtöbbet az ablak mellett. Nem tudom, gyenge szervezete meddig fogja bírni a megpróbáltatásokat. Magam nyugtalanul vándorolok egyik csoporttól a másikig, keresem azt a témát, azt a hangulatot, amely inkább leköti érdeklődésemet vagy megnyugtat, itt is, ott is beleszólom a vitába, lehetőleg derűsen, s igyekszem tartani magam, átvészelni, kibírni mindent! Újra meg újra a családra gondolok meg B-re, és mondogatom a bűvös versikét: "Sűrű a lovam sörénye." Pálfy Tóni, ahhoz képest, hogy gyenge testalkatú, elég jól tartja magát, mert acélos az akarata. Kosztunk kevés és minőségileg silány, vizet alig adnak. Időnként kidugunk a rácson egy kulacspoharat, s gyűjtögetjük a vagon tetejéről lassan csordogáló esővizet. Almunk nem igazi pihenés. A szerencse az, hogy egyelőre még jócskán akad testünkön tartalékzsír, izom; a kérdés csak az, hogy meddig kell kihúzni. Többen társaságunkból Nagy Bandi Bibliáját olvasgatják, mások a Pikéthy Karcsinál levő Kempist (*De imitatione Christi* — Krisztus követése) bújják, hogy erőt merítsenek az elkövetkezendőkre.

FOKSÁNYTÓL ASÁIG

Hónapok múltán is keserű lett a szájunk íze, ha Foksány nevét hallottuk. Itt kezdődött sok társunk tragédiája, többen itt szedték magukba a betegség csíráit. Mi, balga emberek, még itt is tápláltunk hiú reményeket; például valaki tudta, hogy Foksány híres bortermő vidék, kevés a munkaerő, mert a férfiak katonáskodnak, így tehát bizonyára szüretelésre visznek bennünket, legalább jóllakunk finom szőlővel! Ismétlem, hiú ábránd volt ez, s engem egy percig sem kápráztatott el.

Megérkeztünk tehát Foksányba. Az állomástól a lágerig két-három kilométeres út vezetett, ezt zuhogó esőben tettük meg, közben volt csaknem egy egész kilométer, ahol térdig ért a víz; lábunk átfázott, átfázott volna még akkor is, ha nem félcipőben lettünk volna. Útközben részeg katonák ránk akartak lőni, öreink alig tudták őket visszatartani. Az utcán mindenütt ijedt arcok, most — lehet, hogy az esőért is — nem bámultak meg, mint Tordán. Ráadásul az örök is igyekeztek elzavarni azt a három-

négy embert, aki ránk vetette a szemét. Néha az volt az érzésem, hogy az örök rossz néven veszik a felénk irányuló sajnálkozó pillantásokat. Az ő szempontjukból bizonyára igazuk volt, hiszen nyilván úgy tájékoztatták őket is, hogy mi fasiszta német és magyar katonák vagyunk civilben, gonoszabbak az egyenruhásoknál.

Megérkeztünk a tábor elé, s kezdetét vette egyfajta csoportosítás, de senki sem tudott rájönni, hogy milyen szempontok vezetik a szervezőket. Egyesek azt állították, hogy külön csoportba osztják a betegeket; mások úgy vélekedtek, hogy a fő kritérium a nemzetiségi hova tartozás, tehát magyar, román, német csoportokat állítanak össze. Mert — tudja az ég, honnan — immár románok és németek is keveredtek közénk, igaz, kis számban; lehet, hogy ugyanaz a vonat hozott mindenkit, de más-más vagonokban ülve, nem tudhattuk, hogy milyen nációkat szállít a szomszéd kocsi. Később történt, de itt említem meg, ahol a románokról esett szó, hogy egyik állomáson, ahol a fogolylétszám hiányosnak bizonyult, vagy legalább annak látszott az ismételt átszámolás után is, kísérőink felrakták egyik vagonba a román forgalmistát piros sapkájával és palacsintasütőjével együtt; más alkalommal ugyanez a sors várt egy földművesre, aki kapával a vállán egyik állomásépület mellett állott, és tátotta a száját a fogolyvonatra.

Miközben ez a csoportosítás folyt, észrevettük, hogy az oroszok nem tudnak különbséget tenni **nemzetiség** és **állampolgárság** között, s ez újabb, persze sorsunk szempontjából teljesen meddő vitákat eredményezett, mindössze azt, hogy meghosszabbodott az ácsorgás. Egykét szekér halad el mellettünk megrakodva kukoricával; odakapdostunk, s majszolni kezdtük. Megeredt a jégeső is, és két órán át verte csapzott seregünket, mintha nem lettünk volna már azelőtt is teljesen elcsigázva; megint csak a családra és B-re gondoltam, s nem vesztettem el a reményt.

Végre-valahára estefelé “beszámoltak” a szögesdrót mögé; életemben először most kerültem lágerbe. Nemsokára elterjedt a hír, hogy a konyhabarakknál vacsorát osztanak. Vajon melyik az a barakk? Elindultam a zuhogó esőben, és megke-restem, immár mezítláb (cipőmet ugyanis levettem, mert a víz már ki-be folydogált rajta) odaálltam én is a hosszan kígyózó sorba, bár egyelőre nem volt semmiféle edényem. Egy jószívű szakács megsajnálta, s adott egy konzervdobozt, abba töltötte a pompás forró bablevest. A konyhaépület sarkánál lecövekeltem, adagomat pillanatok alatt elfogyasztottam, és visszaálltam a sorba. Kaptam még egy adagot, azt is megettem, majd kivettem a harmadik adagot is, és ezt elvittem Pálffy Tóninak, akinek — sok más társunkkal együtt — nem volt kedve és ereje ételért ácsorogni az esőben.

Itt szükségesnek tartok megjegyezni valamit. Magamról írok, egyetlen személynek az élményeiről, de közben szóba jön a láger, a foglyok hangulata, kísérőink, az időjárás stb., tehát egy sereg olyan dolog is, ami nem csupán egyetlen személy szempontjából volt érdekes és fontos. S különben is, ami ott velem történt, az többkevesebb eltéréssel tipikus jelenség volt mindegyik fogolytáborban.

Tóniékát alig találtam meg a nagy sötétségben. A barakk túlzsúfolt, párás, piszkos, de ugyanakkor meleg is volt. Persze, nem szabad arra gondolni, hogy a priccsek kényelmes fekvőhelyet kínáltak; valamennyi priccse már foglalt volt, nekünk, a későn jövőknek tehát csak a padló jutott. Egymás hegyén-hátán feküdtünk, mindenki ott, ahol ki tudott szorítani magának egy parányi helyet. Levetköztem, s első dolgom az volt, hogy minden ruhadarabomat kicsavartam, mégpedig a padlóra, mint a többiek; aztán álomba zuhantam, zuhantam a szó igazi értelmében, mert alig kerültem érintkezésbe “fekvőhelyemmel”, máris aludtam az igazak álmát. Persze, a levegőtlen, párás, sőt bűdös termekben senki sem pihente ki magát amúgy istenigazában, de mégis aludtunk, mégis fedél borult a fejünk fölé.

Másnapra kitisztult az idő, ellenben komisz, csípős szél fújt, úgyannyira, hogy

vacogva, nyakunkat behúzva, gallérunkat feltűrve álldogáltunk, zsebre dugott kézzel, vagy sétálgattunk ide-oda a láger területén. Néminemű szervezés indult meg: csoportokba osztottak, beteltek a fűtetlen fürdőhelyiségbe, a víz azonban meleg volt, és jólesett elgémberedett tagjainknak. Azután megfosztottak fejdíszüinktől, dolgoztak a fogoly borbélyok; így aztán a társaság uniformizálódott, mindenkinek rab külseje lett. Miután mindezen átestünk (természetesen nem ilyen simán, ahogy elmondom, hanem zűrzavarral, veszekedéssel tarkítva), áthajtottak (nem használhatok más szót, mert nem vezényeltek, nem invitáltak, egyben minket is inkább a horda elnevezés illetett meg, annyi-ra szervezetlenek voltunk) az országút túlsó oldalán levő másik barakktáborba. Magam egy félig föld alatti "palotába" jutottam; valaki nemsokára azt a tanácsot adta, hogy mielőbb lépjek meg innen, mert az ilyen építmény nyirkos, és káros lehet az egészségre. A tanácsot azonmód megfogadtam, nem is gondolva arra, hogy nem fogunk hosszú időt tölteni ebben a "lakásban", s nem lesz időnk szenvedni a nyirkosságtól.

Ott, ahol ezután szállásoltak el, a barakkok csúrszerű, szennyes, poros hodályok voltak, nem úgy, mint a túloldalon, ahol a barakk aránylag emberséges lakást jelentett (s ahol a fogoly német tábournoknak elfogatása után is megmaradt az a szobája, amelyben előzőleg lakott). Ha csak tehettük, sétálgattunk, ögyelegtünk, szárítkoztunk a napon; egyesek hulladék bádogból csajkát, csuprot mesterkedtek, mert az ilyesmiben nagy volt a hiány, hiszen a kolozsváriak étkezés nélkül jutottak fogságba. Voltak olyanok, akik kis tüzet raktak, s holmi ételhulladékot próbáltak főzés útján ehetővé tenni. Kezdett kialakulni egy vezetőségféle, olyan személyekből, akikre mindenki hallgatott (kivéve a szájasokat), s akik képviseltek minket abban a kevés esetben, amikor megkérdezték őket. Ezek közé tartozott Nagy Tibor, Mikó Imre, Fogarasi Géza és mások.

A vezetőréteg kialakulása persze nem jelentette azt, hogy a szervezési kérdések egyszer s mindenkorra megoldódtak. Továbbra is végtelenbe nyúló álldogálás volt az étkezéseknél, ami nyilván nemcsak a mi szervezetlenségünknek volt a következménye, hanem hozzájárult a lágervezetők hibája is. Hiába osztottak be századokba, és készítettek rólunk lajstromot: az ételosztást így is alig lehetett lebonyolítani.

Az esti étkezést követte az éjszaka; nem volt elég hely a lefekvéshez, csak kuporogtunk, vagy ültünk a porban, mint bús verebek, s összebújtunk, hogy egy kicsit melegítsük egymást. Az óriási barakkot (vagy inkább csúrt) kettéosztó deszka falat egyesek kezdték letördelni, s az így nyert a-nyagból tüzet raktak benn, a barakk földjén. A füst fojtogató szaga összekeveredett a felvert porral. Egyesek ellenezték a tűzrakást a füst miatt, meg aztán tartani lehetett a büntetéstől is, a deszkafal lebontása miatt. Mások ugyanannyi joggal hivatkoztak a hidegre, s hangoztatták, hogy inkább füstben üljünk, mintsem megfagyjunk a tiszta levegőben. Csakhamar veszekedni kezdtek az ellentétes nézetek képviselői, a veszekedés a káromkodáson át néha szinte verekedésbe tor-kollott. De volt olyan társunk is, aki a pokoli ricsajban harisnyát foltozott, feljegyzéseket készített olyan nyugodtan, mintha odahaza, békés családi körben üldögélne. Az egész csűr képe — a tűz, a füst, a por, a szóváltások, a kavargó tömeg — minduntalan a párizsi Notre-Dame koldustanyáját juttatta eszembe Victor Hugo regényéből, ahol a tűzfény a sánták, bénák groteszk árnyképét táncoltatta a falakon.

Naplómat tovább írtam, bár a papír gyors fogyása aggasztott, s néha arra készítettem, hogy csak az igazán jelentős mozzanatokot örökítem meg. Tónitól kaptam ajándékba egy kis noteszt, de sajnos, hamar el is veszítettem. Egy darabka kenyérért honvédsapkát vásároltam, mert kopaszra nyírt fejemmel már nagyon kezdtem érezni

az ősz hidegét; rabsapkámmal nem tudom, mi történt, talán a nyírásakor vették el. Általában Foksánytól kezdve nagyban beindult a csereke-reskedelem minden lehető és lehetetlen tárggyal, de a legfőbb értéket továbbra is a dohány és az élelmiszer jelentette. Tóni nem ír naplót, hanem levelet haza, a szüleinek, és még nem tudom, kinek. Minden lehető alkalommal névsorokat, kérvényeket juttatunk ki a táborból, éppúgy, ahogy a vonatból is mindegyre postáztunk.

Egyik nap zuhogó esőben hajtották ki munkára a foglyok egy részét; sikerült meglépnem, ez volt az első (de nem utolsó) efféle akcióm a fogolyéletben. Emlékszem, szegény Tóni eléggé megróvó hangon tett szemrehányást azért, mert kivontam magam a közösségből, s jogtalanul egyéni előnyt szereztem magamnak.

Foksányban már összekeveredtünk a rendes katonasággal mi, a civilek. A tisztok között ismerősöket fedeztünk fel; itt van Makkai Laci Vásárhelyről s Nagy Attila Kolozsvárról; az utóbbi Nagy Jenőnek, gyakorlóiskolai tanáromnak a fia, testvére ifj. Nagy Jenőnek, a néprajzosnak. Ezek a tisztok is kísérletet tettek arra, hogy valamelyes rend alakuljon ki közöttünk. Bátorították a legénységet, listákat készítettek arról, hogy milyen ruhaneműnek vagyunk híjával, próbáltak közbenjárni érdekünkben, de eredmény nélkül. Mindenesetre jólesett a gondoskodó szándék, s ideig-óráig reményeket is tápláltunk, a reménység sohasem árt.

Sokan már ekkortájt megbetegedtek. Megkezdődött a hasmenés, de csaknem vele egyszerre feltűntek a szimulánsok is, akik a kórháztól valami jót vártak. A foglyok közt levő orvosokat beosztották a kórházbarakkba, ez az épület azonban szinte órák alatt szűknek bizonyult, mert — mint említettem — a jobb ellátás és a meleg szoba reményében boldog-boldogtalan ott próbált kikötni. Mondanom sem kell, hogy beszélgetéseink fő témája továbbra is a jövő volt: meddig maradunk Foksányban, s ha visznek, hova visznek ebből a sártengerből.

Végre október 31-én (szüleim házassági évfordulójának napján) kitereltek a barakkból, és sorakozót rendeltek el. A német tolmács valakinek a kérdezősködésére azt válaszolta, hogy három nap múlva már nem főznek ebben a táborban, hanem teljesen felosztatják, vagyis a foglyokat elszállítják innen. Lassan lépkedtünk a kapu felé. A sár annyira ragaszkodó volt, hogy cipőm beleragadt és lemaradt, alig sikerült kipiszkálnom. Egyeseket visszazavartak, mert nem volt sapkájuk, mintha bizony ez az ő hibájuk lett volna!

Mint utóbb megtudtuk, néhány társunknak sikerült betegséget színlelve visszamaradni a németül Lazarettnek nevezett kórházban, onnan pedig — újabb nagy adag szerencsével — sikerült meglépniök. Mint mesélték, többen felmásztak a barakk tetejére, elbújtak a kémény mögött, s ott vészelték át a tábor kiürítésének óriáit, majd egyesek ebből a csoportból hazavergődtek; ezek közt volt tudtommal Faragó Jóska, Sándor Gábor és az eddig nem említett Faragó Ferenc teológiai tanár; talán ezek közé tartozott Kiss Jenő költő is.

Arra törekedtünk, hogy ne szakadjunk el egymástól mi, kolozsváriak, jó barátok, ismerősök, s ezért többen karonfogtuk egymást, kiáltoztuk a lemaradók nevét, tartottuk az összeköttetést a távolodókkal. Aztán megindultunk az állomás felé. Megint hosszú ideig tartó állingálás következett, amit arra is felhasználtunk, hogy zsebünket megtömjük akácfalevéllal: jó lesz dohány helyett!

Végül is bezsúfoltak egy vagonba negyven németet és tíz magyart, legalábbis nálunk ez volt az arány. A mieink ezek voltak: Árvay Jóska, Szabó Zoltán, Nagy Bandi, Makkai Ernő (Bartók György professzor tanársegéde), Finta Zoltán (tanár), Haáz Feri, Pálffy Tóni, Pikéthy Karcsi, Tóth Laci (udvarhelyszéki halk szavú, jóra való jogász) és én. Egy német őrmester lett a vagon parancsnoka, valamilyen Heinz, aki vörösés Krisztus-szakállt viselt.

S elindultunk, hogy egyesek közülünk soha többé ne térjenek vissza. Igyekeztünk a vasúti kocsit minél “kényelmesebben” berendezni, ami persze nem nagyon sikerült, főleg hiányos felszerelésünk miatt. Sokkal jobb dolguk volt a németeknek, akik a többéves háború alatt megszokták, hogy viszonylag bárhol jól érezzék magukat, no meg az is sokat számított, hogy őket teljes felszerelésükkel tették fel a vagonba. Ezen azt értem, hogy megvolt a köpenyük, volt pokrócuk, oldalzsákjuk, benne sok hasznos aprósággal; hozzájuk képest én a félcipőmmel és kiskabátommal útszéli koldusnak számítottam.

Éppúgy, mint Tordától Foksányig, itt és most is mindenki igyekezett elfoglalni magát valamivel. Magam — Haáz Feri példáján felbuzdulva — kanalat faragtam gyakorlati céllal: hogy legyen mivel fogyaszom az olykor kiosztott ételt. Csakhogy a kezem elég ügyetlennek bizonyult e mesterséghez, de azért mégis kikerült a kezemből valami, amit némi jóindulattal kanálnak lehetett nevezni.

Az utazás mindenkit még jobban legyengített, hiszen azelőtt egy-két napnál hosszabb ideig egyikünk sem utazott. A gyengeség oka a rossz és hiányos táplálkozás mellett nyíl-ván az is volt, hogy semmi lehetőség nem adódott a mozgásra. Aludni sem lehetett rendesen, ugyanis minden ember a padlón kellett helyet kapjon. Ezen a helyzeten úgy kívántunk segíteni, hogy nappal aludt húsz fogoly, éjjel harminc, mert kényelmesen kinyújtózva kb. harminc embernek jutott hely a padlón.

Éjjel mindig roppant érdekes történeteket álmodtam: egzotikus tájakon bolyongtam, az emberek — ismerősök, barátok, családtagok — hajmeresztő kombinációkban jelentek meg előttem. Az is érdekes volt, hogy mihelyt a vonat megállott, felébredtem, végiggondoltam azt, amit álmodtam, és igyekeztem rögzíteni, hogy reggelre el ne felejtsem s fel tudjam jegyezni; amikor a vonat elindult, újra elaludtam, megint láttam egy másik álmot, majd felébredéskor azt is rögzítettem, és így tovább, többször. Minden reggel hétnyolc álmot írtam fel naplómba, egyik bizarrabb volt a másikinál; azért jegyeztem fel őket, mert a normális otthoni életben soha ilyen álmokatnem láttam, tehát nyilván összefüggés volt életkörülményeink és álmaink milyensége közt.

A németekkel túrhetően megfértünk, csak az alvás miatt adódtak ismételt nézeteltérések. Beszélgettem velük, hogy gyarapítsam nyelvismereteimet; németül még gyerekkoromban édesapámtól tanultam egy keveset, ez kiegészült a középiskolai három évvel, valamint azzal, hogy magánszorgalomból sok könyvet olvastam el németül; szókinccsem elég szépen gyarapodott, de inkább passzív volt, hasznosítani nem nagyon tudtam, tehát erre volt jó a német beszélgetés a sors-társakkal. Heinz Laudannal az első napokban kötött barátságom fogságunk végéig megmaradt; Marburg városa a hazája, a “magyar” fogalma nála a Röck Marika-filmekkel társult; később, a télen sokat betegeskedett, majdnem elpatkolt. Másik német barátom Hans Drabek, civilben borász, aki a tokaji borról zengedett dicshimnuszokat, míg júliusban el nem pusztult. Emlékszem még — többé-kevésbé homályosan — Eginhart Weisére, Tomtschakra, Faulhaberre: mind elvitte őket a tél, pihennek az urali tömegsírok egyi-kében.

Az utazás során a négy vagonablak közül, létszámunknak megfelelően, hármat a németek, egyet mi tartottunk megszállva a célból, hogy a lakossággal szóba elegyedjünk, s ha lehet, szerezzünk valamicske élelmiszert tőlük. Volt olyan hely, ahol segítettek rajtunk, máshol viszont kövekkel dobálták meg a vagon, engem többször kinevettek szakállam miatt. Enni szárított kenyeret, cukrot, konzervet kaptunk, néha valami lehetetlen ízű és amellet kozmás kását. Természetesen mindent percek alatt elfogyasztottunk, mert étel volt, és meleg volt. Folytatódott a cserekereskedelem; adtam el én is kenyeret, s cserébe Laudantól konzervet vagy

cukrot kaptam, én nem voltam olyan nagy kenyérpusztító. Olykor őreink is be-beadtak egy-egy kenyeret, no nem önzetlenül, hanem derékszj vagy bakancs ellenében.

Ahogy az állomásokon vesztegeltünk, igyekeztünk megfigyelni a lakosságot, amelyről nem sokat tudtunk. A többség rendületlenül rága a napraforgó- vagy tökmagot, s a héját ügyes sercintéssel röpítette a földre. Az állomások melletti piacokon tojást, tejet, pogácsát árultak. A lakosság — érthetően — bizalmatlanul viselkedett a foglyokkal szemben. Egyszer Haáz Feri, aki pár éve Bulgáriában járt tanulmányúton, bolgár nyelvtudását értékesítve megkérdezte, hogy mi a neve ennek a városnak. A kérdezt fél megismételte a kérdést, mintha csak jól meg akarta volna rágni a feleletet, s ezt mondta: “Ez egy kisváros.” Itt-ott leolvastuk az állomás cirill betűs nevét (ebben segítségemre volt nemcsak az a kevés, amit oroszul kezdtem tanulni, hanem az is, hogy a középiskolában tanultuk az ószláv ábécét a régi román szövegekkel való ismerkedés kapcsán). Tollamból a tinta már rég kifogyott; feljegyzéseimet nem véremből vagy rozsdából készített tintával folytattam, mint a romantikus regények börtönlakói, hanem innen-onnan szerzett ceruzavégekkel.

Társaink közül Finta már beteg, utána gyengeségben Makkai Ernő következik, aki bolond optimizmussal most is arról ábrándozik, hogy félreértés az egész, karácsonyra otthon leszünk. Én nem voltam ilyen derűlátó, s csak 1945 karácsonyát merem remélni. Ernő mindegyre dohányra váltja fel ennivalóját, félős, hogy lefogy, és még jobban elgyengül. Hiába korholjuk, nem lehet vele okosan beszélni, csak fújja a magát. Haáz Ferivel folytattuk a fakanálgyártást, s a “német piacnak” is szállítottunk, vagyis német vagonársainknak. Őreink bejöttek, szép ráérősen megszámláltak, s ezt a műveletet majdnem mindig összekötik egy kis motozással is: elkoboznak néhány, számunkra hasznos, olykor csak emlék jellege miatt értékes tárgyat, egy-egy foglyot kedélyesen oldalba döfnek, aztán továbbállnak.

Ez az állandó számolás, az úgynevezett proverka, már-már az idegeinkre megy, az örök szempontjából azonban indokolt; volt ugyanis olyan vagon, ahol sikeres szökési kísérletek történtek, mégpedig úgy, hogy kifeszítették a padlódeszkát, s lemásztak a vagon alá, amikor a vonat vesztegelt. Mindez persze éjjel történt. Egy ilyen akciónak itta meg a levét Albu Zolti: a szökés miatt a hátramaradottakat büntették meg, mégpedig azzal, hogy elvették felsőruhájukat, talán arra gondolva, hogy ingben-gatyában senki sem vág neki a gyaloglásnak a havas pusztán; tény az, hogy Albu Zolti és sokan mások így szereztek hűlést, tüdőgyulladást

Nézegettük a tájat, amelyről éppen csak azt nem lehetett elmondani, hogy gyorsan változó. Ellenkezőleg, egyhangú vidéken, végtelen síkságon haladt velünk a vonat, a változatosságot legfeljebb a néha feltűnedező harckocsik és autók jelentették. Minden állomás felrobbantva, a hidak jórésze szintén. Megcsodáltuk a törpefenyővel borított végtelen dombokat, melyek pár nap múlva felváltották a rónát. Megeredt az eső, ködös, párás lett a levegő, ránehezedett az utasokra is a komor hangulat. Újra kezdtünk esővizet halászni a vagon tetejéről.

De vannak más nehézségek, bajok is. Nem tudunk mosakodni; a piszok megfertőzi a karcolásokat, több ember kezén gennyes kelések fakadtak fel. A vagon sarkában derékig csupaszon ülnek páran és — sajnos! — eredményes tetűvadászatot indítanak. Utazásunk vége felé magam is megpróbálkoztam ezzel a művelettel, és sikerült elejtenem az első terveket életemben. A hideg fokozódik, főleg éjjel kínlódnak. Az a módszerünk, hogy a fogházból hozott csíkos rabkabátomat leterítjük alul, s Nagy Bandi felöltőjével takarózunk; néha jut nekem is Hans Drabek katonapokrócából, mert a németek, mint említettem, sokkal jobban állnak felszerelés dolgában. Éjjel, de nappal is sorban állás van az illemhelyet pótló bádoggcsatornánál, mely egyre hígabb

ürüléket továbbít a vasúti töltésre.

(Most veszem észre, hogy amikor e sorokat írom, hol a jelen időt használom, hol a múltat: a jelent főleg akkor, amikor írás közben szinte újra átélem az eseményeket, vagy magam előtt látom a szereplőket. Nem baj, hisz már az elején leszögeztem, hogy nem vagyok író, tehát nem kell szigorú mércét alkalmazni beszámolómban elbírálásánál.)

A vagonból jól láthatók a falvak, amelyek egymástól húsz-huszonöt kilométerre terülnek el. Apró, többnyire faházak vannak még ott is, ahol erdőnek híre-pora sincs, még a tető sem készült cserépből. Minden ablak díszes faragványokkal büszkélkedik. A bejáratnál hidegfogó pitvar, célja az, hogy a hideg ne tóduljon be a lakott részbe, hanem maradjon az előtérben. Templom is akad, de látszik, hogy nem használják: nincs ajtaja, ablakai beomlottak, kertjét felveri a gaz; de az is lehet, hogy ez a háború következménye, nem pedig a vallástalanságé.

Ha megy a vonat, hagyján; néha viszont órákon, sőt fél napokon át vesztgelünk egy-egy nagyobb állomás szélső vágányán, holott szeretnénk gyorsvonati sebességgel száguldani a bizonyosság felé. Arra nem nagyon gondoltunk, hogy a háború még tart, s a Szovjetunióknak embert, anyagot kellett nyugat felé szállítania, tehát a mi aránylag kis létszámú szállítmányunk nyugodtan álldogálhatott akármennyit; csak mi tudtuk, mi éreztük, hogy mit jelent a kínzó bizonytalanság!

És egy reggel, három-négy óra tájban, amikor kísérőink valamiért kinyitották vagonunk ajtaját, a forgalmista irodájából élesen kisütő fény tiszta fehér hóra világított: míg aludtunk, olyan tájra érkeztünk, ahol már lehullott az első hó. Mostantól fehér volt minden, ameddig a szemünk ellátott. Vékony ruháimban vajon hogyan fogom átvészelni a kemény orosz telet? Pedig hazamegyek, tudom: "Sűrű a lovam sörénye..." Fehérneműm négyhetes, fogat nem mosok, Foksány óta nem is mosakodtunk, s lám, így is lehet élni.

Elértük a Volgát; széle befagyva, hatalmas, méltóságteljes s — talán a téli világ miatt — ijesztő folyam, hídján percekig robogott a vonat. Egyik partján kis halászfalut láttunk fenn, egy dombtetőn, a másik parton kiterjedt város. Áthaladtunk a hídon, s úgy éreztük, most már meg sem állunk Szibériáig, márpedig ez valamennyiünk tudatában egyet jelentett a kényszermunkával és hasonlókkal; még azoknak is ilyen gondolataik voltak, akiket nem befolyásoltak olvasmányélményeik. Már régen elfelejtettük azt az ábrándot, hogy szüretelésre visznek; letettünk arról a — nem tudom, kinek a fejében fogant naiv — ötletéről is, hogy Kijevben, már ha oda visznek, francia nyelvű levelet írunk a múzeumigazgatónak, s megkérjük, járjon közben érdekünkben úgy, hogy szedjen ki a fogolytáborból, s végezzünk múzeumi munkát. Mindez, ismétlem, régen szertefoszlott, s maradt a rideg valóság: üres gyomor, hideg, piszok és a bizonytalan jövő.

Finta Zolti egyre gyengébben érzi magát. Egyik éjjelnem volt hely, ahova lefeküdjék, hideg is volt szegénynek a padló; lefeküdtem hanyatt, ő rám, így legalább ő alul érzett meleget, én meg felül. Persze, sokáig nem lehetett ebben a pozícióban maradni.

Véget értek a heves viták is; már csak találgatások, sűrű fejcsóválás közben elsuttogott vágyak, sóhajtások maradtak. Valaki felvetette: vajon mi lett azoknak a sorsa, akik Foksányban lemaradtak mint betegek? Ez a kérdés egyébként fogságunk egész ideje alatt izgatta a fantáziánkat, s újra meg újra visszatértünk rá.

Aztán elkövetkezett november 16-a, s éjjel megérkeztünk egy városkába, később hallottuk, hogy a neve Asa. Hol is van ez az Asa? Tessék a térképen megkeresni Kujbisevet: ott keltünk át a Volgán, ettől keletre található Ufa városa, a Baskír Autonóm Tartomány székhelye; nos, Asa Ufától keletre, mintegy 150 — 200

kilométerre fekszik, pontosan a magyar őshazában, az Ufa és Bjelája folyók környékén.

Hajnalban a vagonon keresztül régi magyar foglyokkal beszélgettünk, olyanokkal, akik 1942-ben vagy 1943-ban kerültek ide. Reggel kezdetét vette a minden induláskor vagy érkezéskor megismétlődő fejetlenség. Fintát súlyos állapotban a kórházba szállították, többé nem láttam. Sorakozás. Csípős hideg. A lakosság bámul minket, mi őket. Láttam gyermekeket, akik a fagyos, havas földön mezítláb szaladgáltak. Elhaladtunk valami patak mellett, de lehet, hogy egy gyár szennyvize folydogált; az örök csak riasztólövésekkel tudták távortartani a foglyokat a rég óhajtott ivástól; sokan a tilalom ellenére bátorságot gyűjtöttünk, és ittunk, mert már régóta nem jutottunk vízhez. Amenynyire kutyafuttában meg lehetett ítélni, a lakosság barakkszerű, magas épületekben lakik, a helység gyárvároskának látszik, nagy területen vannak szétszórva a gyári és más épületek. A háromhetes utazás — mert nem Foksánytól, hanem Tordától számítom — legyengített, alig vonszoljuk magunkat, pedig ugyancsak gyakorta csattan felénk a **bisztra** szó.

Ezúttal sem tudtuk eldönteni, hogy milyen szempont szerint csoportosítottak bennünket; kb. 1000 — 1200 embert indítottak útnak a kellő számú katonai fedezettel. Áthaladtunk a városon, több patakot hagytunk magunk mögött, s csakhamar a havas erdőben találtuk magunkat. Nyáron gyönyörű lehet ez a táj — csupa fehérnyír, sok patak, a terep dimbes-dombos —, ámde most csepp kedvünk sem volt a táj szépségeire gondolni. A szembejövő erdőlakók nyírfaháncsból készült bocskort viseltek. Elhaladtunk egy temető mellett, ezt mindenki rossz előjelnek tekintette; a sírokon sok régi keresztet láttunk, de legalább ugyanannyi volt a szovjetszilas fejfa.

Nagy pelyhekben, sűrűn hullott a hó, szomjasok voltunk mind, s ezért az előttünk vánszorgó társunk hátára, vállára rakódó havat kanalunkkal leszedgettük, azt szopogattuk. Nehány társunknak maradt még egy kis szárított kenyere abból, amit a vagonban osztottak ki, ez most pompás csemegének bizonyult, s már menetelés közben újra fellendült a cserekereskedelem.

Megkezdődött a veszekedés is, mert a betegeket senki sem akarta cipelni, mivel saját magát is alig bírta. Mesélték, hogy állítólag egyesek ottmaradtak az útszélen, megdermedve. “Pohod na Sibir”, emlegettük a román költő versét, ha jól emlékszem, Alecsandri írta.

Mi Tónival össze fogóztunk, és így mentünk, vagy inkább bukdácsoltunk a hepehupás úton; igyekeztünk az élcsoportban haladni, hogy megérkezéskor elsők között jussunk meleg szobába. Néha szinte vittem Tónit oly fáradt volt, emellett rövidlátása is akadályozta a gyors járásban a rossz úton. Kísérőink minden apróságért ránk ripakodtak a számunkra érthetetlen orosz nyelven, néha visszalökdösték a sorból akaratlanul is ki-kilépőket; talán szökéstől tartottak. De hiszen itt már igazán nem volt hova szöknünk! Egyre csak sürgettek, noszogattak, a vízivást a tiszta erdei patakoknál is tilalmazták. Lehet viszont, hogy még sötétedés előtt meg akartak érkezni velünk rendeltetési helyünkre.

Végre, körülbelül éjfél tájban — vagy csak nekünk tűnt így a fáradtság miatt? — megpillantottunk valamilyen épületcs-oportot: megérkeztünk a 130/4-es fogolytáborba.

A 130/4-ES TÁBORBAN

Természetesen senki sem gondolt arra, hogy a kapuk nyomban feltáruznak előttünk, hisz e téren már jócskán szereztünk más természetű tapasztalatokat, de a hosszú és

fárasztó vasúti utazás, az erdei gyaloglás, az éhség, szomjúság miatt legalábbis reméltük, hogy hamarosan pihenőre térhetünk valahol. De nem így történt. Megint hosszas állingálás, sorakoztatás, számolgotás után kaptunk egy kis meleg vizet és cukrot; beledobtuk a csereberével valahonnan szerzett maradék teafüvünket, amelyet az alig meleg víz nem tudott leforrázni, tehát a víz nem alakulhatott teává, de legalább szétrágtuk a teafüvet, s a cukros vizet nektárként fogyasztottuk.

Miután ez megtörtént, beteltek egy hatalmas barakkba, és ránk zárták az ajtót. Hangosan kiáltoztuk régi jelszavunkat, azt, hogy "Király utca", tudniillik Finta, Árvay és mások a kolozsvári Király utcában estek fogságba; a jelszó segítségével sikerült megtartanunk az összeköttetést a csoport tagjai között; nemsokára azonban kitűnt, hogy ez a szervezési módszer nem életképes, mert így a függőbbek, akik elsők közt érkeztek meg valahova, mindig kilenc ember számára kellett helyet foglaljanak, ebből pedig veszekedések robbantak ki, mert a csoporton kívüliek nem ismerték el a helyfoglalási jogot, és azt hangoztatták, hogy minden érkező csak egy helyet foglalhat el, vagyis a sajátját. Vita, zsörtölődés is adódott, mivel csoportunkból a kényelmesebbek vagy a gyengébbek nem siettek, bízva a többiek fürgességében és élelmességében; magam a függőbbek közé tartoztam, s jól emlékszem, milyen nehéz volt állani a sarat azokkal szemben, akik ránk förmedtek, hogy ez itt nem színház, ahol páholyt és fenntartott helyet lehet bérelni. Ilyen alapon pár nap múlva csoportunk egysége bomladozni kezdett.

A barakkban nem volt meleg, de hamarosan kifűtötte a pár száz főnyi csapat gőzölgő, fáradt teste. Pihenni nem nagyon lehetett, mert egyszerűen nem volt elég hely. Helykeresés közben többekre rátapostak a sötétben, sőt — szintén a világítás teljes hiánya miatt — már ezen az első éjjelen elkezdődött a lopások sorozata. Kiabálás, veszekedés a németekkel: így festett a nyitánya a lágeréletnek.

Éjjel senkit sem engedtek ki szükségletei elvégzésére, így aztán az történt, hogy aki nem bírta magában tartani, kiengedte a barakkban, mert féltette nadrágját, hisz semmi biztosíték nem volt arra, hogy új nadrághoz jut. Elnézést kérek a naturalista ízű részletekért, de a láger nem apácakolostor, hanem sokkal inkább egyéb.

Reggel aztán megkönnyebbülhattünk, mert csoportosan kiengedtek a szükségletek elvégzésére; aki tehette, a tilalom ellenére havat lopott ivóvíznek. Az idő — tereferén kívül — rendezkedéssel, holmink tisztogatásával, szárítgatásával telt el. Üldögéltünk a csuklóvastagságú, gömbölyű karókból készített, tehát nem egyenletes és nem puha (szalmazsák és lepedő nélküli) priccseken, s vártuk, hogy teljék az idő. Néha feltűnt az ajtóban két-három szovjet katona, s kivezényelt húsz-harminc embert; a régi jó szokás szerint ezeket megmotozták, és zsebüket megkönnyítették egy s másról, majd úgy-ahogy névsort készítettek róluk, és enni adtak nekik. A névsor készítésével kapcsolatban megemlítem, hogy nevemből olykor kisebb bonyodalmak adódtak: felírtak Szabó György néven, persze, átírva orosz fonetikára; máskor a német írnok megkérdezte, mit jelenet németül a György, s felírt Georg Szabó néven; jóval később egy másik táborban végre azonosították a "két személyt".

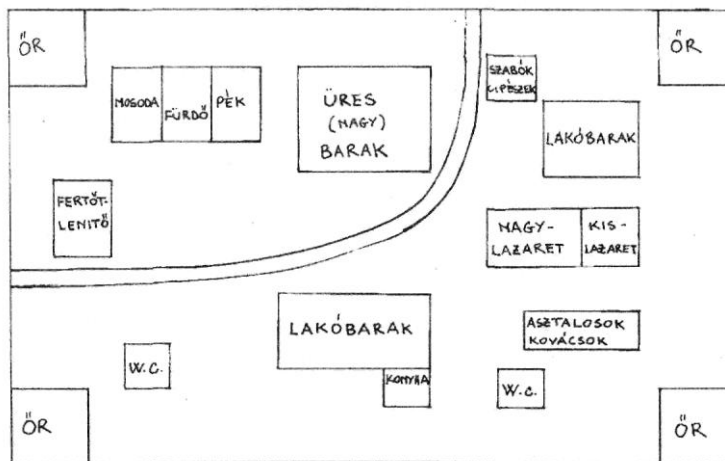
A motozásnál és lajstromozásnál orosz — magyar tolmácsok buzgólkodtak; egyikük a kolozsvári Bolgár Dani volt, mint mondták, az Ursus söröző egykori csaposlegénye; a másik tolmács a Felvidékről származott, s nyilván szlovák nyelvtudását gyümölcsöztette. Ezek a tolmácsok rámenősebbek voltak őrünknel, mert mindenáron be akarták bizonyítani nekik odaadásukat. Szerencsére most is, bár talán már a hatodik motozásnál tartottunk, sikerült megmentenem néhány használati tárgyat, köztük naplómát is. Akik már áttestek ezen a műveleten, azokat más barakkban szállásolták el.

Az ezután napokban is — egyébként fogságunk egész ideje alatt — ha nem vittek

munkára, csak a következő étkezést vártuk mohón, villogó szemekkel, mint a kiéhezett farkasok; az ételosztás volt mindennek az eleje-vége, sarkalatos pontja. Az első időkben az étkezéseknél óriási zűrzavar uralkodott; mindenki első között szeretett volna a konyhaablakhoz járulni, remélve, hogy így sűrűbb leveshez jut, vagy pedig a végén még egyszer kaphat a maradékból, vagy esetleg másodszer is sikerül belopakodnia a vételezők közé. A szovjet örök, becsületükre legyen mondva, először mindig bennünket, magyarokat akartak megetetni, de ez csak szándék maradt; a németek ugyanis, akik már régóta munda-ba bújtak, s ízig-vérig katonák voltak, pillanatok alatt felsorakoztak, miközben mi még mindig csak tolongtunk, lökdösődünk — és így először ők melegedtek meg a forró levestől. A mieink közül páran morgolódni kezdtek, hogy “persze, itt is a németek miatt szorulunk háttérbe”, de ezúttal az igazság a német sógor oldalán állott, mert magunk adtuk okot hátramaradásunkhoz.

Eltelt két nap, és már kezdett valamelyes rend kialakulni: az oroszok által szervezett egységenként mi is rendben járultunk a kondérhoz, hogy szerény ebédünket, a levest és a kenyeret átvegyük. Legelső étkezéskor Nagy Bandi biztatására és példáját követve merészen, de egyben a leleplezéstől rettegetve beálltam duplázni, mert ismételen elmondogattam magamban, hogy: ha élni akarsz, mindent meg kell enni, amit eléd raknak, s minden alkalmat meg kell ragadni az evésre. A duplázással különben nem rövidítettünk meg senkit, mert húsz-harminc porcióval mindig többet főztek, és egyébként is, ez a módszer hamarosan eltűnt, mielőtt a szakaszok létszáma állandóvá vált.

Mellékelek ide egy kezdetleges rajzot lágérünkről:

Új beosztásunk szerint mintegy százan laktunk egy szobában (az úgynevezett lakóbarakkban); valamennyi kolozsvári tanár ide került, kivéve Pikétyt, aki a szomszéd szobában lett parancsnok. Nálunk a főnök Nagy Miklós lett, civilben mozdonyvezető (mikor utoljára találkoztam vele, a kolozsvári vasúti műhely aligazgatójaként dolgozott, s úgy rémlik, néptanácsi képviselőnek is megválasztották). Igyekezett rendet teremteni a fekvőhelyek körüli nézeteltérések dolgában, valamint az étkezéshez való sorakozásnál. Mint minden vezetőről, úgy róla is keringett az a hír, miszerint a kenyér- és cukoradagokról leszedegette a sápot, tehát megkárosította egysége tagjait. De megjegyzem, annyi nagyszájú, izgága, rosszindulatú rágalmazástól vissza nem riadó személlyel keveredtünk össze, hogy nem lehet csodálkozni a híreszteléseken. Az ételt névsor szerint vettük át. Makkai Ernő már betegesen hevert a priccsen, ételét valaki mindig odavitte, hogy aztán az

ennivaló folytassa vándorlását, mert Ernő, mint már írtam, csaknem mindent dohányra cserélt el.

Hadd írnom ide, kik voltak ekkoriban társaim a felső priccsen: Ligner Árpád (kolozsvári borbély), Kugler (keresztnevére nem emlékszem, ez többször így lesz), Makkai Ernő, Nagy Bandi, mellette én, Urszuly (kolozsvári kovács), Sonkoly Aladár (előbbi fia, alig tizenhat éves, de nem tudom, miért viselt más nevet, nem az apját), Szűcs bácsi (mozdony fűtő), Szűcs bácsi fiai, Gyula és Tibor; tovább nem tudom folytatni a sorrendet. Tóniék közvetlenül alattunk feküdtek. Nálunk, a felső priccsen, éjjel roppant hőség volt, meztelenül is izzadtunk, míg volt elegendő fánk; amikor aztán ki kellett mennünk dolgunkat végezni, egyszeribe jött a hűlés.

Reggel korán ébredtünk, azaz ébresztettek. Mikor kivilágosodott, következett a takarítás. Legtöbbször tőlünk választottak embereket az aznapi munkára, mert többen voltunk, mint más szobákban, ugyanakkor útba estünk (a mienk volt a sorban az első szoba). Engem talán kétszer vezényeltek ki az erdőbe, méterfáért. Nem volt öröm félcipőben taposni a havat, dideregni kiskabátban, rövid alsóban. Igyekeztem elkerülni ezt az erdőjárást, s ezért reggelente, mielőtt mutatkoztak volna a verbuválás jelei, önként jelentkeztem valamilyen könnyebb belső munkára, például udvarseprésre, azaz hólapátolásra. Nagy Miklós meg is dicsért "buzgóságomért", mert nem tudta, hogy az erdei sétától, a nehezebb munkától kívánok megszabadulni.

Azok, akik rendszeresen kijártak az erdőre, hoztak be málna- és szederlevelet, s így megkezdődött a teafőzés, de nem önzetlen alapon: a betegek sokszor egész ételadagjukat odaadták egy-egy csésze teáért. Többen fenyőtűből is főztek teát, egyesek állították, hogy ennek a teának nagy a vitamintartalma; nekem nem ízlett a gyantás zamata miatt. Mások arra használták a teát, hogy a napi két étkezést (kora reggel és délután jutottunk ételhez) ily módon háromra szaporítsák.

Egyik nap megjött az első halálhír, a Fekete Eleké. Csendes gyerek volt, jogász, emellett gyakran statisztált a színházban. (Sok szegény diáknak ez volt a kereseti forrása; magam kíváncsiságból egyszer léptem színre, mégpedig az **Ember tragédiájában**, ahol sok volt a tömegjelenet, s szükség volt alkalmi statisztákra is). Valaki javasolta, hogy utolsó emlékként őrizzük meg, és szabadulásunk után vigyük haza családjának azt a konzervdobozt, amelyet csajkának használt; ha elfogadtuk volna a javaslatot, két hónap múltán több száz pikszist kellett volna őrizgetnünk és kartotékoznunk.

A betegek száma folyvást szaporodott. Ez összefüggött azzal, hogy időnként berohantak öreink, leszidtak, legalábbis dühösen hangzó szavaikból erre lehetett következtetni; Bolgár Dani ugyanis nem tudott annyira oroszul, mint képzelte, s képtelennek bizonyult arra, hogy mindent helyesen tolmácsoljon; aztán kizavartak a metsző novemberi szélbe proverkára, vagyis számolásra. Álltunk kiskabátban a sötétségben, többször végigszámoltak bennünket, de sehogy sem akart kijönni a kellő létszám. A számolás a mi szempontunkból csak azt eredményezte, hogy megszorodott a hülések, tüdőgyulladások amúgy is felfelé ívelő száma. Már Albu Zolti (Dániel Kamilla egyetemi kolléganőm férje) is a kislazarettben fekszik, kényelmes, jó helyen, de mindenki tudta, hogy akit oda beutalnak, az nemsokára elpatkol.

November vége felé hozzákezdtek egy alaposabb nyilvántartás elkészítéséhez. Bolgár Dani máshova kapott beosztást, talán a favágókhoz; egyik tolmács volt Báthori bácsi (parkettezőmester, aki az első világháborúban orosz fogságban húzott le pár évet, és még tudott oroszul), a másik a segesvári Csulak Károly, ő azonban Franz Barta, a mindig jókedvű szlovák gyerek német szövegét fordította magyarra; a harmadik tolmács én voltam, szintén a német nyelv közvetítésével; tolmáctársam

Franz volt, a kissé nehézfejű cipésmester.

Ezzel a sajna rövid ideig tartó munkával az a nagy előny járt, hogy először is nem zaklattak egyébbel, nem kellett a többiekkel együtt munkára járnom; továbbá, a lakószobában Nagy Miklós vezetésével ezután is felsorakoztunk ételadagunk átvételére, de az inspektornő (így szólították azt az egyenruhás orosz nőt, akinek a vezetésével készült a nyilvántartás) a konyhán adatott egy-egy pótadagot mindegyik tolmácsnak. Két-három éjjel "királyi" sorunk volt: az irodában aludhattunk, kényelmesen, tiszta levegőben, nem mások közt szorongva.

Nappal is bejártunk az irodába, már úgy értem, hogy akkor is, ha nem volt különösebb dolgunk, pusztán azért, hogy melegedjünk; ott sündörögtünk, hátha adódik valami.

Az inspektornő, akit említettem, sántított; a fogolytársak azt rebesgették, hogy a fronton szolgált, s magyar golyót kapott a combjába, azóta ki nem állhat bennünket. Egy szép napon ez a hölgy, aki valóban mindig haragosan nézett a világra, folyton kiabált (még véletlenül sem tudott normális hangnemben beszélni), elküldött fürödni, és megparancsolta, hogy vágassam le a szakállam, bajuszom. Engem nem bántott különösebben ez a parancs, de volt néhány idősebb falusi bácsi, harcsbajusszal, aki kétségbe volt esve, hogy megválíék férfiúi díszétől, megható volt, ahogy futkostak, kilincseltek ez ügyben, de semmit sem értek el. Az egyedüli, akivel kivételt tettek, a nyárádmonti Killyén bácsi volt; őt nagyra becsülték, mert ő gondozta a tisztek lovait, ehhez kiválóan értett; így aztán ő maradt az egyedüli bajuszos magyar.

A fürdőhelyiségben egy dézsa meleg vizet adtak. A mosa-kodás nagyon jólesett, annál kevésbé a másfél órás várakozás, mégpedig meztelenül, a ruhákra, mert ezeket elvitték fertőtleníteni (németül Entläusung, vagyis tetvetlenítés).

Sajnos, az a bizonyos nyilvántartás hamar elkészült. Az oroszok, mivel a foglalkozást is felírták, csodálkoztak, hogy mennyi tanár van közöttünk, s tréfás-gúnyosan mondogatták: bizonyára nem maradt több értelmiségi odahaza, mire mi büszkén tiltakoztunk. A nyilvántartás alapján kiválogattak bizonyos mesterembereket. Jó dolguk volt azoknak, akik a konyhára jutottak, igaz, hogy oda főleg a hivatásos szakácsokat, pékeket osztották be, továbbá tizenöt-tizennyolc éveseket, akik még nem bírják a nehéz testi munkát (mintha bizony nem bírták volna jobban, mint az ötvenöt évesek, vagy akár mi, a huszonnégy évünkkel, miután karunkban már alig maradt erő). Jól éltek ezek a konyhások, ezt észrevettem Son-koly Aladáron, aki a kenyereket porciózza és osztja; folyton hordta apjának az ételeket, amit mindig sóvár szemekkel néztünk.

Ekkortájt, az összeírás vége felé történt, hogy fájni kezdett a bal karom hónaljban. Egyre kínosabbá vált a priccs többszöri megmászása; végül is, mivel csupán ezzel a bajjal nem utaltak volna be a kórházba, azzal segítettem magamon, hogy kisebb hasmenést szimuláltam. (Ezt sem szégyellem bevallani, mert nekem legalább a karom kezelésre szorult, de voltak odabenn makkegészségesek is, szintén szimulánsok!) Jelentkeztem beutalásra, ahol kezemre járt Karácsony Gyula, a szanitéc (lakhelye: Csabrendek, Zala megye). Különös képlet volt ez a Gyszi. Nagybirtokos családból származott, s osztrák mostohaanyja révén hatalmas birtokaik voltak német, francia területen, talán még Madagaszkáron is; több ismert politikust mondott rokonának, mi pedig hittük is, nem is, amit mondott; sohasem voltunk teljesen meggyőződve arról, hogy igazat mond-e, vagy csak el akar képesíteni bennünket. Beszélgetéseinkből kiderült, hogy nagyon sokat olvasott — igaz, mivel üsse agyon az idejét egy aktív katonatiszt? Sok kedves költőnk, versünk közös, hasonló az ízlésünk, az érdeklődési körünk az irodalom terén. Nagyzoló. A családi vagyont magától értetődőnek tartja, anélkül el sem tudja képzelni az életet. Azt is beszéltek róla, hogy a betegek kenyereit,

cukrát elszedi magának, s teletömi bendőjét, bár ő is folyvást nyi-gócás: egyszer a gyomrával, máskor a nemi szervével van baj. Ellenőrizhetetlen hírek szerint, családja és összeköttetései ellenére lefokozták közlegénnyé, mert barátkozott a legénységekkel, s tegeződött a csicskásával. Többször kérte, hogy helyezték át tiszti táborba, de erre nem került sor.

Nos, ennek a fogoly társnak a támogatásával jutottam be a kórházba. A **kórház** szó nem egészen találó; talán közelebb jár a lényeghez a **betegbarakk**, mert ez is priccsekkel van berendezve (alsó és felső sor), telezsúfolva betegekkel, továbbá hozzám hasonló vagy teljesen egészséges szimulánsokkal. A különbség a lakóbarakk és e között talán csak az, hogy ágyhoz hordták az ételt, nem kellett dolgozni, hanem egész nap heverészhetett az ember tűrhető hőmérsékleten, némi orvosi felügyelet mellett.

Fájó karom nagyon aggasztott (tályogra gyanakodtam), de attól is tartottam, hogy felfedezik: nincs hasmenésem, s kidobnak, megszegényítenek; ezért időnként szenvedő arccal kellett bizonygatnom az egészségügyi személyzetnek, hogy igenis, az éjjel hatszor kellett kirohannom. Manapság kissé komikusnak tűnik az egész ügy, de akkor nem számított annak! Továbbá, a kórházi fekvés nem is volt veszélytelen, mert amikor kb. egy hét múlva kitelepítettek, annyira legyengültem, hogy alig tudtam rendesen járni, inkább támolyogtam.

A szanitécek, az egy Karácsony Gyuszi kivételével, mind németek voltak. Általában a lágerben minden kulcspozíciót ők foglaltak el. Voltak vagy heten: a fekete Fritz, az osztrák Neuländer, továbbá Julius, akinek egyedüli feladata az volt, hogy tüzelővel lássa el a termet; benn, a barakk közepén, a kályha mellett hasogatta a fát; a többire már nem tudok visszaemlékezni. A kórteremben fertelmes volt a levegő: genny, vizelet, ürülék, étel, füst szaga pokoli keverékben úszott a falak közt, s a hidegfogó pitvar miatt kívülről sem hatolhatott be frissebb légáramlat.

Meg kell emlékezni itt néhány betegtársamról, mert úgy hiszem, többet nem fogunk találkozni velük ebben a krónikában. A vén Szász, akinek minden orvosságból kellene, abból is, aminek semmi köze nincs a betegségéhez, mert “hátha valamelyik orvosság használni fog”; valaki úgy jellemezte őt, hogy még a hőmérőt is megenné. Itt volt aztán Pivó Rezső, kolozsvári szobafestő, aki katonából vedlett át civilé abban a balga reményben, hogy akit Kolozsvárt civilként deportáltak, annak jobb dolga lesz. Pivó abszolút szimuláns, az égvilágán semmi baja sincs, hasonlóan az öreg Mihályihoz. Mihályi a műfogsorát t éjjelre vízbe teszi, egy kulacspohárba, amelyet felakaszt egy szegre. Reggelre a víz mindig eltűnik a pohárból; aztán szépszerével rájövünk, hogy a vén Szász éjszaka titokban leissza a fogsorról a vizet, tudniillik egészségügyi okok miatt tilos a vízivás, helyette beállítottak egy hordót fenyőtüből főzött teával. Nyomorult helyzetünk ellenére hangosan röhögtünk, amikor egy reggel hallottuk Mihályi hangját: “Nem szégyelli magát? Leinni más fogárol a vizet? Van pofája?”

Közel hozzám fekszik Kozma, a vármegyeház egyik gépkocsivezetője, aki elmesélte, hogy Jenő bátyám munkahelyén, a kézdivásárhelyi Bábaképző Intézetnél akart megpályázni egy állást. Itt van Majornik, a Katona-cukrászdába házasodott újságíró. Mellettem fekszik Szigeti József (Rákospalota, Zápolya utca 153.), aki nemsokára meg is halt. Ő volt az első halott, akit levetkőztettem, a holtakat ugyanis itt meztelenül temetik; pulóverét, oldalzsákját és nyakraalóját én örököltem, családi fényképeit — sorsa rövid leírásával — hazatérésem után postáztam feleségének, de máig sem tudom, hogy az 1945-ös év zavaros postai viszonyai közepette megkapta-e.

Egy nap bejött a kórházba Makkai Ernő; az alattam levő priccsen fekszik rokonával, Kilin Sanyival; néhány nap elteltével Ernő is meghalt. Most is magam

előtt látom testét a padlón kiterítve, bordái, medencecsontja élesen kiemelkednek; jóformán semmi hús nincs rajta, csupa csont és bőr. A kórházban annyit értem, hogy Nagy Bandit beajánlottam Karácsony Gyulának, s valóban be is vették szanitécnek.

Aznap, amikor gyógyult karral kibotorkáltam a kórházbarakkból, éppen krumplihámozókat kerestek a konyhára. Bár a kis mosogatóhelyiségben, ahol dolgozni kellett, roppant hűvös volt, mégis jelentkeztem több kolozsvári társammal; köztük volt Sipos Lajos (vasutas), Butyka Jani (hóstáti gazda, Cukorgyári út 38., vele idehaza is találkoztam a piacon), Simon Feri (utcaseprő az állomás felé vezető úton, aki hazajövetelünk után erősen rákapott az italra, s nemegyszer hozott kellemetlen helyzetbe, mert részegen, dülöngélve, nemcsak rám köszönt, hanem megállított, és társalogni akart, amit meg is tettem, amikor nem illuminált állapotban leiedzett) és többen mások. Sipos Lajos elmesélte házassága történetét, fényképeket is mutogatott; utóbb elcseréltem vele a kórházban szerzett rövid szárú csizmámat egy bakancsra; egyébként Sipos sokoldalú volt, értett a cipészséghez is.

Beszélgés és munka közben sütögettük a krumplit, és > fogyasztottuk rendületlenül, s hogy könnyebben emésztődjék, meg-meglocoltuk a mécses olajával. Reggel nyolctól este nyolcig működünk, talán akkor laktam jól először a deportálás óta. Ám a boldogság hamar elszáll: legközelebb, amikor újra krumplihámozókat kerestek, nem minket szemeltek ki erre a kellemes munkára, hiába vettem latba ékes német szókincsemet Viktornál, a lengyel főszakácsnál. Néhanapján sikerült egy-egy ráadást szerezni a konyhát ellenőrző barisnya jóvoltából; Báthori bácsival az ablakhoz járultunk, bekiáltottuk, hogy “magyarszki perevocsik na kancellaria” vagy valami efféle, ami szerintünk azt kellett volna jelentse, hogy mink volnánk az iroda magyar tolmácsai — s olykor így is sikerült pótdaghoz jutnunk.

Báthori bácsiról szeretnék valamivel bővebben írni. (jelenleg már nyugdíjas, de egy kis maszek munkát el-levállal, hogy kiegészítse nyugdíját.) Az első világháborúban orosz fogságba esett, ott tanult meg oroszul, s szerencséjére, nem is felejtette el a nyelvet. Szeret jól enni-inni. Sokat mesél feleségéről, akivel úgy élnek, mint Tuba s Tubáné. Elkísérik egymást a városba, közbe-közbe veszekednek egyet, kibékülnek, turbékolnak, mint a galambok. Ez a kis portré tulajdon elbeszélései alapján állott össze.

A főtolmáccsal, Bolgár Danival, eddig még nem kerültem súlyosabb összeütközésbe, pedig ő is, mint sok fogoly, pikkel az “urakra”, vagyis az értelmiségiekre; ha valami rosszul sül el, vagy be sem indul, hamar kész a szentencia: “Persze, az urak!” Egyszer nagyon meglepett ez a basáskodó, hatalmát szívesen éreztető fráter; nem volt dolga, üldögélt a priccs szélén, s valamilyen ősi hangzású népdalt énekelgetett mély érzéssel. Más alkalommal költői lendülettel mesélte el, mit álmódott. Mint már írtam, oroszul nem tud tisztességesen. Állítólag egyszer a szovjet tisztak ácsokat kerestek közöttünk, mire ő elkobzott három karikagyűrűt, s azokat vitte a tiszteknek.

A 130/5-ÖS LÁGERBEN

December 10-e körül mozgólódást észleltünk a vezetőség körében. Már néhány nappal előbb kiválasztottak mintegy százhusz izmosabb embert, s elindították őket valamerre. Velük ment Kósa Huba Feri, a szobrász. Azt beszélnek, hogy a mostani válogatásnál a gyenge testalkatú foglyokat emelik ki, s viszik egy másik lágerbe, ahol olyan jó dolga lesz mindenkinek, mint valami szanatóriumban. (A jóslat kísértetiesen beteljesedett, de ellenkező előjellel!) Egy csoportot elindítottak december 15-én; Tóni

is ezzel a társasággal indult el, valahogyan elszakadtunk egymástól. Haáz Ferit is elvitték, félcipőben tette meg az utat, elfagyott a lába.

Amikor felkészítettek bennünket az útra, kaptunk vattás ruhát, ezzel szemben elvették mindenkitől a fölöslegesnek nyilvánított ruhaneműt. Személy szerint módomban lett volna maradni: orvosi vizsgálaton voltam, s az orvosnő biztatott, hogy maradjak ott, betesz a kórházba. Én viszont nem akartam újra megpróbálni a heverést, mert a múltkori kórházi tapasztalatok mérlege kedvezőtlen volt, s ezért ellenálltam a csábításnak, mondván, hogy inkább dolgozom, a mozgás egészséges, s botor fejjel az indulókhöz csatlakoztam; az ember mindig abban reménykedik, hogy a változás szerencsét hoz, holott ez ritkán következik be. Készülődés közben Bolgár Dani is rám húzott botjával valamiért, nem tudom, mivel haragítottam meg.

Útra készen állottunk; öltözetem ing, pulóver, kiskabát, vattaskabát és Makkai Ernő felöltője, továbbá saját nadrágom és egy vattásnadrág. Felsorakoztunk a kapu mellett, s miután még egyszer megszámloltak, újabb motozás, ellenőrzés következett. Ennek során leszedték rólam Ernő kabátját; esőkabátomat, amelyet nem tudom, hol és mikor szereztem, már korábban odaadtam Szűcs bácsinak, s már nem kérhettem vissza, pedig szélfogónak használhattam volna. Még egyszer búcsút vettünk az ittmaradóktól (a mieink közül csak Nagy Bandi maradt szanitécként a kórházban), s ezzel elindultunk déli két óra körül a 130/5-ös tábor felé, amelyet utólag nevezhetnék haláltábornak is.

Útközben, az eddigi módszert követve, az élen haladtam Török Jánossal és a hirtelenszőke Köppenyes Mihállyal; állandóan velem volt Szűcs bácsi kisebbik fia, Tibi. Mióta pár jó szót szoltam hozzá, nagyon ragaszkodik hozzám; ke-reskedelmibe jár, szülei mindig aggódtak érte, mert gyenge a szervezete. Vigasztaltam, kitartásra buzdítottam; ha nálunk gyengébbel találkozunk, megnő az önbizalmunk, és erősnek véljük magunkat, mint La Fontaine meséjében a nyulak, de a magányban újra ránk nehezdednek a kínzó gondolatok. Tibinek is lelkére kötöttem, hogy naponta többször ismétlegesse, beszélje be önmagának, hogy hazamegy, ha törik, ha szakad. Ki kell bírni, más megoldás nincs!

Mentünk a havas úton, az erdőben, hegyre fel, dombról le, minden irányban csak az összefüggő hótakarót láttuk. Sötét este lett, mire elcsigázva, átfázva és természetesen éhesen megérkeztünk a rendeltetési helyre. Miután beszámoltak a kapun, csakhamar egy kék szemű, vörösszőke hajú, élénk beszédű és mozgású osztrák elé jutottunk — mint kiderült, Franz Horr volt a neve —, akiről nem sejthettem, mennyi jót és mennyi rosszat fogok köszönhetni neki. Ő volt a “kombat” (azt hiszem, ez a **komandant** és **batalion** szavak összevonásából keletkezett, tehát amolyan zászlóaljpa-rancsnokot jelentett), vagyis lágerfőnök. Mint mesélték, ezt a tisztséget nemcsak orosz nyelvtudása és szervezői adottságai miatt nyerte el, hanem azért is, mert trénozlopával együtt átállott az oroszokhoz (a németeknél talán főtörzsőrmesteri rangot viselt).

Először rövid kihallgatáson estünk át, aztán következett a hosszas motozás, amelyet Horr személyesen ejtett meg. Zsebünk ismét megkönnyebült pár értéktárgytól. Itt írom le, hogy voltak olyanok, akiknek a zsebében elfogatásuk alkalmával több ezer pengő lapult; például hallottam valakiről, hogy az utolsó kolozsvári ágyúzáskor felesége, anyja elpusztult, s ő pénzzel a zsebében indult a temetést elintézni; útközben elcsípték, s lakásán ottmaradt a két holttest temetetlen. Egy fiatal német, Paul Sosnow, akit később nagy csirkefogónak ismertünk meg, szintén motozni akart a saját szakállára, de már nem jutott ideje rá.

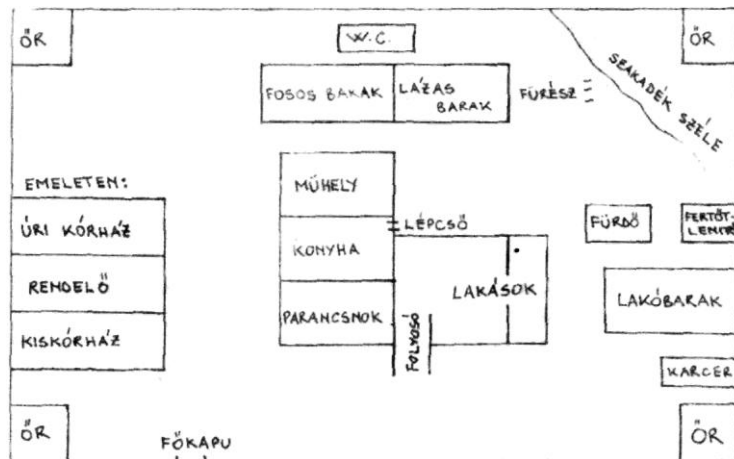
Nagy barakkba irányítottak, ahol igyekeztünk jó helyre, vagyis felső priccse jutni, a kedvezőbb hőmérséklet miatt. Lefeküdtem Szűcsék társaságában. Másnap már újra

együtt voltunk Tónival és azokkal, akik előbb indultak el. Szemügyre vettük a “szanatóriumot”, amellyel kecsegtettek, s megállapítottuk, hogy a férőhelyek száma ötszáz körül mozog, ezzel szemben létszámunk nyolc-kilencszáz lehetett. Ebben a számban benne vannak a magyarok is, a németek is, utóbbiak közé számítva néhány lengyelt és szlovákokot, mert német katonaként estek fogságba; külön említem a sziléziaiakat, akik egyszer németnek, máskor lengyelnek vallották magukat, de egyik nyelvet sem beszéltek helyesen (német tudásukat meg tudtam magam is ítélni, valóban gyenge volt).

Kezdetben egyebet sem tettünk, mint próbáltuk a kört négyszögesíteni, vagyis az ötszáz helyre beszorítani szinte kétszer annyi embert. Többször megmértük méterrel a fekvőhelyeket, de sehogy sem akart kijönni a kívánt eredmény. Az orvosi vizit az eddigi megszokott módon folyt le: megnézték pucér testünket, és osztályoztak; akinek jó, domború fenéke, izmos karja volt, az első, második vagy harmadik osztályú munkás lett nyolc-, hat-, négyórás munkakötelezettséggel). A többiek jutottak az OK (nem tudom, mit jelent ez a rövidítés) vagy a DT csoportba (az utóbbi jelentette a dystrophiás, vagyis legyengült szervezetűeket, akik nagyon gyengék, de még nem betegek). Az OK csoport tagjait napi két órai munkára lehetett befogni a tábor területén, a DT-sektől valójában nem volt szabad munkát követelni.

Pálffy Tóni és én egy ilyen, kb. 32 tagú csoportnak lettünk a vezetői; más 32-t Hegyvári Feri, egy Buda környéki sváb gye-rek vezetett, iszonyú nagy étvágyú, bélpoklos teremtés. Árvay Jóska egy OK társaság élére került; egy másik OK-csoportot Teleki Mihály vezet, aki nem a gróf Telekiek közül való, hanem bácskai sváb gyerek.

Erről a lágerről is mellékelek egy kezdetleges vázlatot:

Ebben az új lágerben napjaink körülbelül így zajlottak le. Még sötétben volt az ébresztés; hogy hány órakor, azt nem tudtuk, mert az órákat elkobozták; mesélték még a 130/4-esben, hogy az utolsó óratulajdonos egyik szakács volt, de hamarosan rájöttek, hogy mit rejteget; tudniillik a konyháról minden déltájt egy szakácsnak kellett a stábhhoz mennie, és jelentenie, hogy készen van az étel, jöhet az ügyeletes tiszt megköstolni. A tiszteknek egy idő után feltűnt, hogy a szakács-ok, noha találomra jönnek, mégis igen-igen “eltalálják” a delet; rendeztek egy motozást a konyhai személyzetnél, és előkerült az utolsó óra. Reggelit először a munkások kaptak, hogy indulhassanak dolgozni; mire ránk, DT-sekre került a sor, már kivilágosodott. Az ételosztásnál a tolongás, veszekedés most is napirenden volt; főleg azok kiabáltak, akiknek a lökdösődés folytán kilocsogott a levesük. Majd ki-ki felhúzta lábát a priccse, és megkezdődött a boldog, de hamar véget érő táplálkozás. A lábakat azért kellett felhúzni a priccse, mert közben a takarítóbrigád már

megkezdte a sepregetést és a padló felmosását.

Az evést valamilyen vizitféle követte. Ez abban állt, hogy két-három, talán egészségügyi orosz nő körbejárta a barakkot, és ahol eszébe jutott, megkérdezte: “Lojz jeszty?” Azaz: tetvesek vagytok? A válasz határozott “nyet” volt, bár ez csak ritkán fedte a valóságot. Akinek nagyra nőtt a haja, szakálla, azt küldték a borbélyhoz, hogy a tervek ne jussanak búvóhelyhez. A borbélyok öten voltak: Georges Bricha, a strasbourgi francia (vele többen kedélyesen elcsevegtünk, gyümölcsöztetve a középiskolában szerzett nyelvtudásunkat, leginkább Kiss Vilmos, az ékszerész beszélgetett vele, ő ugyanis sokáig Párizsban élt, s jól tudott franciául); a szifiliszgyanús Albert, akit később büntetésből a “Grabkommandó”-ba (a sírásóbrigádba) osztottak be; azért büntették meg, mert beretválás közben megvágta egyik orosz tiszt nyakát; a harmadik borbély volt Jung, aki később vízkórságban megbetegedett (így neveztünk minden betegséget, amely — nyilván a rossz veseműködés miatt — a kezek, lábak, arc stb. felpuffadásával járt együtt); a negyedik és ötödik borbélyra nem emlékszem.

Az egyik figaró, az említett Jung, csúnyán behúzott: elkérte töltőtollamat azzal az ígérettel, hogy értékesíti a falusi oroszoknál, akiket szintén ő beretvált; de nem ezt tette, hanem átadta a parancsnoknak, Horniak. Gyanítom, ugyanő súgta meg Hornak azt is, hogy — a sok motozás ellenére — még mindig egy bicska boldog tulajdonosa vagyok; így aztán a bicskát is be kellett szolgáltatnom, mert a foglyok nem tarthattak maguknál semmiféle vágó, szűrő eszközt vagy szerszámot; esténként néha nagy volt a futkosás egy-egy balta miatt, amelyet az erdőből hazatérő favágók hanyagul a fal mellé támasztottak, s ott is felejtették.

Folytatom tehát napi programunk bemutatását. Azok számára, akik nem voltak alkalmasok munkára, délelőtt nem volt semmilyen kötött foglalkozás, tehát bőven maradt idő beszélgetésre, sétára, hírek felszedésére és továbbítására. Tóni és én hivatalos ügyekben mászkáltunk errearra, például névsorokat körmöltünk, vagy ruhaneműt igényeltünk azoknak, akiknek hiányzott egy és más. Más kérdés, hogy az igénylést elintézték-e, vagy sem. Az orosz tiszték közmondásszerűen minden kérdésre, kérésre azt válaszolták, hogy “závtrá”, vagyis “holnap”. A vattásnadrágot és kabátot, amelyben ideérkeztünk, mindenki kötelező módon át kellett adja a raktárosnak; a bélelt, meleg ruhákból csak a külső munkások kaphattak. Tóninak — gyenge fizikuma miatt — kivételesen megengedték, hogy megtartsa a vattás felszerelést jó bakancsát, bár ő túlzott becsületességből önként át akart adni mindent, hogy ne különbözzék sorstársaitól (ha nem tévedek, át is adott mindent).

Ha maradt időnk, vagy nem volt nagyon hideg az idő (itt említem meg, hogy a legerősebb hideg, amit mértek, -45 Celsius volt, ekkor a külső munkásokat sem vitték ki dolgozni), sétáltunk egyet a barakk körül, vagy vizet hoztunk a tóba vágott lékből, aztán a vizet megpróbáltuk megmelegíteni, de inkább csak melengetni kezünkkel, hogy ne éppen jéghideg vízben mosakodjunk. Ezekben az apró foglalatosságokban nagy segítségünkre volt K.Kiss Sándor, huszonnégy éves alföldi fogolytársunk, akit becsületessége, munkaszeretete miatt a táborban mindenki Kákis bácsinak titulált; a **bácsi** megszólításhoz természetesen nemcsak jellembeli tulajdonságai révén jutott, hanem azért is, mert valódi koránál jóval többet mutatott. Önként, hűségesen velünk tartott sétáinkon, igyekezett még a gondolatainkat is kitalálni, apró kívánságaink kielégítésében segíteni, pedig csak itt, a lágerben láttuk először. Mindenki tudja, hogy ez gyakran előfordul: kedvelünk valakit különösebb ok nélkül, más személy láttára pedig viszket a tenyerünk.

Az irodában (ahogy itt nevezték: a klubban) rendszerint Horr egész vezérkarát együtt találtuk: Albert Hesse (düsseldorfi könyvügynök), Fritz Leben (vagy Loewen?)

szintén Düsseldorfból, festő, aki naphosszat pingálta rettenetes giccseit), Karl Dinger (nyomdász ugyanonnan; kedves volt hozzánk, de amikor látta, hogy bizonyos előnyökhöz jutottunk, bár nem az ő rovására, kezdett áskálódni ellenünk), Albert Witt (Bessarábiából, románul is jól tudott; kicsit durva, de mindig nyílt ember, hát mögött nem áskálódott), Neumann, a munkásbrigád egyik vezetője (jellemben nagyjából Witthez hasonló, de finomabb kiadásban), Mayer, a barakkparancsnok Hannoverből (egyszerű, derék ember). Legtöbben őrmesteri (Oberfeldwebel, Feldwebel, Unteroffizier) rendfokozattal estek fogságba, mindegyik már öt-hat éve katonáskodott.

Az étkezés a már többször említett módon történt. Mint vezetők rendszerint dupla levesadagot kaptunk, amit eladtam kenyérért vagy ruhaneműért. Eltelt a délután is, és lassan este lett. A barakkban sötétség honolt, amíg le nem feküdtünk, világításra zsindelyből hasított gyújtóst használtunk, egyiket a másíkról gyújtottuk meg, de sohasem kaptunk annyit, hogy egész estére elég legyen; egyébként ez a világítóeszköz füstölt, és rontotta az amúgy sem tiszta levegőt.

Éjjelente szolgálatot kellett szervezni az előszobában felállított húgyoshordó mellett. Ez intézmény hasznos volt, mert így nem kellett hatszor-hétszer az illemhelyig botorkálni a vaksötétben és a hidegben; igenis, hatszor-hétszer, mert mindenkinek a veséje úgy működött, mintha pompa lett volna, emiatt persze mindannyiszor megszakadt az alvásunk; másik oldala ennek az intézménynek az volt, hogy a szolgálatosoknak nem volt valami kellemes elcipelni a tele hordót, sem pedig nekünk, vezetőknek, veszekedni azokkal, akik ilyen-amolyan ürüggyel ki akartak bújni a terhes szolgálat alól.

Így érkezett el lassan a karácsony. Ahányszor csak az elhagyott otthonra gondoltam, annyiszor kezdtek potyogni a könnyeim, mert idegek dolgában nem álltunk valami fényesen. Persze, nem magamért aggódtam, hanem szüleimért, akik semmit sem tudnak rólam. December 24-re egy kis ünne- péllyel készültünk. Pikéthy Karcsi és Betegh Tamás beszédet mondtak, azután karácsonyi énekeket énekeltünk, de midégyre elcsuklottak a hangok, szipogás, orrfúvás kíséerte az ismert melódiákat. A barakk közepén néhány kezdetleges dísszel felékesített fenyőfa emelkedett, ezt nézegettük, s a régi boldog karácsonyokra gondoltunk.

Az ünnep első napján favágásra beosztott társaink is pihenőnapot kaptak. Az ebéd persze ugyanolyan volt, mint más napokon; az már privát szerencsének számított, hogy levesembe egy jobbfajta húscsapat tévedt, s ezen hosszan elrágódtam. Barátainknak, ismerőseinknek, éppúgy, mint otthon szokás, itt is kellemes ünnepet kívántunk, és kifejeztük azt a reményünket, hogy jövőre nem itt és így fogunk ünnepelni. Mint annyiszor, ma is meglátogatott a politruk, vagyis a láger politikai tisztje; felolvasott néhány hadijelentést, amelyekből arról értesültünk, hogy Magyarországon — főleg Budapesten — nehéz harcok folynak. Az ilyen hadijelentések csak rövid ideig képezték beszélgetéseink tárgyát; hamarosan újra előtérbe tolultak személyes bajaink, és minden egyebet kiszorítottak.

Tónival érdekes karácsonyi "ajándékot" adtunk egymásnak. Elhatároztuk, hogy ő is elbeszéli családjá, rokonsága történetét, én is, kezdve a nagyszülőkkel, folytatva az oldalággal (nagybácsik, nagynénik, unaka testvérek) és befejezve a szűk családi körrel. Tóni kezdte a mesét. Hevertünk egymás mellett a priccsen, s meséltünk, meséltünk, hogy megfeledkezzünk jelenünkről, és egy bol-dogabb világba röppenjünk a képzelet szárnyán. Meséltünk, közben a másik, aki hallgatott, olykor belealudt. Ilyenek voltunk, mert a kimerültség miatt nem voltunk képesek figyelni. Nagyon megható Tóni elbeszélése a Pálffy család küzdelmes, de optimista életéről. Az én elbeszélésem kevesebb színt, kevesebb megható eseményt mutatott fel, de nem is

ez volt a lényeges, hanem egyéb: élvezet volt a családról beszélni, hiszen ez azt jelentette, hogy felidézzük a letűnt szép napokat. Tulajdonképpen nem is a másikat, hanem magunkat ajándékoztuk meg saját mesénkkel azáltal, hogy — az elbeszélés végett — családunkra kellett irányítanunk minden gondolatunkat; s azt is tudva tudtuk, hogy a család ünnepén reánk is sokan gondolnak odahaza. Arra is megkértem Tónit, tárja fel előttem érzelmi élete néhány mozzanatát; ez a kérés azért hangzott el, mert jóllehet bimbózó szerelme szemem láttára bontakozott ki, és jól ismertem azt a kedves hölgyet, mégis volt egy és más apróság kapcsolatukban, valamint egy harmadiknak a szerepében, ami sehogy sem akart harmonikus összképpé válni. Ígéretet is kaptam, de erre már soha nem kerülhetett sor.

Az ünnep azonban számomra nem telt el zavaró körülmény nélkül: épp karácsony estéjére osztották be csoportomat ügyeletesnek a vizelőhordó mellé, tehát egész este vitatkoznom kellett azokkal, akiknek ez a munka — nem képletesen, hanem ténylegesen — bűdös volt. Sőt, mivel a munkát nem sikerült becsületesen elvégeznünk (az történt ugyanis, hogy cipelés közben a hordó tartalmának nagy részét kiöntöttük a bejárat előtt testi gyengeségünk és ügyetlenségünk folytán), másnap, immár büntetésből, ismét mi asszisztálhattunk mások könnyebbülésénél. De ez is elmúlt, mint minden.

És többi társunk? Haáz Feri fagyott lábbal, lázasan fekszik a kórházbarakkban. Árvay lába is részben fagyott, szerzett valami posztórongyokat, s azokba csavargatva melengeti tagjait. Szabó Zoltán és Tóth Laci jelentkeztek bocskorkötésre: így szeretnék elkerülni a külső munkát a hidegben. Kósa Árpi, akit diákkorában filozófusnak nevezünk, mert szívesen fej-tegette nézeteit bárki előtt (mellesleg lélektan volt a szakja), most is nagyokat filozofál Tónival és másokkal, akiknek ráérő idejük van. Néha beszélgetünk Takács Nándorral, a Jakab Jenő-féle könyvüzlet alkalmazottjával, aki később meghalt.

Nem tudom, hogy a karácsony miatt, vagy talán csak azért, mert hétvége volt, a faluból, ahogy mi nevezzük a pár, idelátszó házból álló települést, néha esténként szilaj nótázás hallatszik, különös ütemű dalok, amelyeket rendszeren két szólamra énekelnek. Lobognak a zsindegyéből hasított fáklyácskák, fekszünk nyitott szemmel a növekvő esti félhomályban, s hallgatjuk az oroszok mulatozását.

Két-három nappal karácsony után Tóninak kezdett fájni a feje, érezte, hogy láza van. Sürgettem: menjen és mérse meg a lázát, de nem akart hallgatnia jó szóra. Étvágya nincs, enivalóját elosztogatja, alig fogyaszt annyit, mint egy madárka.

Időközben a kis- és nagykórház mellett felállították az úgynevezett fososbarakkot (Durchfallbarake), ahol a hasmenéseseket helyezték el. Kezdetben egészségesek is jelentkeztek ide, mint én a másik táborban, mert így nem kellett a hidegben, gyenge ruhában dolgozni menni. Csakhamar itt is annyian összegyűltek, hogy nem jutott fekvőhely, csak ülni lehetett. Ott kuporogtak a betegek, mint a levágásra szánt tyúkok a ketrecben, s hamarosan az egészségesek is fertőzést kaptak. Rettenetesen lesóványodtak, szemük mintha kocsányon lógott volna. Senki sem törődött azokkal, akik itt tanyáztak, de nem is lett volna lehetőség diétára, meleg szobára, komoly fertőtlenítésre és főleg gyógyszeres kezelésre. Ma is előttem áll egy német fogoly, aki a nadrágjába csinált, a nadrágot ilyenformán el kellett dobnia, miután a gatyáját már előzőleg ugyanazon ok miatt el kellett dobnia, s újat nem volt honnan szereznie, és szívbe markolóan, zokogva mondta mindenkinek, aki arra járt: “Nincs többé nadrágom!”

Ebben a barakkban halt meg Szilveszter Péter, múzeumi altisztünk; mikor utoljára meglátogattam, elmesélte, hogy minden éjjel haza álmodja magát a Székelyföldre. Nagy,égő szemei különös fényben ragyogtak, pofacsontja természetellenesen kiállott.

Akiben még van egy kis akaraterő, elszántan ismétlgeti: “Kibírom és hazamegyek!” Többször figyelmeztettem társaimat néhány német társunk rossz példájára: arra, hogy elnyúlnak a priccsen, jajgatnak, elengedik magukat, s így aztán a betegség is hamarabb leteríti őket.

A betegségek megelőzése végett néhanapján nagyarányú tetvésezést rendeztünk. (Kérem azt, aki esetleg olvassa e sorokat, hogy ne vegye ízléstelenkedésnek, ha erről írok, de a hadifogság nem tánciskola, s ez az írásmű nem zárdaszüzeknek készült.) Szóval, ültünk a priccsen, mellettünk egy konzervdoboz félig vízzel, s ebbe dobogáltuk a foglyul ejtett élősdiéket, mert annyian voltak, hogy nem futotta az időből egyenként agyonnyomni őket. Közben pedig tíz körmünkkel jólesően vakargattuk kiaszott testünket, hogy aztán újult erővel folytassuk a hajtóvadászatot. Nagy ritkán ruháinkat elvitték a fertőtlenítőbe; amíg ez a művelet tartott, csupaszon kuporogtunk a priccs legmagasabb pontján, és vacogtunk; rendszerint felfázás lett a vége az egészségügyi célzattal kezdeményezett akciónak.

Valamikor ilyentájt, de lehet, hogy már januárban, a bal kezem fején, a hüvelykujjam fölött gennyes seb keletkezett, a sebhely most is látszik. Nehezen gyógyult, nyilván a vitaminhiány miatt; máig is csodálom, hogy megúsztam vérmérgezés nélkül; csorgott a sebből a bűdös genny, nem is kellett nyomogatni.

Éppúgy, mint az előző táborban, itt is az a sajnálatos divat, hogy éjjelente elindulnak a tolvajok. Kenyérzsákomat (benne evőedényeim, félcipóm és egyéb “kincseim”) alvás előtt a priccsgerendához kötöttem, mert csak így védekezhettem az enyveskezők ellen. Naponta megismétlődtek a verekedések a németekkel lopások miatt; a parancsnokság ilyen ügyekben rendszerint nekik adott igazat, s az a gyanúm, hogy a tolvajok java része valóban közülünk került ki.

Minden reggel óriási mennyiségű szemét gyűlt össze a barakkban. Leírhatatlanul mocskos rongyok, elnyútt cipőtalpak, ételhulladékok, maszatos konzervdobozok és a jó ég tudná megmondani, hogy még mi mindennel telt meg az a néhány kosár, de minden reggel megtelt. A sepregetők kihordták a szemetet, majd becsukták az ablakokat, melyeket munkájuk megkezdésekor Meyer barakkparancsnok “Fenster auf!” parancsára kitértak.

Elkövetkezett december 31-e, Szilveszter napja. Elbeszélgettünk a németekkel a szilveszteri szokásokról. Traccsolok Adam Müllerrel, ő harmincévesnek taksál engem, a huszonnégy évest, én harmincnyolcnak mondom őt, pedig csak harminckettő, egy harmadik személyt együtt ötvenévesnek ítélünk, pedig csak negyven. A fogság nem fiatalít, állapítjuk meg keserűen, s felsóhajtunk: ismét eltelt egy év, mi lesz jövőre? De csakazértis hazamegyünk. “Sűrű a lovam sörénye...”

Így léptünk be az 1945. esztendőbe. Nekem is fájni kezdett a fejem, lázam lett. Megmértem: 39-en felül kellett legyen, mert szó nélkül beutaltak az új “lázabarakk”-ba. Az itteni betegek magas lázzal, súlyosabb betegségekkel feküdtek. Az oroszok kiütéses tífuszra gyanakodtak, mert egyre a kiütéseket keresték testünkön. Valószínűleg csakugyan kiütéses tífusz volt, mégpedig a sok tetű következtében. Kijárni még dolgunkra sem volt szabad, erre a célra egy hordót állítottak a pitvarba (egyesekek nem is voltak elég erősek ahhoz, hogy a priccsról felemelkedjenek). Ettől, továbbá a hasmenéstől, mosdatlanságtól és a szellőztetés hiányától a levegő itt is rettenetes volt. Magam éjszaka, amikor a “szanik”, vagyis a szanitécek aludtak, többször kisurrantam egy kis friss levegőt szívni, no meg azért is, hogy hóval enyhítsem égető szomjúságomat, nappal pedig kikérezkedtem. Jó zsíros, szalonnás leveket tálaltak fel az ételhordók ekkortájt, de senkinek sem volt csepp étvágya sem, s így csak az egészségügyi személyzet tömte tele magát a puffadásig. Akiről észrevették, hogy hasmenése van, azt könyörtelenül áthelyezték a fososbarakkba, ami

a menthetetlen pusztulást jelentette. Egyszer csaknem ez lett a sorsom nekem is, de szerencsémre K.Kiss Sándor kimosta alsóruhámat, s így nem maradt bizonyítéka gyengeségemnek.

Az egészségügyi felügyelet itt jobb volt, mivel lázat naponta mértek; az enyém minden mérésnél csökkent. Akkoriban még nem fogytunk ki a gyógyszerekből, és kaptam valami lázcsillapítót. Egyik éjjel egy Sallai nevű kéményseprőn láz- vagy idegroham tört ki: ugrált, hadonászott, összevissza beszélt, míg le nem kötözték. Nehány hét múlva helyrejött, de a szeme azután is olyan különösen csillogott, hogy nem szívesen tartózkodtam a társaságában.

A szanitéceknek nem hozott szerencsét a sok leves, később mind a kettő meghalt. Tóni párszor az ablakhoz jött látogatóba. Aznap, amikor láztalan lévén elbocsátottak, bejött a kórházba Haáz Feri. Rám köszönt: én csak bámultam, s alig ismertem meg, mert csontig lesoványodott.

Visszaköltöztem a barakkba, gyenge voltam, mint a harmat, egyetlen lépcsőfokot is csak úgy tudtam megmászni, hogy a kezemmel emeltem a combomat. Tóni ugyanezen a napon feküdt be az úgynevezett kiskórházba. Amikor két nap után bementem, hogy híreket szerezzek róla, s lehetőleg meg is látogassam, Ligner Árpád, a borbély, aki az egész telet roppant ügyességgel végigszimulálta, mondja, hogy Tóni nincs többé, már el is temették. Elmesélte, hogy Tóninak is gyenge lévén a gyomra, maga alá csinált, a szanitéc pedig, dühében, hogy takarítania kell és lepedőt mosnia, tíz-tizenöt ütést mért rá; Tóni ekkor elájult, és többé magához sem tért. Tehát részben a "furor teutonicus" áldozata lett.

Haáz Feri is e napon hunyt el; mondják, hogy utolsó perceiben mind a pecsétyűrűjét emlegette, bizonyára haza szeretne volna juttatni. Így pusztult el ez a két derék, tehetséges ember, akik közül Tóni olyan közel állott hozzám, mintha testvérem lett volna. A múzeumból négyen kerültünk fogságba, a négyből rajtam kívül ekkor még élt Szilveszter Péter, de február elején magamra maradtam.

Miután kijöttem a kórházból, hírek kezdtek szállingózni arról, hogy rövidesen hazamegyünk. Később a hír úgy egészült ki, hogy már a vasúti szerelvényt is összeállították, de a tifusz miatt le kellett fűjni az egészet. Igaz volt-e vagy sem, nem tudhatom; annyi tény, hogy fogságban könnyen lábra kelnek ilyen híresztelések, amelyeknek talaja a fogolypszychózis: az, hogy mindenki vágyik haza.

Január közepe táján egy új, fiatal hadnagyot helyeztek lágerünkbe. Igyekezett katonás szellemet meghonosítani a foglyok között, s minden délutánra menetelési és énekgyakorlatokat rendelt el. Magam is nagyon igyekeztem megerősödni; erőmhöz mért tempóban naponta nehányszor körülsetáltam a barakkot, s mikor sikerült összegyűjteni a kellő lelkiert, hideg vízzel vagy hóval megmosakodtam; ez a mosakodás valójában inkább a felfrissülést szolgálta, a mocskot alig vitte le rólam, legfeljebb összemaszatolta.

Szintén ekkoriban két tartalékos tisztet—Betegh Tamást és Bírót — bekísérték a városba, hogy tiszti táborba jussanak. Később tudomásunkra jutott, hogy a városban mindkettővel végzett a tifusz. Ez a Betegh Tamás földbirtokos és fizikus volt Aranyosgyéresen. (Évekkel később elnöke voltam annak a bizottságnak, amelynél a lánya érettségizett.) Mint a magyar hadifoglyok vezetőjét, mindenki tisztelte. Furcsa egyéniség volt: cinizmusát sohasem rejtette véka alá, kicsit csúfszájúv volt, ugyanakkor mély vallásosság is jellemezte. Honvédköpenyben járt, lábán háncsbockorral, mindig bozontos arccal; ha utólag visszagondolok rá, elég komikusan festett. Távozása után Árvay Jóska lett a magyar foglyok vezetője.

Január 20-a körül változás következett be életünkben. Az egész magyar OK és DT átköltözött az alsó lakóbarakkba, melyet "magyar barakk"-nak neveztek el. Itt is

brigádokra voltunk osztva, ha nem tévedek, öt brigád volt; a vezetők: Teleki, Trendi, Árvay, Csulak, az ötödikre nem emlékszem. A barakk parancsnoka Tagscherer Lőrinc lett, pesti sváb gyerek, a Dreher sörgyár munkása. Becsületes parancsnoknak bizonyult, s megbetegedéséig közmegelegedésre vezetett bennünket. Mikor aztán kidőlt a sorból, s a kiskórházba került, már Teleki is betegeskedett, s nem tudott törődni a rábizott emberekkel és ügyekkel; ekkor a kolozsvári Székely Jóska lépett az előtérbe (nem azonos az ugyanezt a nevet viselő magyar—francia szakos tanárral; ez a Jóska idehaza pártaktivista lett, de már régen nem tudok róla semmit). Mikor Székely Jóska is maródi lett, következett Árvay Jóska, utána pedig én. Ebben a barakkban halt meg Kósa Árpi; itt delirált (vagy ahogy közönségesen mondták: megőrült) Tóth Laci és Czank. Itt jött rám egy olyan erős hasmenés, hogy álmomban megtöltöttem a nadrágomat, amelyet — váltás nem lévén — a jéghideg vízben ki kellett mosnom, amennyire tudtam, majd meg kellett szárítanom az alig pislákoló tűznél. Ez idő tájt Mészáros Gyula, a kedves, mosolygós péklegény éjjeleken át főzte kenyérhéjából a feketekávé, mert a közhiedelem azt tartotta, hogy attól megszűnik a hasmenés. Tűzifánk nem nagyon volt, mert senki sem akart érte menni; az igazság az, hogy nem volt erőnk a cipeléshez, s ruházatunk sem volt megfelelő, hogy a roppant hidegben mászkáljunk; persze, az orosz tiszték azt hitték, hogy pusztá kényelemszeretetből vagy lustaságból nem mozdulunk, amikor fáért akartak küldeni.

Néha a táborvezetőség embereket kért ilyen-amolyan munkára: senki sem mozdult. Amikor én lettem a barakk parancsnoka, már-már tetőfokára ért a betegség következtében fellépett anarchia. Kihozattam a konyháról a levest százhusz embernek, de nem fogyott el több negyven porciónál, mert senki sem szerette az édeskés, émelyítő ízű répalevest. A kenyéradagját mindenki átvette, még akkor is, ha nem tudta megenni, pusztá mohóságból; az ilyenek félretették, gyűjtötték a kenyeret a fejük mellett, arra számítva, hogy majd amikor megjön az étvágyuk, megeszik; ezért történt az, hogy amikor kiköltöztünk ebből a barakkból, jó néhány kosár száraz kenyér gyűlt össze, azoké, akik többé már semmit sem ettek. Az is nehézséget okozott, hogy alig akadt ember, aki akart vagy tudott volna segítséget nyújtani az ételhordásnál: mindenki többé vagy kevésbé beteg volt, s kivétel nélkül valamennyiünkől elszállott az erő. A létszám nagyjából állandósult, mert a halottak helyét állandóan feltöltötték azok, akik legyengültek a munkában, s a munkakategóriából átminősítették őket az OK-ba.

Külön gondot okozott a hullák elszállítása. Senki sem vállalkozott erre a nem éppen lélekvidító szerepre, csak akkor, ha ígértem valamilyen “értékes” dolgot, például cigarettapapírt, vagyis újságot. A halotthordók vezetője Babos Viktor volt, aki a maga különös, lélektelen módján bármilyen munkát elvégzett, ha jutalmat kapott (később ő is meghalt).

Magam továbbra is a hasmenéssel kínlódtam. Nem tartom illetlenségnek újra meg újra írni erről a kérdéstről, mert életről vagy halálról volt szó. Éjjelente egy-egy konzerves bádogot használtam fel erre a célra, ha már nem futotta az időből, hogy kiszaladjak az illemhelyre; máskor kisiettem a barakk mellé, és ott végeztem el a dolgom; ez ugyan tilos volt, s akit rajtacs-íttek az örök, másnap pucolhatta nemcsak a maga piszkát, hanem büntetésből a másokét is; sajnos, arra ritkán jutott elegendő idő, hogy elérjük az illemhelyet. Feküdtünk Árvay Jóskával egymás mellett és vacogtunk; talán nem árt emlékeztetnem arra, hogy a priccok karókból állott, s azokon feküdtünk, nem pedig szalmazsákon vagy matracon; ruhástól feküdtünk le, takarónk pedig a katonaköpeny volt. A dér átütött a falon, reggehe a levesmaradék megfagyott a fejünk mellé helyezett csajkában, Jóska bajuszát pedig zúzmara ékesítette, nem volt szükség hőmérőre! A hasmenésen kívül Jóskát kínozták a fagyott lába, valamint szívbaja is.

Néhány esetben éjszaka olyan szívroham fogta el, hogy azt hittem, nem éri meg a másnap reggelt. Egyszer, szintén egy roham után, szóbelileg végrendelkezett is.

Pusztult a nép, hordtuk a halottakat. Nemsokára jelentkeztem munkára Neumann brigádjába, mert a munkásoknak melegebb ruha dukált. Neumann szerzett jó inget, alsónadrágot, pulóvert, meleg sapkát, tisztességes köpenyt, kesztyűt, s ezzel a felszereléssel, de nagyon gyenge testi állapotban hozzáfélkezhettem a munkához, melyet mindjárt vázolak, előbb azonban "új" lakásunkról kell valamit mondanom. Visszaköltöztünk ugyanis a főépületbe s elbámultunk: a zsúfoltság, a tolongás megszűnt, egypár sor priccset le is bontottak, mert már nem volt, aki aludjék rajtuk. A kilencszázból ekkor még megvoltunk 300—350-en, de ez a szám is folyton apadt, s február közepére a létszám körülbelül 160—180-ra csökkent. Kilencszázból százhatvan! Joggal írhattam tehát e feljegyzések elején azt, hogy "Carmen miserabile", vagyis siralmas ének a kolozsváriak pusztulásáról, habár itt, ebben a kilencszázban már vegyesen voltunk, mindenféle náció. Itt azonban ki kell térnem arra, hogy nem mindegyik lágérben volt ilyen arányú a pusztulás, nálunk nyilván a tífuszjárvány volt a döntő tényező. Miután hazakerültem, beszélgettem Kovács Zoltán fizikus docenssel, aki talán a 130/2. táborban húzta ki a telet; elmondta, hogy náluk nem volt tífusz, egész télen mindössze néhány haláleset fordult elő, tehát ott más volt az "élet", mint a mi lágérünkben. Eszerint a mienk nem volt tipikus eset, bárcsak mi is a tipikusak közé tartoztunk volna!

Mint a Neumann-brigád tagja, ellátás szempontjából előnyös helyzetbe jutottam. Megkaptam a munkásoknak kijáró ételporciót is, de megtarthattam a DT-tagoknak járó adagot is; így aztán a mennyiség növekedése, valamint a munkásoknak dukáló vaj- és húsporció segítségével kezdtem összeszedni magam. Igaz, hogy dolgozni kellett, s a munkánk egyáltalán nem volt könnyű és kellemes. A halottcipelőkhöz kerültem, és egy kisebb különítménynek (németül Zug) lettem a helyettes vezetője (Zugsführer); parancsnokom Erwin Parzik volt, a jó hangú mechanikus, aki románul is tudott egy kicsit, és így könnyebben tudtunk értekezni.

Feladatunk abban állott, hogy a napi tíz-tizenkét hullát kicipeljük a hullakamrába (később ez a szám apadni kezdett, mert már nem volt, aki elpusztuljon), visszafelé jövet pedig fát hordtunk a konyhára. Ha az elhunyt szomszédjai nem voltak hajlandók levetkőztetni a hullát, akkor a vetkőztetés is ránk hárult, ami kemény munkának bizonyult: a hullák merevek voltak, mindegyiken tömérdek tetű nyüzsgött, egyik-másik a haláltusa alatt maga alá csinált stb. Amikor az erdőben dolgozó sírásóbrigád (Grabkommando) nem győzte a temetést, illetve a sírok kiásását, a hullák egymáson, toronyba rakva heverték az erre a célra kijelölt helyen, ahol néha össze is fagytak. Felrakni még felraktuk valahogy ezt a hullákból emelt tornyot, de amikor le kellett őket szedni és vinni az erdőre, a sírhoz, mindig alaposan elkínlódtunk: a hullák csontkeményre fagytak, s ha egyiket meghúztuk, egyszerre három-négy zuhant ránk.

Amikor Erwin Parzik megbetegedett, én lettem a főnöke ennek a kis csoportnak. Négy-hat emberem volt, akik kedvetlenül, morgolódva fogtak hozzá a cipekedéshez (köztük volt Butyka Jani is Kolozsvárról, akivel az ősszel együtt hámoztuk a krumplit). Ha nagy volt a "forgalom", mi is, a latrinabrigád is (Scheisskommando) segítettünk a sírásóknak (a latrinások vezetője Alois Meissen operaénekes volt). Ilyenkor a temetésre kijelölt erdőszélig vittük a hullákat és segítettünk az elföldelésnél.

Hogyan folyt le a temetés? A közös sírgödör hajszállra akkorára volt méretezve, amekkora megfelelt az adott számú temetendő holttestnek. Tanúja voltam annak, hogy a sírásók egyike baltával tótról levágta egyik hulla karját, mely nem illedelmesen, kinyújtva, hanem felemelve, könyökben behajlítva merevedett meg,

mintha csak fenyegetett volna valakit, s ezért nem fért el a többiek mellett. Majd a hullákra lapátoltak mintegy tíz centiméter vastag földréteget, de nem csoda, hisz roppant nehéz volt boldogulni a fagyott földdel; a sírásók állandóan hatalmas máglyákat raktak ágakból, hogy a földet kissé felolvasszák, így is alig sikerült csakánnyal megásniok a sírgödört.

A temetésről hazafelé menet mindig énekeltünk, dacosan erőlködve, mert alig volt erőnk ahhoz, hogy tüdönkből a levegőt kiprészeljük, illetve ahhoz, hogy az ének ütemének megfelelő gyors tempóban beszívjuk. Szabad időnkét tovább-ra is tetvészkedéssel töltöttük; sehogy sem tudtam a férgektől megszabadulni, mert befészkeltek magukat ingem alapanya-ga és foltjai közé. Erre az időre esett az is, hogy kérvényeket írtunk, vegyenek be az új, demokratikus magyar hadseregbe; mintegy százhusz kérvényt írtam meg mások helyett.

A betegség nem kerülte el a vezetőséget sem, de náluk enyhébb lefolyású volt, mert — mint minden betegségnél — sokat számított a jó testi kondíció. Neumann kivéve vala-mennyien feküdtek több-kevesebb ideig, mikor aztán meggyógyultak, Neumann is ágynak esett. Dinger elvesztette Horr kegyeit: munkára osztotta be, és kizárta a klubból. Köpenyemet ellopták, szereztem másikat; ezt is ellopták, s ekkor — érthetetlen módon — megkerült a régi; ez így ment állandóan, a lopásokat semmiképpen sem lehetett kiirtani. Hol ruhák, hol csajkák, cipők, ingek tűntek el, vagy az egyik legnagyobb kincs: a dohánykészlet. Nálunk L.J. és L.Z. voltak a fő matadorok; a németek közül a már említett Sosnow, Mayer unakaöccse volt a főszarka, ő csente el a bukszámát és néhány apró holmimat.

A magyar munkásbrigád vezetője ez idő tájt lett Török János (civilben altisztként szolgált a kolozsvári megyeházán). Hízelegni akart Hornak s az oroszoknak, és ezért verte az embereket, amikor csak tehetett, továbbá röhögött a gonosz és ízléstelen tréfákon, amelyeket a nála gyengébbek rovására eszelt ki. Azt is megtette, hogy olyanokat akart kivezényelni munkára, akiknek jártányi erejük sem volt. Árvay Jóskát és engem titokban mélységesen gyűlölt, s ezt később ki is mutatta. Horr, Mayer és Witt fenntartás nélkül megbíztak benne; ő szabta ki a büntetéseket is, köztük a súlyosnak számító kenyérmegvonást. Töröknek sokan meg is ígérték, hogy hazatérés után majd alaposan ellátják a baját (mondják, hogy nem is merészelt Kolozsvárra jönni, hanem Brassó környékén keresett magának munkát). Törökön kívül vezető beosztásban működött a munkások közt Csatári és Sipos. Amikor “munkásokat” említek, csak azokra gondolok — mint talán kitűnt az eddgiekből —, akik külső munkára jártak, például fát vágni; a többieket (sírásók, kovácsok, vízhordók stb.) foglalkozásuk, jobban mondva beosztásuk szerint nevezem meg.

A vízhordók és belső favágók mintegy nyolctagú csoportja a konyhát látta el. A leghidegebb időben is vidáman, mosolyogva végezték el igen fontos feladatukat, majd jutalmul maradék levest, feketekávé, kenyeret kaptak; ennek a jutalomnak egy részét persze elcserélték. Név szerint meg tudom említeni a következőket: Mészáros Ernő a kolozsvári sígyárból, akinek a bátyját egy kidöntött fa itt, a fogságban sújtotta agyon (1984-ben halt meg Kolozsvárt), Tóth Tibi (apja is itt van, szeszügynök Kolozsvárt), Berecz (ács Nagypetri községben) stb. Valamilyen eszmetársítás folytán eszembe jut itt B.B., aki egy ízben beállott közénk alkalmi hullahordónak, de el kellett zavarjuk, mert a hullák aranyfogai jobban érdekelték, mint a cipekedés. A hullahordásnál Butyka Janin kívül jól dolgozott még Vágó János. Butyka Jani nem az egyedüli hóstáti gazda; itt van még Kerekes bácsi (aki jó teát főzött), Pap Márton bácsi, aki leforrázta az ágyékát forró levestel, s az orosz tiszték mindig nevettek rajta, ha látták, mert a baleset, fájdalmas volta ellenére, bizonyos fokig humoros volt; aztán Adorján bácsi, az udvarepregető, akinek az ingét holta után én örököltem.

Amikor már csak napi két-három ember halt meg, egyszerre fontossá vált a hullák személyazonosságának megállapítása, amivel korábban senki sem törődött. Egy alkalommal felvonultatták az egész tábor, s mindenki meg kellett tekintsen néhány holttestet, hogy kiderüljön a nevük és hovatarozásuk. Nagy lett a zűrzavar: a németek magyaroknak mondták őket, a magyarok németeknek, senki sem ismert rájuk; bizonyára barátaik, ismerőseik már azelőtt elpusztultak, ők maguk annyira lesoványodtak, eltorzultak, hogy ha maradt is életben valaki a társaságukból, lehetlenné vált minden azonosítási kísérlet. Árvaynak is, nekem is megígérték, hogy a fogdába zárnak, ha nem derítünk fényt ebben az ügyben, Horr és társai ugyanis meggyőzték az orosz tisztet, hogy a hullák magyarok, tehát nekünk kell tudnunk, hogy kicsodák. Végül Székely Jóska vagy talán Török János oldotta meg a gordiuszi csomót nagyon egyszerű és eredeti módon: mindegyik hullára rámondott egy gyakori nevet (Kis, Nagy, Kovács, Szabó stb) azzal a meggondolással, hogy nekik már amúgy is mindegy, mi pedig miért maradjunk a pácban.

Február elején halt meg Szabó Zoltán, nemsokára pedig az, aki őt vetköztette: Harmata, a kovácslegény, akinek bokájáig ért a Tóth Lacitól örökölt kabát. Elment örökre Szűcs bácsi és két fia, Tibi és Gyula. Olyan szomorú eset is előfordult, hogy a hulla már meztelenül a szánon feküdt, s a brigád megindult vele a temető felé, amikor egy jószemű orosz felcsernő észrevette, hogy a "hulla" még mozog: kiderült, hogy még élt a szerencsétlen. Nyomban kórházba vitték, igyekeztek segíteni rajta — sajnos, nem tudom, mi lett a sorsa a továbbiakban. Mindenesetre, ettől kezdve elrendelték, hogy amikor valaki meghal, nem szabad elcipelni a testét, amíg az orvos hivatalosan is meg nem állapította a halál beálltát.

Ahogy közeledtünk a tél végéhez, lassan-lassan nyugodalmasabb napok derültek ránk. Még február elején, miután a Kaszás kidühöngte magát, s elvitt hétszáznál több embert, a tábori vezetőség egészségügyi kampányt kezdeményezett. Megtámadtuk a tetveket, poloskákat és társukat, a piszkot, minden lehető módon és eszközzel. Felszenteltük a tél folyamán óriási nehézségek árán felépített fürdőt; igaz, hogy az első fürdés csak a betegek számát szaporította, mert a fürdő épülete nem volt átmelegedve, s még egészségeseknek sem tesz jót a hideg talajon való álldogálás mezítláb — mégis jelentősnek számított, mert mondhatni új korszakot nyitott fogságunk történetében.

A mi csoportunknál a fürdésre éjjel tizenkét óra körül került sor, mert addig igyekeztek minél jobban kifűteni a helyiséget — de aki csak tehetett, meglógott a tisztálkodás elöl; magam pedig, hogy a lógós magyarok révén szerzett rossz pontokat ellensúlyozzam, gratuláltam Hornak az új létesítményhez, és elmondtam — alaposan túlozva —, hogy embereink mennyire örvendenek, mert ezután rendes körülmények között tisztál-kodhatnak.

A fürdés azt is jelentette, hogy minden, de minden ruhadarabot, a lábbeli kivételével, be kellett szolgáltatnunk, s helyette tisztát kaptunk, féregmenteset, most először fogságunk ideje alatt. Ez a lényegében helyes, a tetűfészkek felszámolását célzó intézkedés azt is jelentette, hogy elveszítjük kenyérzsákjainkat, sőt apró, hasznosholmiinkat is, mert kenyérzsák híján nem volt miben tartjuk ezeket; mindent mégsem lehetett a zsebekbe gyömöszölni, jóllehet a hadifog-lyok zsebeiből kitelt volna egy ószer. Természetesen a tilalom nem vonatkozott a csajkára, kanálra, mivel ezekbe nem tudja magát befészkelni a tetű. Nekem mégis sikerült valamiképpen megőriznem kenyérzsákomat, mely — nyugodtan állíthatom — féregmentes volt.

Február 15-én orvosi vizsgálatra került sor. Majdnem minden hónap tizenötödik napján volt efféle, ilyen alkalommal juthatott át valaki egyik egészségi kategóriából a másikba. Amikor én kerültem sorra, véletlenül a teremben tartózkodott dr.Katz

főorvos, a szovjet hadsereg bécsi származású tagja, aki természetesen jól beszélt németül. Amikor meghallotta, hogy Árvay Jóska és én tanárok vagyunk, elmeséltette fogságba esésünk, azaz deportálásunk történetét. Megtudva, hogy tanártársaink mind elpusztultak a télen, kiadta "parancsba", hogy Jóska és én élve kell hazajussunk, ha már olyan sok kolozsvári tanárembert itt ért el a végzet. Életben maradásunk érdekében megtiltott minden néven nevezendő fizikai munkát, továbbá jobb ellátást és lakást rendelt számunkra. Mármost, én éppen akkortájt szanitécnek jelentkeztem; előbb a fososbarakk keresett magyar szanitécet, erről az "állásról" azonban ismerőseim lebeszéltek, mert abban a barakkban rossz volt a levegő, nagyobbak látszott a fertőzési veszély. Pár nap múlva lehetőség nyílt arra, hogy ugyanezt a tisztséget a kiskórházban töltssem be, összehasonlíthatatlanul kedvezőbb körülmények közepette. Jelentkeztem is, délután akartam fürödni, átessen a fertőtlenítésen, hogy "csíramentesen" vonuljak be a betegek közé, s ekkor történt, hogy dr. Katz keresztülhúzta számításaimat. Hiába hajtogattam neki, hogy munkátlanul nem élet az élet, s azt, hogy a megerősödéshez mozgásra, tevékenységre van szükség, ő is csak fújta a magáét: azt, hogy van egyéb lehetőség is kondícióm javítására, tehát sportoljak, sétáljak meg miegymás.

Ettől a naptól kezdve dr.Katz rendeletére Árvay Jóska és én dupla adagot vételeztünk levesből, kásából és kávéból; Horr szabadkozott, hogy a dupla porció az egyedüli, amit a jelenlegi helyzetben tehet érdekünkben, mert a konyha anyagiánnyal küszködik, s nem adhat jobb minőségű kosztot. Megjegyzem, hogy a lehetőség megvolt rá, de a jobb minőségű ennivalók nem a mi bendőnk számára voltak félretéve.

Lakásunk mostanig a munkások között volt, a német vezetőség mellett. Civilnadrágomat és pufajkámat terítettem alul, hogy puha derékaljam legyen, köpenyemmel takaróztam. Az általános tisztogatási és fertőtlenítési akció során mindenki kiköltözött innen; a sírásók, a vízfordók és még néhányan a kitisztított, csinosan átalakított, immár lakályossá vált egykori fososbarakkba vonultak be, ezeket az átalakítási munkálatokat Brock irányította. A hasmenéssel küszködők — akik még mindig ebben a csoportban maradtak — átmentek a volt lázasbarakkba, ahol én is feküdtem a tél derekán. Ha jól emlékszem, alig harmincan kínlódtak már ebben a betegségben, nem számítva persze azokat, akiket nem tartottak nyilván, de úgy ment a gyomruk, mint a vízpuska (például német barátom, Heinz Laudan). A többiek a fürösztés után a szomorú emléké magyar barakkba telepedtünk be Meyer parancsoksága alatt. Mondanom sem kell, hogy itt is megváltoztak a lakásviszonyok. A fogságban először itt már szalmazsákot és párnát is kaptunk; az ételt kihordták a barakk-ba; az ételosztó Fritz Leben (Loewen?) lett, aki jól gondoskodott rólunk; utóda, Hesse, annál kevésbé.

Első este egy ideig fáztunk, de a testek kigőzölgésétől nemsokára elfogadhatóan kimelegedett a helyiség. A hasmenés kisebb mértékben Jóskának is, nekem is még többször szerzett kellemetlen perceket: első napon a váratlanul rátört inger miatt Jóska barátom kényszerült igénybe venni a csajkám fedelét. Ezt a csajkát egyébként Török Jánostól vásároltam három adag vajért; csak kettőt tudtam neki letörleszteni, mert a vajadagnak nemsokára befellegzett; utóbb egy Lőrinc nevű cigánytól cseréltem egy jó állású német ételedényt, amelyet csak néhanapján használtam.

Az új helyiségben a felső priccsen helyezkedtünk el, ahol valamivel melegebb volt az éghajlat. Ellenben igen kellemetlen volt az — amit már régebben is tapasztaltunk —, hogy éjjelente ötször-hatszor is le kellett mászni dolgunkra, mert a vizelési inger mindegyre felébresztett, még akkor is, ha nem fogyasztottunk sok levest; talán veséink felfáztak vagy legyengültek. Török Jánosnak itt már nem ment valami

fényesen a dolga, mert nem méltányolták a hajcsárságban szerzett egykori érdemeit, s annyit kapott enni, mint akárki más közönséges halandó.

Nemsokára mindenkinek a köpenyét elszedték a munkások részére. Először csupán arról volt szó, hogy egyszeri kimenésre adjuk át (Jóskáé Sipos Lajosnak jutott, az enyém a kancsi Soós Jánosnak), de többé nem kaptuk vissza semmiképpen, pedig legalább minden két embernek járt volna egy közös köpeny. Így aztán, amikor valakinek ki kellett mennie a szabadba, dolgára, a barakkban maradt néhány köpeny közül elkért egyet. Itt is csaknem állandó volt a veszekedés a németekkel. Magyarjaink egyik napon rajtacsípték őket, hogy két-három porcióval több kását vételeztek, mint ahányan voltak, mire Meyer — becsületére legyen mondva — végigpofozta az egész tolvajláson ért társaságot.

A munkásbrigádok végezték tovább a dolgukat: sírt ástak, fát hordtak a szánokkal, a tábor területén dolgozók pedig fát vágtak, és vízzel látták el a konyhát. A favágók a fejszét és a fűrészket minden este be kellett adják az oroszoknak, mert — mint talán már említettem — szűrő- és vágószerszámot tilos volt a barakkban tartani. Ezért nem lehetett bicskánk, késünk; nem is kaptunk soha olyan ételt, amelyhez teljességgel nélkülözhetetlen volt a kés használata, a húst ugyanis mindig főve kaptuk, a vaját kanállal nyomkodtuk szét a kenyéren, máskor pedig bedobtuk a levesbe, hogy jobb ízt nyerjen. Többször baj keveredett abból, hogy az orosz tisztek a barakkban baltára bukkantak, pedig a baltát a foglyok nem azért tartották vissza, hogy az oroszok vagy egymás ellen fordítsák, hanem azért, hogy fát vágjanak a barakk részére, máskor pedig lusták voltak beszolgáltatni.

A politruk most is be-bejött hozzánk, és ismertette a hadihelyzetet; közölte például azt, hogy a szovjet csapatok elfoglalták Pestet, majd Budát, hosszú, súlyos ostrom után. Hallottunk arról is, hogy a németek felrobbantották a budapesti hidakat, középületeket; általában az orosz tisztek sokat meséltek a fasiszta németek rombolásairól. Német fogolytársaink el vannak keseredve, mert a politruk ismertette előttük a szövetséges hatalmaknak azt a határozatát, hogy a német ipart nem engedik többé talpra állni, megakadályozandó a hadiipar kiépítését.

Egyik este új, rokonszenves, kicsit angolul is beszélő orosz főhadnagy jött közénk, s dohányt osztogatott; talán Sznecskovnak hívták. Mindenki fél csomagot kapott. Árvay Jóska és én egészet, sőt Jóska megvásárolta Buh Pista bácsi adagját is, gondolva a nehéz időkre, vagyis a dohányhiányra (ez volt az első hivatalos dohányosztás a fogság alatt). Magam egyelőre beraktam az egészet kenyérzsákomba, a Szabó Zoltitól halála előtt rám bízott pénz mellé, azzal a gondolattal, hogy majd kenyeret fogok vásárolni rajta.

Valamelyik nap különös, helyesebben váratlan esemény törte meg életünk egyhangúságát. Bejött a barakkba egy orosz orvos, és tört németiséggel így szólt: “zwei Professor, sofort Lazarett”. Ami azt jelentette, hogy Árvay Jóska és én azonnal átköltöztünk a kórházba. Mondom neki, hogy egészséges vagyok, legfejlebb gyenge, mire keményen rám kiáltott: “Sofort!” Kelletlenül szedelőzködtünk fel, és indultunk Jóskával, nem tudtuk elképzelni, miféle kitolás húzódnak meg a váratlan kilakoltatási rendelkezés mögött.

Amikor megérkeztünk a mondott helyre, ott újabb parancs hangzott el: “Sofort ausziehen!” Levetkőztünk, s ádám-kosztümben beléptünk a kórházba, ahol éppen folyt a nagytakarítás, s ezért a szanitécek meglehetősen kelletlenül fogadtak (a két szanitéc neve: Karl Habelmann és Klemens Orthay, az utóbbi foglalkozására nézve nyomdász, ugyanakkor nagy muzsikusként). Gyorsan, durván segítettek megmosakodni, tiszta inget, gatyát adtak ránk és lefektettek. Most derült ki csak az egész költözködési história háttere: Horr így akart dr. Katz rendelkezésének eleget téve, jobb lakást

biztosítani mindkettőnknek.

Ettől kezdve jó ideig szabályos beteg életmódot folytattunk: naponta kétszer megmérték a lázunkat, diétás kosztot fogyasztottunk, beszélgettünk társainkkal meg miegymás, de valahányszor az orvos megkérdezte, sohasem mondtuk magunkat betegnek, hanem az igazságnak megfelelően — csak gyengének. A magyar gyenge szón az oroszok mindig nevettek, mert nagyjából úgy hangzik, mint a gyengi (dengi), ami oroszul pénzt jelent.

Új lakásunkról leüzentünk régi lakóhelyünkre, s kértük, hogy küldjék utánunk csajkánkat, kenyérzsákunkat és egyéb felszerelési tárgyainkat, de holmink nagy része, vagy mondjam inkább így: értékesebb része “útközben” elveszett. Dohánykészletemre, amint Székely Jóskától megtudtam, Török János tette rá a kezét azzal az ürüggyel, hogy “meg akarja örizni részünkre”, a magyar csajkám, úgy mondták, a körösfői Péntek István vette magához. De nem búslakodtam különösen e tárgyak elvesztése miatt; inkább annak örvendtem, hogy ekkor még megmaradt a naplóm, Szabó Zolti pénze, tű, cérna, a német csajka s néhány kevésbé fontos apróság.

Egymás mellett feküdtünk itt is Árvay Jóskával. Helyzetünk egyáltalán nem volt kellemesnek minősíthető. A szanitécek haragudtak a két új betegre, akik voltaképpen nem is voltak betegek, az ápolás azonban nekünk is éppúgy kijárt, mint a többieknek. Az sem volt nagyon kedvükre, hogy szaporodott a magyarok száma, holott szerintük a kiskórház, amely viszonylagos kényelemhez juttatta az oda beszállásoltakat, csak a németeknek járt ki. A többi beteg irigyelt bennünket kiváltságos helyzetünk, dupla adag ételünk miatt, melyre természetesen itt is bejelentettük igényünket, és eredménnyel.

A német szanitécek annyira nem bírták a magyar foglyokat, hogy szinte napirenden volt a gorombáskodás, sőt a tett-legesség is; az igazság kedvéért be kell vallanom, hogy olykor embereink valóban rászolgáltak a nem éppen finom bánásmódra azzal, hogy nem használták ki a csekély tisztálkodási lehetőséget sem, és piszkosak voltak; nem ellenőrizték kellő lelkiismeretességgel, hogy nem vertek-e tanyát ingükben a tetvek; az előszobában nem a vederbe, hanem melléje piszkoltak, néha a szándékosság gyanúját keltve stb. Éjjelente ugyanis a kiskórház lakóinak nem kellett a sötétben és hidegben a latrináig botorkálniok, hanem az előszobában elhelyezett ved-ret vehették igénybe; igen ám, de az előszoba egyszersmind az ambulancia váróterme is volt, tehát a veder mellé való pisz-kolás további bonyodalmakat okozhatott.

Egy alkalommal foglalt volt a veder, s nem lévén ura záróizmáimnak, az előszobából nyíló padlást tiszteltem meg, ám a két alszanitéc — Paul Werner és Rudi Neugebauer — közül az utóbbi szívesen vállalkozott nyomaim eltüntetésére; kedves, jó gyerek volt, jókedélyét sohasem veszítette el, persze munkája ellenértéke gyanánt aznapi halporciómat is átadtam neki, annál is inkább, mert úgysem ettem volna meg: a sós hal csaknem mindig meghajtott.

Idővel a bösz főszanitécek is megenyhültek irányunkban, talán nem is annyira személyes tulajdonságaink miatt, hanem inkább Horr, a táborparancsnok velünk szemben tanúsított, akkor még kedvező viselkedése következményeként. Horr, már csak azért is, hogy teljék az idő — hiszen a fogságban is, mint a börtönben, kórházban s más olyan helyen, ahol az ember nem jószántából időz, a percek, órák, napok kínos lassúsággal peregnek még akkor is, ha valaki táborpa-rancsnok, hiszen végeredményben ő is ugyanolyan fogoly, mint a többi — gyakran belátogatott hozzánk, kedélyeskedett, tréfált, vicceket mondott, szóval megpróbálta valahogyan elütni az időt.

Reggelente, amikor még alig pitymallott, ébresztettek. Ezután következett a reggeli, evés közben már körbejárt a lázmérő. A reggelivel kapcsolatban megemlítem, hogy az ételhordók mindig híreket is hoztak a konyháról: fogytán a nyers-anyag, már csak gríz és liszt van a raktárban; már csak gríz van; végül, amikor már-már majdnem teljesen elakadt az élelmezés, hatalmas élelmiszerrakomány érkezett, főleg az annyira hiányzó burgonya, de két napig még friss (!) marhahúst is kaptunk a városból. Krumpli! Milyen isteni eledelnek tűnt éhségünkben!

Lassan tehát helyreállott a rend kosztftronton, s a korábbi, nagyjából egységes menü helyett ettől kezdve más étlapja lett a munkásnak, más a DT-nek stb. Ennek a változásnak egyedül a szakácsok nem örvendtek, mert többfélét kellett készíteniök, továbbá azért sem, mert ekkoriban megszigorították az ellenőrzést a nyersanyag felhasználása tekintetében. Megvonták a vízfordókat is a konyhától, tehát ezután a szakácsoknak kellett cipelniök a vizesvedreket. Ennek az intézkedésnek állítólag nem az volt az indítéka, hogy meg akarták spórolni a vízfordó brigád tagjainak járó külön porciókat, hanem az, hogy a táborban immáron nagyon kevés (!) munkabíró fogoly maradt. Ne felejtsük el, hogy az eredeti létszám 800 — 900 ember volt, ez a tél végére leapadt 160 — 180-ra!

A főzés terén is megkezdődött a takarékoskodás: szigorúan csak annyi adagot főztek, ahány ember szerepelt a létszámban. Azért persze a szakácsok mindig megtalálták a maguk számításait, s egy-egy kis cukrot, zsírt ügyesen elcsórva, bőséges táplálékot biztosítottak tifusból felépült s a mi szobánkba beutalt társuknak, Gustavnak. Ez a Gustav a betegség után kicsit kótyagos maradt; nem tudom, tényleg lehetséges-e ilyen utóhatása a tifusznak. Velünk egy időben feküdt a kiskórházban Neumann mint lábadozó; barátom, Heinz Laudan; az utálatos borbély, Walter; aztán Kovács Tamás, akinek undorító fekélyei voltak; a cigányképű Nagy Dénes (kolozsvári, egy ideig a Bartha Miklós utcai nyári kerttel szemben lakott), akinél nagyobb bendőjű embert ritkán láttam életemben, noha nálam egy fejjel alacsonyabb; azután Weszelovszki, a fagyott orrú makói hagymatermelő; Buh Pista bácsi, aki halála előtt rám ruházta karikagyűrűjét (haza is hoztam, s átadtam lányának, Zsuzskának).

A lázmérésnél hagytam abba a napirend ismertetését. A lázmérés eredményét a fejünk fölött lógó fatáblára jegyeztük fel. Sokat nevtünk Árvay Jóskán, mert mindig 36 fokon alul volt a teste hőmérséklete; a 36,9 nála már hőemelkedést jelentett. Ami a mosdást illeti, azon siettünk hamar átesni, nem annyira azért, mert hideg volt a víz, sőt egyenesen jólesett frissítő hatása miatt, hanem azért, mert tizenöt ember ugyanabban a vízben kellett mosakodjék! Majd következett a tetvészkedés: inget, gatyát aprólékosan átvizsgáltunk mi, azután Klemens ellenőrizte munkánkat, s jobban észrevette a férgeket fél szemmel, mint mások kettővel (egyik szemét nem tudom, hol és mikor vesztette el). Főleg a magyar tetveknek örvendett, mert igazolták kedvezőtlen véleményét a magyarokról; éppen ezért nem győztük figyelmeztetni társainkat a tisztálkodás fontosságára.

A hőmérőzés után következett a kötözés; Jóskának a fagyott ujját kötözték be, melyen az eleven hús csúnyán felrepedt, s erős fájdalmakat okozott hosszú időn át, mert a vitaminhiány miatt, mint már írtam, sebeink gyógyulása a rendesnél hosszabb időt vett igénybe. Nekem is volt egy régi sebem, mely iszonyú bűzös gennyet eresztett ki magából. Volt itt, a kiskórházban egy Fritz névre hallgató német, óriásinak mondható sebekkel, amelyekből a szó szoros értelmében csorgott a genny, tehát nem szivárgott vagy csepegett, hanem igenis bőségesen folyt! Azt hittük, sohasem fog többé talpra állni, de úgy látszik, szívós volt a természete, mert megúsza. Kovács Tamás sebei is nagyon csúnyán festettek, utóbb meg is halt, de azt

már nem tudom, hogy a sebek miatt vagy más betegségben.

Ezután következett az orvosi vizit. Jött az orosz orvos, olykor csak a “sesztra”, ahogy mi ejtettük ki az orosz szót; vagy ő, vagy az orvos kikérdezett, mi bajunk, hogyan érezzük magunkat. Néha változás következett be a személyzetben; egyszer a régi, megszokott nővér szomorúnak látszott. Amikor megkérdeztük, hogy miért bánatos, azt felelte, hogy nagyon megszokta itt, és nem szívesen megy máshova, de a parancs az parancs, muszáj menni. Lám, ilyen ereje van a megszokásnak: még egy olyan munkahely is leköt valakit, amelytől mi, foglyok, egytől egyig irtózunk a téli emlékek miatt; az is megtörténhetik azonban, hogy a fiatal és csinos nővérnek volt valakije a lágerben, s nem szívesen szakadt el tőle.

Egy alkalommal a vizitidőben idegen bizottság látogatott meg bennünket; már előző napon nagy tisztálkodást, általános tisztogatást, sikálást rendeltek el minden egészségügyi helyi-ségben. A bizottság távozása után ittmaradt közülük két orvosnő vagy felcsernő, ezek mindennap meglátogatták a kiskórházat, minden embert sorra megvizsgáltak. Adtak orvosságot is, és kiosztottak valamilyen vitaminos pasztillát, amelynek ízét nagyon kedveltük.

A délig fennmaradó időt bóbiskolással, néha olvasással töltöttük el. A klub könyvtárából felhozattunk pár magyar, román és német könyvet, ezekkel szórakoztunk, míg meg nem untuk, vagy el nem kezdett fájni a kezünk, amelyekkel a könyvet tartottuk. Délután lázmérés, korai vacsora, azután a boldogító alvás. Éjjel, ha megtelt az illemhelyet helyettesítő veder, az ügyeletes szanitécnek kellett szólni, vagyis fel kellett ébreszteni őt, e szavakkal: “der Eimer ist voll”, vagyis: “a veder megtelt”, s akkor a szanitéc felkelt, elvitte a vedret, és kiürítette. Éjjel fáztunk, mert odakinn nemegyszer elemi erővel tombolt a hóvihár; ilyenkor Jóskával összebújtunk, és juhok módjára melegítettük egymást.

Nagyon érdekes volt, hogy nyolc-tíz alkalommal minden éjjel hazaálmodtam magam, s otthon valaki a családból édes vagy zsíros étellel kínált — az itteni hiánycikkekkel! —, amit én jóízűen elfogyasztottam (annál keservesebbnek éreztem a rideg valóságra való ébredést). Az is különnek tűnt ezekben az álmokban, hogy színterük rendszerint nem Marosvásárhely volt, hanem gyermekkori lakóhelyünk, Radnót, mégpedig az ottani éléskamra.

Mint eddig, úgy itt és most is nagyon sokszor beszélgettünk különféle jó ételekről, amelyeket otthon fogunk fogyasztani; ez egyébként általános fogolyszokás. Megtárgyaltuk az összes elhelyezkedési lehetőséget is, azt tehát, hogy miképpen fogjuk berendezni otthoni életünket, ha hazamegyünk. Megint kezdtek mondogatni, hogy a magyar hadifoglyok ebben a hónapban útra kelnek. Újra valamilyen statisztikákkal teletűzdelt kimutatás készül, újra tolmácsolok egy német közbeiktatásával, az adatokat egy kis púpos nő jegyzi fel. Egészen aprólékos kérdéseket tesznek fel, például be kell diktálnunk, hogy évről évre hol éltünk, mivel foglalkoztunk, sőt az is érdekelte őket, hogy milyen vallásban nevelkedtünk, és hisszük-e a szóban forgó vallás tanításait, hiszünk-e Istenben stb.

Ez a viszonylag nyugodt kórházi életmód sem tartott örökké, mint ahogy minden jó hamar elmúlik. Az orvos egy idő után kezdett gyanakodó szemekkel fürkészni bennünket, és sejtettük, hogy valamit forral ellennünk. Rám haragszik is, mert nem hiszi, hogy elvégeztem az egyetemet, diáknak gondol, aki csak füllenti azt, hogy tanári és doktori oklevele van. Egyik nap aztán előrukkolt a farbával: át kell hurcolkodnunk a kiskórházba, hogy helyünkbe súlyosabb betegek jöhessenek.

Természetesen szedtük a sátorfánkat, és átbullagtunk. Mondanom sem kell, bosszantott a sok és részben kárörvendő kérdezősködés: miért helyeztek át, ki adta ki a parancsot, és így tovább. De nem is maradtunk sokáig új helyünkön, csupán egy

éjjelt bírtunk ki, annyira sok volt a poloska. Másnap jelentkeztem az orvosnál, s arra hivatkozva, hogy egészséges vagyok, kértem, engedjen vissza társaink közé, a lakóbarakk-ba. Minden további nélkül megkaptam az engedélyt. Árvay Jóskával együtt kaptunk ruhát (közben nadrágszíjam eltűnt, később Waldemarnál láttam viszont), s leköltöztünk a nagy barakk DTsek részére kijelölt szobájába, ahova társaink felcipekedtek a magyar barakk kiürítése után. Ez a régi szoba volt, ahol annak idején még Pálffy Tónival laktunk együtt, de most deszkával elkerítették a munkások lakosztályától, ugyanakkor az egykori ételosztó helyiségben időközben asztalosműhelyt rendeztek be. Most már civilizáltabb körülmények között laktunk: mindenkinek adtak szalmazsákot és pokrócot. Elhelyezkedtünk Jóskával Varga Laci és Kerekes között; egyelőre semmi dolgunk nem volt, csupán annyi, hogy őriztük a kölcsönvett könyveket, nehogy ellopják cigarettapapírnak avagy illemhelyi célokra.

Mostani napirendünk az ötszöri étkezés jegyében folyt le. Ha azt mondom: “ötszöri étkezés”, ez nagyon szépen hangzik, de nem kell elfelejteni, hogy több hónapon keresztül, részben betegségünk miatt, részben pedig az élelmiszeradagok elégtelen mennyisége miatt valósággal éhezünk, tehát nem volt a világnak annyi enivalója, amennyit most el ne tudtunk volna könnyűszerrel fogyasztani. Reggel kaptunk levest, kenyeret, halat. Délelőtti adagunk kásából és kenyérből állott. Ebédünk: leves, krumpli, kenyér. Délután amolyan uzsonnafélét osztottak: kávé, halat, kenyeret. Vacsora: leves és kenyér. Most is meglevő dupla porciómat gyakran elcseréltem, s így jutottam néhanapján jobb falatokhoz; van ugyanis sok olyan munkás, akinek mindene a leves, én viszont inkább szerettem volna a munkások részére fenntartott húshoz vagy vajhoz jutni.

Újabban, mióta teherautóval néhány mázsa krumplit szállítottak raktárunkba, sokan járnak krumplit válogatni, s ezektől lehet vásárolni “dugárut”, amelyet valahogyan kics-empésznek a raktárból. Egy Logmann nevű némettel többször jó üzletet kötöttem, s jóllaktam (?) sült krumplival.

Mostani lakásunkra is naponta bejárnak a nővérek az orvossal, s morognak, ha nincs kellő tisztaság, ha ételeledényeink nem ragyognak. Szobaszanitécünk, Balázs István, lusta fráter, Jóskával minduntalan nógatnunk kell. Szegény Jóskát ismét elővette a szívbaja, s egy napon annyira rosszul érezte magát, hogy be kellett vinnem a kórházba. Naponta feljártam hozzá, beszámoltam a csoportunkban történt “nagyhorderejű” eseményekről. Olykor az orvos és Horr együtt látogatták végig a foglyokat; ordítóztak (de sohasem a nővérek előtt, vagy csak nagyon ritkán), kidühöngték magukat, azután továbbálltak. Feljegyzéseim itt említik meg Bardóczot (tisztviselő a Deák Ferenc utcai Szövetségnél), aki a tél nehezebbik felét a sírásóbrigád tagjaként dolgozta végig, s most, amikor már várjuk a tavasz beköszöntését, letört: tüdeje állapota az arcáról olvasható le.

Újabb hírhullám terjedt el, mégpedig arról, hogy megyünk valahova, esetleg más táborba. Egy napon a készülődés nagyobb méreteket öltött. Névsorokat írtak, öltöztettek bennünket, aláírtunk valamilyen elismervényeket, szóval az indulásnak egyre komolyabb jelei mutatkoztak. Végül is csakugyan sor került az indulásra, amelyre — meg kell adni! — alaposan felöltöztettek. Mindenki subát kapott, a cipő fölé szalmacsizmát, s azután feltuszkoltak egy teherautóra; ott még pokrócot is terítettek az utasokra, akiket most is a várakozás boldog izgalma fűtött: az, hogy az új láger talán fordulatot fog jelenteni életünkben.

Ha nem tévedek, én a harmadik transzporttal indultam el. Ma érte el a tetőfokát az az akció, amelyet egyik-másik tiszt, nővér indított a célból, hogy jobb ruhához, cipőhöz jussunk: kesztyűt kaptunk, törölközőt(!), maga Sznecskov segített az öltözködésnél, ugyanis arra is alig volt erőnk, hogy csizmát húzzunk, Horr pedig

felpofozta Beschitzát, a raktárost, mert nem gondoskodott rólam kellőképpen. Jóska csak a negyedik vagy az ötödik transzporttal jön. Mondják, hogy a tábort ki fogják üríteni, csak az úgynevezett jégbrigád tagjai maradnak meg néhány munkás, de őket is nemsokára a városba szállítják.

Ez a jégbrigád a volt fejesekből, hajcsárokból alakult, s elég kemény munkára fogták tagjait, például a készülő jégverem részére jeget kellett vágniok, innen kapta nevét a csoport. A munkától elszokott, csak basáskodó, egyébként jó testi erőben levő egykori parancsnokoknak nem nagyon volt ínyükre a nehéz munka, főleg Török Jánosnak nem tetszett az ügy. Viszont kitűnően élelmezték őket, mivel a DT-s adagnak mint-egy háromszorosa volt a jussuk.

Indulás előtt megint sor került az elmaradhatatlan motozásra; csodák csodája, engem nem motoztak meg, hanem csupán bejelentettem, hogy nincsen semmi különös “elvámolni valóm”. Aztán felsegítettek vagy éppen feltettek a teherautóra, elindultunk, s már sötétben érkeztünk meg valahova, ahol falusi lovasszánokkal vártak ránk. Nagy nehezen elhelyezkedtünk az új szállítóeszközön; új kelésemet, ponto-sabban tályogomat irtózatosan megnyomorgatták társaim, persze akaratuk ellenére.

Körülbelül egy órai szánkózás után — amelyet más körülmények között nagyon élveztem volna, hisz a havas táj gyönyörű volt — megérkeztünk a célhoz. S vajon hol kötöttünk ki? Újra az 130/4. táborban, ahonnan ősszel, vagyis december elején elköltöztettek. Az első, akivel beszéltem, Nagy Bandi volt, akit kirendeltek a betegszállítmány fogadására mint szanitécet. Megörvendtünk egymásnak, ő roppant elcsodálkozott azon, hogy milyen kevesen maradtunk a csoportból. Bevonultunk a táborba, s úgy éreztük, hogy új korszak kezdődik fogságunk történetében.

A130/4-ES TÁBORBAN

Történt ez a bevonulás 1945. március 17-én. Nagy Bandi rendre elmesélte, mi történt náluk a télen, én pedig a mi siralmas históriánkat adtam elő. Közben orvosi vizsgálaton, fürösztésen, fertőtlenítésen estünk át. Engem a kórházba utaltak be, Árvay Jóska a lakóbarakkba került. Szanitéceink: Nagy Bandi, Rácz Ferenc és a német Julius.

Itt is sokan elpusztultak a télen, de nem annyian, mint nálunk; sok foglyot beszállítottak a városba, ilyenformán aránylag kevesen vagyunk. Egyik első élményem az új lágerben az volt, hogy dohányomat, amelyet csereberélésre óhajtottam felhasználni, egyik éjjel ellopták, s még csak gyanúsítani sem tudtam senkit. Mint észrevettem, Nagy Bandi is aktív cserekereskedést folytat, erre a célra felhasználja szanitécként kapott pótagját is.

Az élelmezés pillanatnyilag tisztességes, persze, kiéhezett szervezetünk számára túlságosan kevés; az orvos egyelőre komolyan veszi az ételek minőségi ellenőrzését. Velünk együtt Horrt is idehelyezték, s az ő révén Jóska is, én is hozzájutottunk megszokott pótagunkhoz. Tályogomat egyik délután az orvos felmetszette; pár deci genny csorgott ki belőle, megszűnt a fájdalom, s megindult a gyógyulás. Kicsit féltem ettől a kis műtétől, mert nem láttam a steril előkészületeket, azazhogy ilyesmi nem is volt, de hát akkor még fiatal voltam, sebcsonat hamarbeforr! Kapunk orvosságokat is, főleg vitaminokat és más erősítőket. Horr be-belátogat a kórházba, dohányosztogatásával vadássza a népszerűséget, s vicceket gyárt mások rovására, hogy mulattassa az orosz tiszteket. Kinn téli idő van, de a nap már melegen süt, s olykor egész nap olvad a hó. Számolgatjuk, mikor lesz húsvét; egyesek április 1-et mondanak, mások 8-ra teszik.

A kórházi élet nagyjából olyan, mint amilyen volt a 130/5-ben. A klozetet az ajtó előtt helyezték el, tehát nem kell messzire bandukolni. Állapotom fokozatosan javult, vagyis kezdtem kissé erőre kapni, s így aztán felvirradt az a nap is, amikor áthelyeztek a barakk egyik olyan szobájába, amelyet a gyengélkedők részére jelöltek ki. Itt is egész nap feküdni kellett, ruhát nem is adtak, csak az alsónemű volt rajtunk. Egy kicsi, öt méter hosszú, négy méter széles szobában eleinte huszonöt, később harmincöt feküdtünk, emeletes priccseken; én felül kaptam helyet, Árvay Jóska alul. Szomszédaim: Elekes Márton (Ókígyósról) és Szabó Lajos (Kolozsvárról). Nem tudom, hogy Szabó Ernő itt velünk volt-e vagy sem (1984 őszén találkoztunk Kolozsvárott, s felelevenítettünk néhány élményt).

Az idő főleg beszélgetéssel telik, a beszélgetést az étkezések szakítják meg, amelyeknek közeledését az ablak mellett fekvő sorstársaink szokták jelteni, de nem azért, mert látják jönni az ételhordókat, hanem azért, mert déli tizenkettőkor (vagy egykor?) a tábor négy sarkában elhelyezett őrtornyokban cserélik az öröket. Az ételt idehozzák a barakkba. Egy nap négyszer kapunk enni; amíg el nem fogyott, különösen ízlett a túró, amelyet csemege gyanánt kaptunk uzsonnára. Éjjel szabad a barakkban elhelyezett vederbe vizelni, nagydologra pedig a folyósó végén levő fürkébe szoktunk kimenni. Most is minden éjjel hatszor-hétszer kelek fel kisdolgomra, gyomrom azonban, a téli állapotához képest szépen helyrejött, bár most sem mondhatom, hogy tökéletes a működése.

Szanitécünket Ari Gábornak hívják. Lakótársaink: Bakos, Tekeres, Fenes, Keresztes, Romáz, Kanabé, Mezei, Petermann, Gyarmati, Csák, Kiss, Csulak, valamint néhány német, köztük Walter, a tolvaj (Jóskától kanalat lopott, szintén kanalat Raymundtól, aki a parancsnoki szobában lakik), Sommer, akiről mondták, hogy meggyőződéses vegetáriánus, és ebben a minőségében megtagadta a fegyverhasználatot, egyébként civil foglalkozására nézve pékmester, Bosdorf, aki egykor táborparancsnok volt és mások. Mint látható, a keresztnevekre nem emlékszem s az illetőségi helyekre sem, legfeljebb egy-két ember esetében, akiről a továbbiakban is lesz szó.

Idehurcolkodásunkat újfent beható motozás előzte meg (vajon hányadik Kolozsvár óta?), megint leadtam egy és mást, de most is megmaradt pár apróságom. Csak azt sajnálom, hogy odaadtam Nagy Bandinak megőrzés végett a naplómát s Szabó Zoltán pénzét — azt hittem ugyanis, hogy a szanitéceknél a kutatás enyhébb lefolyású lesz, mint nálunk —, s íme, mégis odaveszett a sok heti szorgalmas, sőt nem-egyszer áldozatos munkával végzett feljegyzés. Akkoriban Horr azzal gyanúsított, hogy aranygyűrűket(!) rejtegetek; állítólag Bencző, a fososok szanitéce jelentett fel, s vallomását a politruk jegyzőkönyvbe foglalta. Megijedtem, de nem lett belőle semmi. Engem ki sem hallgattak (lehet, hogy csupán beugratási trükkről volt szó, hogy ha tényleg vannak gyűrűim, megijedjek és valljak), s az egyetlen, valóban nálam levő gyűrűt, amelyet, mint említettem, Buh Pista bácsi bízott rám halála előtt, haza is hoztam (kissé viharvert állapotban, mert egy ideig a kályhában kellett elrejtennem).

Miután új lakószobánkban kicsit megerősödtünk, kaptunk ruhát, és kötelezővé tették a napi többszöri sétát, hogy levegőzzünk, edződjünk. Próbáltam szaladni: alig-alig sikerült, utána pedig erős lábfájás lépett fel. A DT-sek számára különféle foglalkozásokat javasoltak: ajánlatos bocskort, kosarat, seprűt kötni, tollszárat faragni, de a kezdeményezés hamar kifulladt, gondolom, az anyag- és szerszámhiány miatt.

Újdonság az is, hogy mostanság elég rendszeresen jövőget a hadifogoly újság; fel szoktuk olvasni, s a híreket megtárgyaljuk. Ebből az újságból értesültünk arról, hogy Kolozsvárt két egyetem lesz, román és magyar (akkor még nem sejtettem, hogy pár

év elteltével a Bolyai Tudományegyetemen fogok dolgozni); megtudtuk továbbá azt, hogy 1945. március 6-ig orosz közigazgatás volt Észak-Erdélyben.

Egy nap Horral összerúgtam a patkót. P.Nagy Jánostól kaptam egy darab nyers bivalybőrt (nem tudom, honnan szerezte); állítása szerint sütve, jobban mondvá perzselve nagyon jóízűen lehet rágcsálni. Horr észrevette, alaposan leszi-dott, és megfenyegetett, hogy letiltatja a dupla porciót, továbbá tartott egy szép prédikációt arról, hogy ételünk van elegendő, miért futunk állandóan az étel után stb. Ő persze más körülmények között esett fogságba, mint mi, s nem ment keresztül két olyan hónapon, amikor is alig jutottunk tartalmas táplálékhoz. Egyébként mióta ruhát adtak és sétálgatunk, már személyesen járulunk ételért a konyha tolóablaka elé.

A hó egyszer olvadoz, máskor újra hullni kezd, s nem tudjuk, ezen a vidéken mikor szokott vége lenni a télnek. Sorsunkban némi változást jelentett az, hogy megérkezett a lágerbe egy GPU-s tiszt és vele egy németül tudó tolmács-nő. Megint kihallgattak bennünket, felvették az adatokat az előző táborban történekről, önéletrajzot íratnak, s elrendelték a tanárok számára a jobb bánásmódot.

Ez idő tájt Árvay Jóska éppen az úgynevezett rühesbarakkban feküdt, egyelőre vele nem tehettek semmit; engem azonban átöltöztettek katonaruhába a téli meleg, vattásruha helyett, s lakásomat, vagyis fekvőhelyemet a parancsnoki szobában jelölték ki. Itt lakik még Horr, Raymund Slowik (nemzetiségére nézve lengyel, ő a helyettese Hornak), Viktor Kubatschek (szintén lengyel, ő a konyha főnöke), valamint Jóskának helyet rezerváltak arra az időre, amikor megszabadul a rühösségtől. Itt kapott helyet később az új német orvos is.

Hadd soroljam fel ennek a lágernek a főbb személyiségeit, vagy meséljek el róluk egy-két apró történetet. Raymund Slowiknak gyakran vannak összekoccanásai Horral, s ilyen esetekben az orosz vezetőség inkább a lengyelhez húz, mint az osztrákhhoz. Viktor Kubatschek, a konyha főnöke, gyerekes gondolkodású, bamba pasas, talán a sok ételtől, amit beosztása folytán elfogyaszthatott. Max Schön, a főszakács, elzászi, civilben is a szakácsmesterséget űzi; szeret énekelni, s jó hangja is van hozzá, népszerű az egész táborban. Gyakran énekel még Bungarts, a bonni asztalos, akinek megígértem, hogy felkeresem szülővárosában (akkor nem is álmodtam, hogy Bonn lesz Nyugat-Németország fővárosa, de azt sem, hogy ígéretemet sohasem tudom beváltani). Mihalik, a fürdős, sunyi kutya; a fürdőség mellett ő nálunk a szobapucser, gyakran hízeleg Hornak (elődje a puccerségben F.Lajos volt, szobatársam, de lopáson érték a raktárban, és repülnie kellett, mint megbízhatatlan személynek). Martin Holstenberger, brigadéros a munkásoknál, civilben teológus diák; jámbor, kedves embernek mutatkozott, de csak addig tartotta fenn velem a kapcsolatot, amíg kivételes bánásmódban volt részem. Piroska, a főszabó, állítólag többször "közbenjárt" az orvosnál, hogy ne kapjunk dupla adagot; máig sem tudom, hogy ez valóban így volt-e, vagy csupán mendemonda az egész; ha igaz, akkor pusztán irigységből tette, mert őt nagyszerűen ellátták az orosz tisztek, akiknek nemegyszer végzett privát munkát is. Nagy Miklós, a volt szoba főnökünk, most kovács az öreg Kerekessel együtt, aki igen jó kedélyű bácsi, ellentétben a harmadik kováccsal, Szabó Lajossal, aki maga a megtestesült pesszimizmus. Urszuly (Sonkoly) Aladár, a fiatal tizenhat-tizenhét éves kenyérszeletelő mindig vidám; mindenki igyekszik kedvébe járni, hátha nagyobb szelet kenyeret kap. Orbán és Fodor, a jó kedélyű pékek, akik Kenyeres Sanyi-val, a borbélyal együtt a magyar ipar büszkeségei gyanánt vannak elkönnyelve jó munkájukért, fegyelmezett magatartásukért. Pedig nem könnyű a dolguk, főleg a pékeknek, akiknek nem egy esetben rossz minőségű lisztből ki kell hozniok az eleve megadott súlyú kenyeret, amit errefelé rendszerint formában sütnek, mint nálunk a kalácsot.

Mióta perzselt bivalybőrt rágcsáltam, Horr nem néz jó szemmel; éppen ezért igyekszem keveset tartózkodni a közös szobánkban, bár a szabadban még elég hűvös az idő. Inkább beülök a tömegszállásokra beszélgetni, vagy átugrom Franz Bartához, a szlovák ruhatároshoz. Ez a fogolytársunk a raktárban szép kis lakósarkot rendezett be magának, sőt, amikor a tavasz első virágai kinyílottak, mindig találtam szobácskájában pár szál élő virágot, amely a természetet képviselte, mondhatni a szabadságot, amelytől a körülmények egy időre megfosztottak bennünket. A virágot persze nem ő szedte, hanem az erdőmunkások hozták be.

Április vége felé megkezdtük az előkészületeket május elseje megünneplésére. Általános tisztogatás, takarítás, sepregetés volt az egész tábor területén, minden épkézláb ember buzgólkodott, nyüzsgött, dolgozott vagy legalább színlelte a lázas tevékenységet. A tábori utakat szegélyező köveket, amelyekről a tél lekoptatta a festéket, fehérre meszeltük, az út két oldalára fiatal fenyőfákat ültettünk. A régi bevált szokás sze-rint Horr “csak” munkavezetőnek osztott be Jóskával együtt, látszólag meg akarva kímélni mindkettőnket a “nehéz” munkától; a valóságban azonban így minden apró-cseprő dologért, amit embereink felületesen végeztek el vagy elmulasztottak megtenni, mi kaptuk a dorgatóriumot. Magam is serényen dolgoztam, hogy zsarnokunkat megszeliídtsem. Mire mindennel elkészültünk, pontosan április 30-án elkezdett hullni a hó, s addig abba sem hagyta, míg nem ért térdig, betemetve mindent, amit szépítettünk.

A tavasz közeledtével a kályhákat befalazták téglával, hogy ne lehessen többet fűteni, de a havazás nyomán beállott hideg miatt a kályhákat újra működésbe kellett hozni. Horr maga is nagyon szereti a meleget; bőrös mellényt és pulóvert visel, másnak azonban tiltja, hogy ennyi mindent szedjen magára, pedig ő jó testi kondícióban van. De hát tudjuk, amit szabad Jupiternek...

A parancsnoki szobában is gyakran vita adódik a hőmérséklet miatt. A német orvos szeretné nyitva tartani az ablakot, hivatkozva a rossz levegőre; én a becsukott ablak híve vagyok, mert ruhám nagyon vékony, és emellett rossz bőrben is vagyok. Horr szintén melegpárti, de szégyelli bevallani, s ezért velem takarózik, azt mondogatja az orvosnak, hogy nyitott ablaknál megfázik a “Herr Professor”.

Ez a német orvos (pontosabban fogorvos) önhitt berlini fickó, a nevére sajnos nem emlékszem; sokat mesélt a tiszti táborról, ahonnan idehelyezték, valószínűleg azért, hogy szaporítsák az egészségügyi személyzet létszámát táborunkban. Kezdetben ő és Horr sülve-főve együtt voltak, nyalták-falták egymást, összetegeződtek; később a barátság kezdett elhidegülni, s egy idő után már oda fajult kapcsolatuk, hogy Horr nem mulasztott el egy alkalmat sem, hogy az orvosba beleköthessen. Tény, hogy nem volt szimpatikus ez a porosz orvos, akinek apósa egyébként tábornok volt, s ahogy elmesélte, szembefordult Hitlerrel; azt nyilván nem tudhattuk, hogy valóban ez volt-e az igazság, avagy csak azért mondta, mert mostanság ez volt számára előnyösebb.

Egyik nap elloptak egy darab kenyeret a polcról; jól láttam, Horr engem vélt a tettesnek. Nemsokára az eset megismétlődött dohánnyal és egyéb apróságokkal. Mihalik, a puccer is felháborodva újságolta, hogy Horr neki akarta ajándékozni a maradék enivalóját, de íme, eltűnt. Párszor nem bírtam ellenállni éhségemnek, s én is kértem Horrtól ételt; nagy csodálkozásomra adott is, ami nem tett jót nekem, mert csak még jobban kezdtem kívánni a rendesebb ételeket; tudniillik Horr zsírban piritott cukros kenyeret adott, máskor pedig fasírtot (éppen az édesség, a zsír és hús hiányzott nekünk a legjobban).

Amikor nincs dolga a tábor vezetésével, Horr egész délelőtt az ágyán hever, s a mennyezetet bámulja, biztosan a hazatérésen gondolkodik. Többször említette, hogy ígéretet kapott az orosz tisztektől, hogy az első hazainduló transzportban benne lesz,

márpedig, úgymond, amit az oroszok eddig megígértek, azt mindig be is tartották. (Itt előreugrom egy kicsit: nos, az oroszok nem indították el Horrt az első szállítmánnyal; amikor megneszelte, hogy nem lesz az indulók között, össze is esett lelkiileg, nem gondozta magát annyira, gyakran láttuk szakállasan, töprengve, holott régebben mindig frissen volt beretválva, s csattant ki a jókedvtől.)

Egy szép tavaszi napon sajnálatos módon véget ért számunkra a dupla porció. Éppen indulam a pékségbe, hogy átvegyem Árvay Jóska és a magam számára a korpacibere-adagot (ez a kiváló ital ízletes is, sok vitamint is tartalmaz). A fejadag voltaképpen fél pohár volt, de Orbán úr, a szovátai pék jóvoltából a dupla porciót jelentő egy-egy pohár helyett egy-egy tele csajkát himbáltam kezemben. A himbálástól egy kevés kiloccsant, s az arra járó orosz orvos észrevette, hogy a szabályosnál nagyobb mennyiséget vételeztem. Alaposan leszidott és — mivel sohasem mutatott irányunkban különösebb jóindulatot — nemcsak visszavitette a cibéré a pékségbe, hanem letiltotta a dupla kosztot. Elképzzelhető, hogy milyen fájdalmasan érintett ez minket, hiszen szervezetünk is meglehetősen hozzászokott a nagyobb mennyiséghez. Mit volt mit tenni, beletörődtünk abba, amin úgyszem lehetett változtatni, s dohányon próbáltunk élelmet vásárolni olyanoktól, akik beosztásuk révén most is nagyobb adagban részesültek (szakácsok, pékek, szabók stb.).

Már előbb kellett volna írnom arról, de kifelejtettem, hogy huszonöt embert visszavezényeltek a 130/5-ös táborba: állítólag az a feladatuk, hogy takarítsanak, rendbe tegyék a lágert egy új, ezután érkező hadifogoly-szállítmány befogadására; ezek később valóban meg is érkeztek.

És még egy kellemetlen esemény: én is megrühesedtem! Jóska, akit szintén ez a keserves bőrbaj kínozott, szerzett néha kevés kenőcsöt a rühesbarakk szanitécétől, de a kenőcs átható szaga miatt nem nagyon mertem kenegetni magam; Horr pedig kijelentette — ugyanis hallott a táborban mind jobban elharapózó betegségről —, hogy agyoncsapja azt, aki az ő szobájában megrühesedik. Így nem mertem a kórházban jelentkezni kezelés végett, mert akkor ő is tudomást szerzett volna, s a tőle való félelmem mindennél erősebbnek bizonyult. Amikor nagy ritkán fürdésre került sor, alig mertem mosa-kodni, nehogy mások is észrevegyék rajtam a vakarások nyomait. Este, miután lefekszünk, a pokróc alatt óvatosan vakarózom; szerencsére, a továbbra is meglevő poloskák miatt az orvos is sokat vakarja magát, s ezért kéjes érzést keltő működésem, a vakarózás, nem lett annyira szembeötlő.

Köztünk és a szomszédos szoba között a fal annyira vékony (vakolt deszka), hogy minden áthallatszik. Ha elfogyott a dohányja, Horr csak átkiabált Killyén Ferenc bácsinak, a deményházi székeltynek, aki a táborban a lovak gondozásával foglalkozik; ha senkinek sincs a lágerben dohányja, az öregnek akkor is van, mert kap az oroszoktól, akik becsületessége, jó munkája miatt nagyon kedvelik. Jó húsban van az öreg most is, ételt is bővebben kap, mint a többiek. Az erős dohányosok továbbra is eladnák a lelküket egy csipet szívniivalóért; ilyen újabban Sipos, a sovány, hosszú favágó (nem azonos azzal a Sipos Lajossal, akiről már írtam); ez az ember, Makkai Ernőhöz hasonlóan, mindenét elfüstölte, és később meg is halt.

Ahogy kezdett enyhülni, melegedni az idő, a téli ruhát mindenki kötelező módon leadta (mi, mint már írtam, már korábban nyáriasan öltözködtünk), s helyébe vékonyra kopott, a zubbony karján a VP jelzéssel, természetesen cirill betűkkel (vojni pleni=hadifogoly). Ennek a feliratnak az a rendeltetése, hogy ha valaki szökésre szánná el magát, a la-kosság felismerje és elfogja. De ki az az örült, aki megpróbál innen, az Ural közepéből elindulni haza? Akadt mégis egy ember, a kolozsvári Nagy János, aki nem sokkal a fogságba esés után egyre azt hangoztatta, hogy szívesen letelepedne a Szovjetunióban, ha engedélyt kapna rá. Amikor megkérdeztük tőle,

hogy mi az oka ennek a fura gondolkodásnak, azaz, mi készítette erre az elhatározásra, azt válaszolta: családja magatartása az ok; csalódott az otthoniakban, mivel, úgymond, semmit sem tettek kiszabadítása érdekében, így hát ő is elhagyja őket, ha lehet. És mégis, ez az ember volt az, aki szökést forgatott a fejében, el is indult, de nem messze a tábortól elfogták, megverték, majd bevitték a városba, állítólag azért, hogy inkább szem előtt legyen; mások viszont tudni vélték, hogy a városban alaposabban ki akarják vizsgálni az ügyét.

Mikor aztán valóban kitavaszkodott, akkor láttuk, hogy milyen gyönyörű, álomszép tájon járunk. Egész májusfaerdők illatoztak, keverten fehér nyírfával és fenyővel. Bódító virágillat, bágyasztó hőség; szinte két hét alatt benne voltunk — átmenet nélkül — a legmelegebb nyárban, izzadtunk, és amint ez a természet megújulásakor történni szokott, megint kezdtünk remélni, várni sorsunk jobbra fordulását.

Egyelőre csak annyi következett be, hogy megint lakást változtattam. Egy napon ugyanis Horr azzal fogadott, hogy azonnal hurcolkodom át a 3. számú szobába, ahol a gyenge tüdejűek, a betegesek laktak, mert az orvos diagnózisa szerint én is tuberkolotikus vagyok. Ez a “diagnózis” azon alapult, hogy az orvos megtapogatta kétoldalt a nyakamat, ahol valóban valamilyen mirigyduzzanat volt érezhető, s nyomban kimondta az említett szentenciát (nem jut eszembe az orvos neve, csak a zászlósé, aki akkoriban parancsnokolt a táborban: Makarenko, civilben, mint mondták, órásmester Ukrajnában).

Máig sem tudom, hogy ez a lakáscsere Horr ötlete volt-e, mivel így akart szabadulni tőlem, vagy az orvos találta ki, hogy szúrjon egyet rajtam. Végeredményben nem jártam rosszul azzal, hogy kiszabadultam a vezetőségi szállás ideges légköréből. Ugyanakkor, mivel már kimelegedett az idő, a lakószobákat is rendszeren lehetett szellőztetni, s nem okozott nagy hátrányt az, hogy sokan lakunk együtt. Így legalább volt kivel beszélgetni, sakkozni, sőt néha azt is megtettem, hogy pusztá szívességből, tehát ellenszolgáltatás nélkül, vállalkoztam arra, hogy mások harisnyáit megstoppoljam, mert ezzel is gyorsabban telt az idő.

Persze, volt néhány irigyem, aki örvendett, hogy a “sors” újra lesújtott rám; ugyanezek azt is kárörvendve vették tudomásul, hogy a másik “tanár urat”, mármint Árvay Jóskát, kivitték a krumpliföldre dolgozni. Ennek is megvolt a maga előzménye. Jóska már régóta nem a DT kategóriába tartozott, hanem OK-s lett, sőt beosztották olyan alkalmi brigádokba is, amelyek élelmiszert cipeltek a táborba; nyilván magas termete miatt nagyobb fizikai erőt tételeztek fel benne, mint amekkorával rendelkezett, ezenkívül nem voltak tekintettel szívbjára sem. Szegény feje kifogta a legkedvezőtlenebb időjárást: hideget, esőt, sárban járást. Egyszer, amikor hazaérkezett egyik ilyen kiszállásról, alig lehetett . lelket verni belé, annyira le volt törve. Mind a ketten benne voltunk abban a különítményben is, amelyet párszor kivettek egy kolhozba dolgozni; a talajt kellett megtisztítani a bokroktól, gyökerektől, hulladéktól. Ebben a munkában legrosszabb a hosszú, számunkra fárasztó gyaloglás volt; különösen az jelentett megerőltetést, ha át kellett lépni valamin, például kidőlt fán. Ilyenkor az egyszerű átlépés helyett inkább többet gyalogoltunk tíz méterrel, vagyis megkerültük azt a bizonyos fatörzset, mintsem emelni kelljen a lábunkat, ami sokkal nagyobb erőfeszítést igényelt.

Egyszer aztán más irányba vezették a társaságot — ebbe a csoportba csak Jóska került bele, én nem —, reggel kigyaloglás, délután vissza, útközben sár, pocsolyák. Mivel a sok járkálás nem volt kifizetődő, száz embert kivettek állandó jelleggel, mégpedig úgy, hogy a lakást sátrakkal oldották meg. Nekünk, akik a lágérben maradtunk, megnehezedett a helyzetünk, mert túlságosan szem előtt voltunk, s Raymund kemény kézzel bánt beosztottjaival, Horr ugyanis szintén kivonult a

szabadba, nyaralni. Nehányszor fát hasogattam a pékség részére, s ilyenkor Orbán úr meg-megajándékozott egy-egy darab kenyérrel. Akkori erőnlétemhez mérten kemény munkának éreztem a favágást, de feltétlenül megérte a jutalomba kapott kenyér miatt. Jelentkeztem éjjeliőrnek is; egész fogságom ideje alatt ez volt egyik legkellemesebb beosztásom. Eginhard Weiséval örködtünk, hogy éjjel mindenki a latrinára menjen dolgát végezni, ne pedig oda, ahol éri; reggel pedig az volt a feladatunk, hogy felébresszük társainkat. Ezzel szemben nappal szabad volt aludnunk, nem zaklattak semmivel.

Ennek a beosztásomnak másért is örvendtem: azért, mert éjjel a poloskák tevékenyebben működtek, a szúnyogok pedig csak a teljes sötétség beállta után tértek pihenőre. Itt jegyzem meg, hogy — bizonyára a mocsaras vidék miatt — annyi volt a szúnyog, hogy ebédelés közben bal kézzel hessegettük el a szúnyogokat a levesünkről, jobb kezünkkel kanalaztunk, a leves azonban mégis tele lett szúnyogokkal, így jutottunk nagyobb "húsadaghoz". Az orosz őrség tagjai katonasapkájuk alá fátylat kötöttek, hogy tarkójukat védjék a szúnyogok csípésétől; mi pedig, nem lévén fátyol, úgy védekeztünk, hogy zsebkendőt tettünk sapkánk alá. Az örködést megkönnyítette a rövid éjszaka: a teljes sötétség kb. fél tizenkettőkor állott be, de már hajnali kettőkor kezdett világosodni, nyilván az északi fekvés miatt.

Tavasszal, mivel nagyon kívántuk a friss zöldséget, főzeléket, kezdtünk csalánhajtásokat szedegetni, amit megfőztünk sós vízben. Finom, új és friss íznek bizonyult ez a mi egyhangú étlapunkhoz képest, üdítő változatosság, de az oroszok tilalmazták, bizonyára azért, mert nem tudták, hogy a friss csalán milyen jóízű (odahaza, a falunkban, tavasszal spenótszerűen is készítette a friss csalánt édesanyám). Később megengedték ugyan, sőt a konyhára is vittek csalánt, és belefőzték a levesbe, ekkorra azonban a csalán már olyan öreg lett, hogy a rostjaiból zsákot lehetett volna készíteni. Egy délután Orbán úr pompás salátalevest készített, ami szintén tiltott ételnek számított, errefelé ugyanis nem ismerik. A saláta a tábor területén nőtt, leültünk Orbánnal a fűbe, és vigyázva, jobbra-balra nézegetve szedegettük sapkánkba a friss zöldséget, nehogy valaki észrevegye. Amikor kimegyünk valahova munkára, útközben vadsóskát tépegetünk a réten; jólesik ez a vitamindús zöldség is.

Egy napon megint híre kerekedett, hogy a betegeket viszik máshova, esetleg haza. Megdobbant a szívem: "Sűrű a lovam sörénye, feketével ki fonta be..." Felírtak a lajstromra engem is mint gyengét, s délután csakugyan elindultunk a 130/3-as számú tábor felé (lehetett ez úgy május vége felé). Indulás előtt természetesen le kellett adnunk a pulóvert, a tűrhető állapotban levő cipőket, s helyükbe ócskát kaptunk, egyesek facipőt. Magam mezítláb meneteltem, hogy ne sározzam be a lábbelimet, bár ily módon a szúnyogoknak nagyobb támadási felületet nyújtottam. Este tizenegy körül érkezünk meg; persze, a vacsora elmaradt, a hidegben állodogáltunk egy-két órát, s akkor kiderült, hogy nem tudnak mindannyiunkat átvenni. Lefeküdtünk nagy zsúfoltságban, s hajnali négy órakor indultunk vissza. Otthon szárítottuk nyirkos ruháinkat, mosakodtunk, pihentünk, és átkoztuk a balszeren-csét.

Déltájban, ugyanezen a napon, bejöttek Jóskáék a krump-liföldről, közülük többen betegek voltak, köztük Karácsony Gyuszi, aki erős hasmenést szedett fel, s nagyon tönkrement; gondolkoztam, mit segíthetnék rajta, de erre nem futotta az időből, mert egyszerűbe sorakozót kiáltottak. A gyülekezés célja az volt, hogy új embereket válogassanak a krump-liföldön végzendő munkálatokhoz. Körbejárattak, mint a lovakat, nézegették járásunkat. Már majdnem kiestem a válogatásból, amikor Szneckov szeme rám esett, név szerint kiszólított a sorból, s hat másik fogollyal együtt besorolt a "menetszázadba". Nagyon dühös voltam, később azonban

bevallottam magamnak, hogy köszönettel tartozom neki, mert a "kirándulás" jót tett nemcsak testileg, hanem lelkileg is.

Mintegy két hetet töltöttünk a szabadban, megközelítőleg június 5-e és 22-e között. Napirendünk nagyjából így festett: reggel ébresztő és mosakodás egy gyors vizű hegyi folyócskában (nagyobb volt, semhogy pataknak nevezhetném). Megjegyzem, hogy a mintegy két hét alatt a tábor vezetőségének egyszer sem jutott eszébe, hogy fürödni, lábat mosni kivigyenek a folyóra (az is lehet, hogy a magyar őshaza valamelyik vizénél táboroztunk, az Ufa vagy a Bjelája mellett); egyszer azonban sikerült valamelyik társammal úgy intéznünk a dolgunkat, hogy titokban mégis lábat mostunk; tudniillik lementünk a folyócskához azért, hogy magunknak és társainknak ivóvizet hozzunk a kulacsokban; ezt a kiváló alkalmat nem mulaszthattuk el, s kiteve magunkat a büntetésnek, lehúztuk a lábbeüt, majd boldogan, kéjesen mártogattuk lábunkat a vízbe.

Reggeli eledelünk: keserű feketekávé, leves, húsz deka kenyér. Majd sorakozó három brigádban, a brigádvezetők Krausz Vili, Halász és Reichenbach. Ezután az oroszok kijelölték az aznap végzendő munka helyét, mennyiségét. Magam Halász brigádjába kerültem. Ez az ember egy meglehetősen primitív, viszont erős, szívós legény volt, Makórol való, egyenes, mint a szálfá (egyik orosz nőnek meg is akadt rajta a szeme, sokat tréfálkozott vele, látszott a szemén, hogy messzibbre is elmenne, ha nem volna hadifogoly); csak az ordításhoz és a verekedéshez értett, egyéb vezetői kvalitás nem volt benne. Engem viszont mint tanárt, nagyon tisztelt, és így mindvégig jó kapcsolatot tartottunk fenn.

Feladatunk gyanánt azt tűzték ki, hogy egy irtásos területet megtisztítsunk a gyökerektől, gízgától, elszáradt cserjéktől; az összeszedett ágakból stb. hatalmas máglyákat raktunk, minden gízgast elégettünk; ezután következett a megtisztított terület felásása és beültetése krumplival, melyet előzőleg feldaraboltunk úgy, hogy mindegyik szeletkén maradjon egy-egy csíra.

A tűző naptól, a máglyák melegétől felpattogzott a bőrünk, melyből a zsír és a vitaminok a nehéz téli hónapokban mind eltávoztak. Az ásás normára történt: bizonyos idő alatt fel kellett ásnunk, mégpedig rendszeren, egy bizonyos területet. Leggyakrabban ültettem, kétszer-háromszor a szeletelésben vettem részt; ez volt a legkellemesebb beosztás, nemcsak azért, mert könnyű munka volt, nem igényelt testi erőt, hanem azért is, mert minduntalan ettük a krumplit nyersen vagy sültve. Néha egész hátizsák krumplit zúdítottunk a parázsra, amit sikerült elég gyakran megtennünk, mert nem tudtak minden egyes kis csoport mellé őrséget állítani. Az is előfordult, hogy rajtacsíptek a krumplisütésen, de ilyenkor sem történt semmi különös a kihágás miatt, mert immár más szelek fújtak, mint 1944 őszén, hiszen időközben megkötötték a fegyverszünetet.

Néhány esetben az ásásban vettem részt; ez a munka mindenkit nagyon kifárasztott; éppen ezért gyakran alig-alig kapirgáltuk meg a talajt, máskor pedig méteres szakaszokat hagytunk felásatlanul úgy, hogy a kiásott földet rádobtuk a felásatlan részre. A talaj különben finom, porhanyó erdei föld volt, jó testi erőben levő ember számára nem okozott volna nehézséget itt ásni.

Ebéd után egy órai alvást engedélyeztek, később azonban megvonták a pihenést, mert elmaradtunk az előirányzott teljesítményhez képest. A déli alvás zuhanásszerű volt; pillanatok alatt elaludtunk, s amikor ébresztettek, úgy éreztük, hogy semmit sem pihentünk; még fáradtabban keltünk fel, támolyogva botorkáltunk ki a sátorból újra az égető napra. Ebédünk: leves, harmincötven deka kenyér és kása. Este ugyanez, de csak húsz deka kenyér, majd vacsora után következett a fénypont: a rendszerest(!) dohányosztás. Mint eddig, úgy most is a dohány egy részén azon nyomban enivalót

vásároltam, egy részét elszívtam, a harmadik részt pedig félretettem, gondolva a nehezebb időkre: arra, hogy amikor majd visszatérünk a táborba, és megszűnik a dohány bősége, legyen "valutám" az ennivaló beszerzéséhez. A dohány, azaz a cigaretta remekül ízlett; nem tudom, a dohány minősége o-kozta-e, vagy egyszerűen jólesett az elcsigázott testnek a nikotin serkentő hatása.

Szállásunkról, vagyis sátrainkról meg kell említenem, hogy a szúnyogok inváziójától nem védtek meg bennünket, ezzel szemben nagy előnyük volt az, hogy hiányoztak belőlük barakklakásaink főbérlői, a poloskák, amelyekkel annyit hadakoztunk. Itt jut eszembe, hogy egy alkalommal egész napon át támadtuk őket, forró vízzel öntöttük a priccseket, mindent lesúroltunk, megmostunk, százával irtottuk a férget, este azonban, amikor visszahurcolkodtunk, és újra elrendeztük szegényes cókókunkat, megint ugyanannyi poloska jelentkezett, mintha mi sem történt volna.

Két alkalommal a konyhára osztottak be krumplit hámozni az ebédhez. Sikerült itt megsütnöm három-négy folyami kagylót (*Unio pictorum*), melyet reggel, mosakodáskor emeltem ki a vízből ügyesen, hogy a felettesek ne vegyék észre; ízük egész elfogadható volt.

Horr, aki szintén velünk van, egész nap felénk se néz, mindent a brigádvezetők intéznek, ő maga inkább az orosz tisztek pincérjeként tevékenykedik vagy éppen kellemkedik. A DT-seknek járó vaját a tisztek és Horr fogyasztják el: halat sütnék benne, és más finomságokat készítenek, nekünk pedig csepeg a nyálunk, ha véletlenül arra vetődünk, és látjuk, mit esznek.

Utolsó héten megesőzött az idő, mégpedig nem kis örömünkre, mert — nyirkosan ugyan, de — pihentünk, heverésztünk a sátrakban, vártuk az idő múlását (bezzeg, most mit nem adnék, ha megállíthatnám!), s tüzeltünk benn a sátorban, mert az eső erősen lehűtötte a levegőt. Mikor aztán úgy-ahogy felszakadoztak a felhők, máris újra kivonultunk a lucskos földre, s folytattuk a munkát.

Egyik nap, déltájban, amikor indultunk lefelé a domboldalon, hogy ebédeljünk, zeneszó fogadott. Szinte elsírtuk magunkat, mert nyolc hónap óta most először érték füleinket ilyen hangzatok, pedig csak valami egyszerű együttes muzsikált; magyar nótákat játszottak meg szalondarabokat, operettrészleteket. A zenekar, mely öt-hat tagból állott, Asából, a főtáborból jött, zene- és énekszámokat adott elő. Velük volt Papp Gyula, ismertebb nevén, vagyis ahogy a barátok szólították: Jules (későbbi kollégám az egyetemen, 1965-től pihen a vásárhelyi temetőben), aki politikai felvilágosító munkát, antifasiszta propagandát végzett közöttünk. A műsort követő magánbeszélgetések során Gyula és társai, mint akik jobb, hitelesebb információkkal rendelkeztek, ébresztgették bennünk a reményt, hogy hamarosan hazamegyünk. Egyben híreket is hoztak asai bajtársainkról. Pár újabb zeneszám után — amelyet az oroszok is nagy odaadással hallgattak (köztük az a bizonyos jó arcú fehérnép, akinek nagyon megtetszett Halász), városi foglyok kis csoportja sorakozott és indult tovább. Mindenesetre, ez a kis esemény hetekig új irányt adott beszélgetéseinknek; apróra megtárgyaltuk a látogatás lefolyását, azt, hogy mit mondott Papp Gyula, mit mondtak a többiek stb., és kezdtünk reménykedni.

A mintegy huszonöt holdas krumpliföld beültetését sárban fejeztük be; ma is kíváncsi vagyok, hogy a korán beköszöntő ősz előtt mi kelt ki a június derekán elvetett burgonyából. Utolsó nap ünnepi ebédben volt részünk: sűrű-sűrű leves (a foglyok, ha a leves minőségéről akartak véleményt mondani, ezt úgy fejezték ki, hogy "megállott benne a kanál"), óriási adag tört krumpli, benne húsdarabokkal, továbbá kenyér és cibere. Itt veszem észre, hogy már megint az étkezésről írok; de ebben nincs semmi furcsa, mert az éhes fogoly mindig két dolgról ábrándozik: az evésről

(jelen idő) és a hazamenetelről (jövő idő). Halász jóvoltából ráadást is kaptam, a brigádvezetőnek ugyanis jogában állott, ha felszólították, azt nevezni meg jó munkaerőnek, szorgalmas dolgozónak, akit akart. Ily módon Halász nemegyszer kiszólított, és pótagához juttatott. Egy Balázs nevű társunk (állítólag Gyergyai professzor kardosfalvi birtokán kertész, Kolozsvár mellett), egy roppant nagyevő, nagy bendőjű és falánk ember, aki képes volt öt porció levest (!) könnyedén felszippanítani, annyit evett, hogy okádni kezdett, de miután ilyenképpen gyomra kiürült, újra beállt a sorba, ismét enni kért, hogy pótolja a veszteséget.

Evés után, miután az eső még egyszer alaposan eláztatott, megindultunk hazafelé. Valamilyen vacak vízhordót cipeltem Sárosival, akivel egyszer összecivakodtam egy ételcseréből kifolyólag (később cimborák lettünk, s ha néha cigarettára gyújtottam, ő sodort nekem, mert én nem értettem hozzá, jutalmul viszont övé lett a csikk).

Most, a krumplihadjárat befejezésénél említtem meg azt, hogy a németek itt is sok kellemetlenséget okoztak, például azzal, hogy mindegyre beteget jelentettek, s ezáltal ugyanaz a munkamennyiség kevesebb ember között oszlott meg. Ugyan-ők, hogy ne figyeljünk fel, amikor rólunk, magyarokról beszélnek, bevezették azt, hogy "die Rumänien" (románok) gyanánt emlegettek bennünket; persze, hamar észrevettük a trükköt, s figyelmeztettük embereinket, mármint azokat, akik tudtak németül hazulról (főleg Buda környéki és dunántúli svábok vagy sváb eredetű magyarok voltak ilyenek), vagy éppen itt, a fogságban tanultak meg németül. Tudott németül Kenyeres Sanyi, a borbély is, nagyszerű pajtás, aki a krumpliföldön egyszer nagy szívességet tett nekem: kérésemre egy egyszerű hajvágást úgy elhúzott, hogy csaknem egy teljes órát üldögéltem "műhelyében", vagyis egy kivágott fa csonkján, a szabad ég alatt, tehát jól pihentem. Sanyi pedig brigádról brigádra járt, és nyírta, beretválta a szőrzetet, mely életszínvonalunktól függetlenül megkapta a maga ösztönzését a börtől, s gyorsan növekedett.

Szóval, bevonultunk a lágerbe, ahova időközben új fogolyszállítmány érkezett, mintegy kétszáz német; egyébként ők cipelték ki a krumpliföldre a vetnivalót. Ezek a németek májusban, a fegyverletételkor estek fogságba, egytől egyig jó erőben voltak, s mint elmesélték, erre felé jövet Kolozsváron is átutaztak.

Itt közbeékelek valamit, amit kifelejtettem: május 9-én, a fegyvernyugvás napján, tisztjeink alaposan leitták magukat, részegen össze is verekedtek, de az nem jutott eszükbe, hogy — munkaszüneti nap lévén — a már kivonult brigádokat haza kellene hívni, s pihenőt adni nekik.

Az új hadifoglyoknál sok értékes apróság maradt a motozások után is, főleg a cigarettapapír számított értékes "nyers- anyagnak".

Visszaérkezve a táborba, éjjelig várakoztunk a fürdésre; a sötétben öltözködve ruhámat nem találtam meg, s csak reggel húztam le egyik társamról, aki véletlenül vagy szándékosan az enyémet vette fel a magáé helyett. Bár a tisztek azzal kecségtettek, hogy a nagy krumplihadjárat után öt napi pihenésben lesz részünk, nem lett belőle egyetlen nap sem, sőt, másnap máris kivezényeltek az erdőre fát dönteni. Ez alkalommal egyik társunk madár fészket fosztott ki, nekem is jutott egy madártojás, amelyet nyomban kihörpintettem.

A tábor életében az a változás adódott, hogy Krausz Vilit kinevezték Horr helyettesévé. Vilit mindenki kedveli, csupán Horr nem örvend neki, mert a munkaszolgálatos magyart az orosz tisztek jobban kedvelik, mint a mindig körülöttük ugrándozó németet; legalábbis a folyoknak így tűnt. Vilivel bármilyen munkára szívesen vállalkoztunk, sokkal szívesebben, mint akármelyik más vezetővel. Amikor egyik estefelé káposztapalántát kellett ültetni, a palántát majdnem mind megettük,

mert ez is zöltség volt, és mert így hamarabb végeztünk a munkával is. Vili mindezt látta, hagyta, mosolygott rajta, Horr ellenben őrjöngött, ordítózott volna, s felheccelte volna a foglyok ellen az oroszokat. Ki-kimentünk az erdőre, heverésztünk, kicsit melóztunk is, általában a májust és a júniust össze sem lehetett hasonlítani a téli és kora tavaszi hónapokkal, már ami az életkörülményeinket illeti. Vili gyakran mesélt más, jobb táborokról, ahol megfordult fogsága alatt, mesélt munkaszolgálatos életéről, viszontagságairól.

A táborban most ritkábban dolgozunk, mert van kellő számú izmos, erős fogoly, friss erők. Párszor élelmiszerszállításban vettem részt (ezt a műveletet, mely némi jutalommal járt, "produktázás"-nak neveztük), egy alkalommal táncteret készítettünk az oroszoknak, azaz simára döngöltünk, tapostunk egy kör alakú területet.

Újabbán 70 — 75 DT-s az egykori kiskórházban lakik, külön koszon, külön napirenddel. Noha DT-s voltunk mos-tanság sok előnnyel jár, egyszersmind számos apró mellőztetésben is van részünk, olyanokra gondolok, amelyeknek a fogoly nagy jelentőséget tulajdonít. Így például egyik nap elszedték tőlünk az összes, drága élelmiszeradagokért vásárolt jó csajkát, s vacak bádogokat adtak helyettük, kevesebbet, mint ahányan vagyunk, ami azzal jár, hogy felváltva kell ennünk, egymás edényére várva. Az új lakhelyen is sok civódás adódott a németekkel, akiknek a brigadérosa Willi Brandhorst; nálunk Árvay Jóska a vezető, én vagyok a helyettese. A németek közül nagyon megkedveltük Alois Óhutlát, a szabólegényt. A barakkban szűken vagyunk, meleg van és rossz levegő, persze mégis jobb ez a mostani élet, mint a téli, amelyre nem is akarok sokat gondolni, mert lidércnyomásnál is rosszabb az emléke.

Egyik nap felsőbb parancsra hozzáláttunk, hogy vasárnap műsorral szerepelve versenyezzünk a németekkel. Bár a "Napos-ügyeletes" elnevezésű körbe futós játékkon az oroszok hasukat fogva nevettek (igaz, hogy volt is mit nevetniök, mert hihetetlenül groteszk látvány lehetett, amint mi, járnunk is alig képesek, szaladásra ösztökéltük csetlő-botló lábunka t), mégis a németek nyerték el a pálmát, mert igen jól énekeltek két vagy három szólamra. A következő hétre is felszólítást kaptunk, hogy készüljünk új műsorral. Egyik próbánkra betévedt egy német, aki magyar Szimfónia cigarettát szívott; Krausz Vili nagyvonalúan húsz deka kenyeret adott neki egy szál cigarettáért, aztán meggyújtotta, s mindenki kapott belőle egy szippantást, majd a véget újra Vili kapta.

Július 5-én — édesanyám születésnapján — az a szenzációs esemény történt (természetesen ez is csak amolyan fogolyszenzáció!), hogy húsz ember egyedül Krausz Vili vezetésével vonult ki az erdőre, tehát ezúttal elmaradt a fegyveres orosz kíséret. Ilyen még nem volt eddig, az egész tábor ezt az eseményt csámcsogta, kommentálta, mesélte, nagyította, következtetéseket vont le belőle. Magam is egyike voltam a húsztagú különítménynek, mely azt a feladatot kapta, hogy kosárnak, bocskornak és seprűnek való anyagot szedjen az erdőben, és vigye be a táborba. A délelőttöt, vagyis a munkára szánt időt azzal töltöttük el, hogy sütkéreztünk a napon és dumáltunk, virágot szedtünk, és számócát kerestünk (hat szemet találtam is); aztán nem sokkal indulás előtt valami kis anyagot összegyűjtöttünk, hogy ne kapjunk szemrehányást odahaza.

Nem is lett semmi baj, az oroszok nem rosszindulatúak (már írtam, hogy kellemetlenségeink inkább a német sorstársaktól eredtek). Volt olyan eset is, hogy munkaidőben az orosz katona horkolva találta egyik társunkat a fa árnyékában; váratlanul jött, s nem maradt időnk, hogy az alvót felébresszük — de nem lett a dologból semmi baj, ellenben Horr bizonyára megrugdosta volna. Az is jellemző volt az orosz népielekre, hogy az őrzésünkkel megbízott szakasz egyik katonája, aki nem

lehetett több tizenhét-tizennyolc évesnél, miközben mi tessék-lássék ágakkal, földdel töltöttünk fel egy zombékos utat, mely a vizenyős urali erdőn vezetett keresztül, velünk nem sokat törődve fűzfasípot faragott, mégpedig a mi népi "guvasztó" módszerünkkel; mikor aztán elkészült a hangszer, mindig újrakezdődő, soha véget nem érő dallamot fúj rajta egy-két órán át.

Mostanában Horr közömbösen viselkedik irántunk. Az utóbbi időben összeesett lelkileg, nem gondozta magát annyi-ra, gyakran láttuk szakállasan, töprengve. Papp Gyula látogatásakor különlegesen udvariasnak mutatta magát velünk szemben; talán attól tartott, hogy Gyula panaszt tehet ellene dr.Katznál, akit ő is ismert. Mindig félek, nehogy rajta-csípjen, amikor a tilalom ellenére a kórházba megyek Nagy Bandihoz ételmaradékért, amelyet vagy ellenszolgáltatás nélkül kapok tőle, vagy apróbb szívességekkel viszonzom kedvességét; ilyen volt az, hogy Bandi helyett feliratokat mázoltam a tilos övezet jelzésére. Bandiról is részben ugyanazt kell írnom, amit Horról: idegileg nagyon rosszul áll, sokszor a búskomorságig csendes, csak ül szótlánul a priccsen, és bámul maga elé. Nekem az idegesség ellen egyik legjobb orvosságom most is, mint a télen, a harisnyastoppolás: könnyű tevékenység, oda kell figyelni rá, elűzi a rossz gondolatokat és megnyugtat. De a hangsúly, azt hiszem, azon van, hogy valamivel elfoglaltam magam, s nem ültem tétlenül; a tétlen embert hamarabb hatalmukba kerítik a kínzó gondolatok.

Egy napon a tábor minden lakójának, de főleg a magyaroknak az örömeire elment a két lengyel, Viktor és Raymund. Azért örvendtünk, mert ebből arra következtettünk, hogy hamarosan ránk kerül sor. Én gyakran jósolgattam társaimnak, hogy szeptember elsejére otthon leszünk.

Nemsokára, valamikor július 8-a körül, a hazamenetel kezdett látható formát öltetni. Az történt ugyanis, hogy ezen a napon nekikészültünk és átgyalogoltunk a 130/3. táborba. De nem mindenki, hanem csak az OK, DT kategória, valamint a harmadosztályú munkások.

A 130/3-AS TÁBORBAN

Lényegében minden fogolytábor egyforma: körülötte szegesdrót, a négy sarkán őrtorony, benne katona, ugyanakkor azonban az is igaz, hogy minden település jellegét végső fokon az emberek határozzák meg.

Nos, a 130/3-as táborban már megérkezésünk előtt is nagy volt a zsúfoltság, most aztán még nagyobb lett. Ilyenkor mindig az újonnan érkezettek vannak hátrányosabb helyzetben azokkal szemben, akik már ismerik az ottani dürgést. Természetesen valóságos kínszevedés volt kivárni, amíg ránk került a sor az ételosztásnál. Nagyméretű csalások, dup-lázások történtek (ennél szemtelenebbül csak a főtáborban és a 130/7-es táborban folytak ilyen üzemek), s a fegyelmet össze sem lehetett hasonlítani azzal, amelyet nálunk Horr valósított meg, igaz ugyan, hogy nem mindig a megfelelő' módszerek segítségével.

Sehol, egyik táborban sem hallottam annyi káromkodást, soha életemben nem találkoztam ilyen csúfszájú emberekkel, akik mintha a világ minden tájáról ide sereglettek volna. A kombát, vagyis a táborparancsnok egy paprikajancsi kinézésű személy. Nem sok jót vártunk tőle, de szerencsénkre — Árvayra és magamra gondolok — kiderült, hogy ebben a táborban székel az a bizonyos GPU-s tiszt és az a tolmácsnő, akik előző lakhelyünkön meglátogattak, s ' valamicskét javítottak sorsunkon. Itt is felújítottuk az ismeretséget, sőt barátságot, aminek bizonyítéka a számunkra kiutalt pompás bakancs volt, mondanom sem kell, hogy az új német foglyokról húzták le. Kaptunk ezenkívül jó minőségű inget, alsónadrágot.

Sok itt a könyv is, a klubfelelős egy Halmágyi nevű kolozsvári gyerek (VII. osztályos a Református Kollégiumban, később a marosvásárhelyi Szülészeti Klinikán dolgozott, szenvedélyes bélyeggyűjtő); az apjával együtt fogták el, az öreg Halmágyit, ha nem tévedek, a konyhára osztották be. Itt talál-koztunk össze Kovács Dénessel, a Gábor Áron Diákotthon kapusával, aki szintén fiával együtt került fogságba; ugyanitt ismerkedtem meg Laczka Józsival, aki kolozsvári gyógy-szerész; valamelyik fogoly “gyógyszerész úr”-nak szólította, hevesen tiltakozott, és ezt válaszolta: “Nem vagyok gyógy-szerész úr, hanem Laczka hadifogoly.” Később, idehaza, láttam, hogy egyik kezén valamelyik ujja hibás vagy éppen hiányzik; ha nem tévedek, a fogságban fagyott el. Már ő sem él.

Ittlétünk alatt néhányszor minket, DT-seket is munkára fogtak. Sőt — horribile dictu! — verekedtem is, jobban mondva inkább vertek. Az történt ugyanis, hogy egy németnek megtetszett a bakancsom, és el akarta venni, én azonban nem adtam oda. Végül is letepert, és elvette. Ugyanez esett meg Árvay Jóskával is, azzal az eltéréssel, hogy ő nem jutott el a tettegességig. Erre aztán hívtuk a kombátot, és mivel ő ismerte a dolog hátterét, tehát azt, hogy kinek a pártfogása révén jutottunk finom lábbelihez, visszaadatta tulajdonunkat. A bakancs visszaszerzésének azért is örvendtünk, mert jött egy pár napos eső, s nemcsak a levegőt hűtötte le alaposan, hanem jócskán feláztatta a talajt is, s a rossz cipővel nehezebb lett volna a közlekedés.

Az idő valahogyan eltelt itt is. Jöttek ide is új német foglyok, s az ilyesmi mindig szenzáció és alkalom a találgatásra, beszélgetésre. A könyvtárat is látogattuk, sőt, itt lehetett biliárdozni is; csak az nem ment sehogy sem a fejembe, hogy az urali őserdő közepébe hogyan jutott el a biliárdasztal és a felszerelés. Még egy szerény zenekart is szerveztek a muzsikusokból.

Már-már elfásult a társaság, hogy nem indulunk tovább, hiába reménykedtünk, ittrekedünk ebben a réginél szervezetlenebb, rosszabb fekvésű táborban, amikor váratlanul jött a parancsolat: sorakozó, beretválás, fehérművés felsőruhaosztás stb. Sajnos, nekem már nem jutott köpeny, ami azért volt baj, mert mire vége lett a készülődésnek, beköszöntött az este, sőt öreg éjszaka, és hideg lett, amit erősebben éreztünk vitamin- és zsírhiányunk miatt. Húszan-huszonötön összebújtunk, mint a juhok, és így próbáltuk melegíteni magunkat. Hangulatunk javítása végett az oroszok, az ég tudja, honnan, előkerítettek egy ócska gramofont, s az egyik tiszt az egészségügyi nővérrel tangózni kezdett. Az urali tajga kellős közepében, éjfél tájt, egy régi amerikai jazz-szám, tangózó pár, didergő foglyok: a helyzet nagyon visszás lehetett volna egy kívülről szemlélő számára.

Aztán vége lett a várakozásnak is, és éjfél után egy óra körül felkapaszkodtunk a keskeny vágányú vasút nyitott vagonjaira, s elindultunk, örvendve, hogy elhagytuk ezt a helyet, ahol szinte megfeneklettünk, s azért is, hogy most már hátha-hátha... Sajnálunk a kis Mészáros Ernőt meg Fodort (az utóbbiról talán már említettem, hogy Orbánnak, a péknek volt a segédje, egyébként mozigépész Margittán), továbbá Moldovait, akik lemaradtak. A szél süvített, megfáztunk, főleg reggel volt hideg, amikor megérkeztünk Asába, ahonnan az elmúlt őszen szétszórtak az erdei lágerekbe.

A 130/7-ES ÉS 130/1-ES TÁBOROKBAN

Először a 130/7-es táborban horgonyoztunk le. Újonnan épült tábor, amelyben régi ismerősökre bukkantunk, például itt voltak a 130/5-ből a munkások, itt találtuk azt a huszonöt embert, aki még a múlt év végén ment el a 130/4-ből, de olyanokkal is

találkoztunk, akik kezdettől fogva itt ismerkedtek meg a szegesdróttal. Itt minden új: ragyogóan tiszta WC-re ülhattunk, először fogságunk alatt, korábban ugyanis vagy csupán kuporogtunk a gödör fölött, vagy karvastagságú karón ülve végeztük el dolgunkat.

De nem sokáig maradtunk itt: este máris indítottak a 130/1-be, vagyis a főtáborba. Patinás, vagyis poloskás régi táborra találtunk, bejáratától nem messze hatalmas táblán felirat, mely felsorolta, hogy az ide vonatkozó nemzetközi egyezmények értelmében mihez van és mihez nincs joga a hadifogolynak. Az írás felsorolta az élelmet, a ruházatot, azt, hogy írhatunk és kaphatunk levelet stb., stb., szóval legyintettünk egyet, mosolyogtunk is, mérgelődünk is, és kész.

A 130/1-ben három napig maradtunk. Megállapítottuk, hogy az élelmezés itt mesés ahhoz képest, amit mi kaptunk a télen. Hogy egyebet ne is említsek, a levesben annyi volt a kása, mint nálunk a kásában. Sajnos, esős napok köszöntöttek be, fáztunk, s ezt a pár napot nem tudtuk kellőképpen kihasználni nézelődésre, szimatolásra, beszélgetésre. Régi ismerőseink közül találkoztunk Papp Gyulával, Nagy Tiborral, Havlin Jóskával, s tőlük értesültünk sok társunk haláláról.

Három nap múltán a németeket — előbb, mint minket — vonatra rakták, és útnak indították. Híre járt, de hiszen a fogolytáborokban mindennap rengeteg hír cirkált, hogy dohányt, pálinkát(!) és más efféle földi jókat vételeztek fel a vagonírozás előtt; nem hiszem, hogy így lett volna, mert amikor mi is útra keltünk, nem történt semmi hasonló. A németek indulásának éjjelén minket újra áthelyeztek a 130/7-be; hajnalban, átfázva érkeztünk oda, nem tudom, miért kellett ezeket az áthelyezéseket mindig éjjel vagy kora hajnalban, hidegben lebonyolítani. Bolgár Dani, a tolmács, most sokkal szelídebben és értelmesebben viselkedik, mint azelőtt.

A kombát itt egy Sopron-vidéki vad sváb, civilben, úgy meséli, lókupec. Mindent megmagyaráz az embernek, például érkezésünk napján kifejtette, hogy miért ütötte le fejemről a sapkát: azért, mert leeresztettem a fülvédőt, holott, úgymond, csepp hideg sincs.

Ámbár útnak indított transzport voltunk, mégis naponta kivettek dolgozni, olykor pedig sietve fűrösztöttek, beretváltak azért, hogy indulunk — aztán megint nem történt semmi. A munka rendszerint abból állott, hogy méterfát kellett kihalászni a vízből, és felrakni méterbe; az első fázisnál páran mindig belepotyogtak a vízbe, mert megcsúsztak, vagy pedig egyszerűen elvesztették egyensúlyukat. Nehányszor ebbe a farakó csoportba sodródtam; emlékszem, egy alkalommal a folyó túlsó partján elterülő ligetből egy hangszóró nagyszerű zongorasámok foszlányait röpítette felénk. Párszor Bolgár Dani csoportjával vonultam ki munkára; répa- és murokföldet gyomláltunk. Ez elég kellemes munkának számított: nem háborgattak, irtottuk a gyomot és beszélgettünk, néha megbámultuk a közeli vasúti síneken elrobogó transzszibériai expresszvonatot, s vágyakozva néztünk utána; lehet, hogy az utasok is úgy bámultak ránk, némileg emberformájú lényekre, mint a kísértetekre. Az egészben csak az volt a hátrányos, hogy a murokföld nagyon messze esett a tábortól, sokat kellett gyalogolni oda-vissza, s mivel nem volt a közelben fedél, amikor az eső megeredt — és megeredt nem is egyszer —, gúnyánk alaposan átmedvesedett. Egyszer valamilyen raktárban is dolgoztunk, ha jól emlékszem, teherautón vittek odáig; ez volt a második eset, hogy fogságom alatt autón ültem.

Az imént a hosszú gyaloglásokat említettem. Egy alkalommal, ha nem tévedek akkor, amikor a főtáborból vittek a 130/7-be vagy megfordítva, az úton egy döglött libát láttunk. A mellettem gyalogló Nikolics — jugoszláviai magyar cigánynak néztem, tudott szerbül, cigányul és magyarul — mindenáron fel akarta szedni, hogy majd odahaza megsütjük, alig tudtuk lebeszélni. Továbbmentünk, eltelt jó fél óra is,

amikor Nikolics egyszerre csak felsóhajtott: “Mégiscsak fel kellett volna venni!” Úgy látszik, hogy fél órája, mióta a libától eltávolodtunk, mind csak a pecsenyére gondolt, bizonyára megjelent előtte a nyárson sült liba alakja, érezte orrában az illatát, szájában az ízet stb.

Odahaza a barakkban óriási hőség uralkodott, s nehéz volt a levegő. Szerencsére legalább férőhelynek nem voltunk szükében, s úgy-ahogy, lehetett aludni. Fekvőhelyemen az is javított, hogy sikerült szert tennem egy köpenyre; azt hiszem, a sok millió hadifogoly között nekem volt a legrosszabb köpenyem: szakadozott volt, molyette, foltos, de mégiscsak hasznát láttam.

Amikor a szabadban dolgoztunk, gyűjtögettünk kőménymagot, hogy javítsuk a leves minőségét, s egyben ezzel is szabályozzuk emésztésünket; néha magára is rágszáltuk, mert új íz volt számunkra, az otthoni ízekre emlékeztetett. A proverkákat itt is a végtelenbe nyúltak, hiszen nagy volt a foglyok száma, a számolók pedig végig kellett járjanak minden szobát, zugot, hogy egy fogoly se maradjon ki ebből a műveletből. A számolás alatt egy puzonos végig a “Hajrá, Rozi!” kezdetű dalocskát fújta, a végén már undorodtam, ha a harsonaszót meghallottam. Itt, a 130/7-ben ismerkedtem meg a csíkszeredai Vitos Gáborral; derék ember, de nézeteivel nem tudtam teljesen egyetérteni.

Aztán eljött az a várva várt nap is, amikor valóban az utazás miatt akartak fürdőbe vinni bennünket: akkor azonban már senki sem hitte, s nem akart menni, pedig a fürdés nagy-szerűen esett; itt a fürdő is civilizáltabb intézmény volt, mint az erdei táborokban. A bakancsomra szemet vetettek, s egy nagyváradai suszter, bizonyos Szabó József, lehúzatta a lábamról, miután az előző napon — hivatkozva a GPU-s tisztre és tolmácsnőre — sikerrel vertem vissza a németek hasonló próbálkozásait. A jó bakancs helyett kaptam egy olyan cipőt, melynek a talpa félig elvált a felsőrésztől, és minden lépésnél hápogott, közben sűrű porfelhőt bocsátott ki, ha pedig sárban jártunk, vizet szívott fel. Bezzeg, a rongyos köpenyemre senki sem pályázott!

Végül ütött az indulás órája; történt pedig ez július 31-én, Jenő bátyám születése napján (húsz év múlva, 1965-ben az egész család összegyűlt e napon Kovásznán, Jenő újonnan épült házában; 1945-ben ki gondolta volna...). A transzportból lemaradt, nem tudni, mi okból, Forster József, a rokonszenves Tolna megyei sváb kőműves, lemaradt továbbá Veress, a molnár.

Kimasíroztunk az állomásra, és harminckét embert beszállásoltak egy priccsel ellátott vasúti kocsiba, így tehát, ha kemény is volt a deszka, de helyünk volt bőven. Összeálltunk kolozsváriak, és ismerősökkel, barátokkal megtelt egy vagon. Vonatparancsnokunk egy talpraesett román gyerek, Lingrad (a 130/3-ban szép számmal akadtak román hadifoglyok is), vezetői tisztséget kapott Kohn Laci is. Azt is hallottuk, hogy a vasúti szerelvényt jól ellátták élelmiszerrel, meg azt, hogy a tisztek kijelentették: ehetünk annyit, amennyi belénk fér, Lingrad főzessen sokat és jól.

ÚTBAN HAZAFELÉ

Hadd kezdjem ezt a fejezetet elmaradt névsorokkal, amelyekben persze előfordul több olyan társam neve is, akit már említettem. Először is, íme a DT-sek többé-kevésbé teljes névsora az utóbbi három hónapból, nem szigorú betűrendben, hanem naplójegyzeteim nyomán. Batori István (kolozsvári parkettező mester, orosz tolmács); Fodor Imre (Margitta, mo-zigépész és Hangya megbízott); Tóth Lajos (Bagamér, szerény, csendes fiú, Szilveszter Péterrel tartotta a barátságot, míg az utóbbi meg nem halt); Takáts István (Békéscsaba, Karácsony Gyszi legénye és haverje, aki a 130/4-ben tisztiszolgaként dolgozott, mivel tud szlovákul, s így valamelyest az orosz szót is érti); Fazekas Sándor (Harasztos, a Csatári öccse); Csák Boldizsár (Mezőkövesd,

Gyarmati barátja, mindig mezőgazdasági ismeretekkel szórakoztatta társát); Pesel Imre (Hajdúböszörmény, szeretett lógni, melléknevén a “csikk-vadász”, mert ezt a mesterséget bravúrosan űzte, messziről felfedezte az oroszoktól eldobott cigarettavégeket, és sasként csapott le rájuk); M. András (Kolozsvári, akit egy német azzal jellemezett, hogy “ez az ember lelopja rólad a gatyát anélkül, hogy észrevenné”); Illés István (semmilyen emlékem nincs róla, csak annyi, hogy Karácsony Gyuszival egyszerre feküdt a kórházban); Rác Ferenc (Kolozsvár, egész fiatal képe van, szanitécként dolgozott, csúnyán lesoványodott); Kerekes Tibor (Zabola, mindenhol elkésett, jó arcú gyerek, gagyog valamit németül); Hustyava József (Érsekvadkert, az egyik legbecsületesebb ember az egész táborból, a fogságban talál-kozott össze a bátyjával, aki 1945 májusában érkezett az új fogolyszállítványokkal, bátyja igyekezett segíteni rajta, mert Jóska lesoványodott, a tüdeje is gyenge); Varga László (Déva, a főtáborban csúnyán összeverekedett valakivel); Vágó János (Szeged, a télen sokáig együtt cipeltük a hullákat); Lipták János (Békéscsaba, nagy barátja Takátsnak); Greguss Vilmos (sírásó volt, később azonban testileg legyengült, s nem folytathatta ezt a munkát); Petermann Károly (Debrecen, tele volt sebekkel, pattanásokkal, amelyeket ismételt elvakart piszkos mancsaival, de hát kinek voltak tiszták a mancsai?); Kilin Sanyi (Kolozsvár, IV. gimnazista, sokszor egy kissé nagyzott, akarta mutatni, hogy a fogságban férfivé érett); Mészáros Ernő (Kolozsvár, munkás a sígyárban, jószívű fiú, bátyjára fa zuhant a télen, s ehhez a vérhas is járult, a kettő együtt hamar elvitte — Ernő sokat szomorkodott testvére halála miatt); Elekes Márton (Ókígyós, gazdálkodó, sok finom ételt főztünk együtt, természetesen csak képzeletben); Fenes Sándor (sok mindenhez értő, dörzsölt fickó); Orosz Pál (érdes modorú); László Zoltán (Kolozsvár, egyik legsokoldalúbb társunk, ittlétünk alatt minden mesterséget űzött, nem volt munka, mire ne vállalkozott volna a jobb étel reményében, amiben persze mi sem nagyon különböztünk tőle); Karácsony Gyula (róla már annyit írtam, hogy itt nem foglalkozom vele külön); Gyarmati Feri (Győr, ételét-italát folyton dicsérte, mindennek kiszámította a kalóriaértékét, jóhiszemű optimizmussal bízott a hazatérésben, de közvetlenül indulás előtt meghalt a 130/7-ben); Kiss Sándor (Debrecen, szenvedélyes dohányos); Bohák Mihály (Katymár, zamatos, néha éppen szellemes beszédű bácskai gyerek); Mrazek Tibor (Budapest, korára szinte gyermek, többször sírva fakadt, például még olyankor is, ha nem vezényelték ki munkára, mert ebből arra következtetett, hogy őt már félhalottnak, munkaképtelennek ítélik); Székely József (Kolozsvár); Székely János (Udvarfalva, nagygazda, nagyevő, nagymellényű); Jakab Géza (Kolozsvár, jókedélyű, szeret pipázni); Tóth-Kása Pál (Makó, magas ember, piros arcú, nem sokan értek meg vele); Nagy Sándor (Nagyszalonta, nem emlékszem rá közelebbről); Árvay Jóska. Ezeket a neveket egy deszkára jegyeztem fel, az utolsó név elmosódott.

Amikor Asában vonatra ültünk, vagonársaim a következők voltak: Árvay Jóska; Blahó Mátyás (Tarnamér, a tokaji Sztahura bácsival tartottak fenn szoros barátságot); Czako (Magyarlétáról, Vitos Gábor barátja); Dénes József (Kolozsvár, főpincér a “Bagolyvár” étteremben, külsejével emlékeztet Quasimodóra, a párizsi Notre-Dame toronyőrére); Galla Béla (Udvard, csakhamar áthelyezték a konyhavagonba); Gecse János (Miskolc, szabómester, a vagonban a kenyérosztói tisztséget viselte); Farkas Lajos (kibédi származású kolozsvári lakos, mivel csak tizenhat éves, minden maradék enivalót neki juttattunk, ha úgy hozta a helyzet — ezeket az adományokat kissé fennhézva fogadta, mintha mi tartoznánk neki köszönettel); Józsa László (nem emlékszem rá); Kacsír Gyula (erre sem emlékszem); Katona József (Tiszakeszi, a vagon vidám levesosztója, később megrühesedett); Kovács Ferenc (Paks, elég

felvágott nyelvű borbély); Kovács Ferenc (Szőhalom, • egy ideig együtt éltünk a 130/4-ben); Kovács József (Peterd; kissé pattanásos arcú, tájszólásban beszél); Kiss Károly (Kolozsvár, rendes iparosmester, az úton pénzt kölcsönöztem tőle, írom a jegyzetekben, de már nem tudom, mire); László Tihamér (Kolozsvár, az Unitárius Kollégium, később a Babeş—Bolyai egyetem professzora); Markenstein Simon (Kolozsvár, az akkori Royal-mozi gépésze); Nagy Sanyi (Kolozsvár, fűszerkereskedő, a fogságban kenyérvágóként dolgozott egy ideig, itthon valamelyik nagy üzlet felelőse lett); Dr. Nagy Tibor (Kolozsvár, pár éve halt meg); Ötvös Zoltán (Kolozsvár, hazatérésünk után elvégezte a mezőgazdasági akadémiát, amikor utoljára hallottam róla, a növénynevelési szakmában tevékenykedett); Papp Gyula (tanár, majd főtanfelügyelő, később az egyetemen velem egy tanszéken a világirodalom legújabb részét adta elő 1965-ben bekövetkezett haláláig); Papp Lajos (Kolozsvár, csak a nevére emlékszem); Semsey Miklós (Budapest, dúsgazdag vendéglős fia, tizenhárom testvére van, ő a legfiatalabb); Tischler I. (Kolozsvár, öreg mókus, csendesen üldögélő, visszahúzódó típus); Tischler II. (az előzőnek az öccse, nagy- és csúfszájú); Tordai Gábor (Torda, csendes, jóképű fiú, mindig vidáman fütyörészett a vagonban); Vitos Gábor (Csíkszereda); Zay Bitó Ferenc (Bükkszenterzsébet, brigádvezető volt a 130/6-ban); Kohn Laci (Szabolcs megyei derék legény, mindenki szerette); Aszkel Zoltán (Marosvásárhelyről, a Malom utcából); Lingrad (Aradról, nagyon becsültem, mert vonatparancsnoki tisztsége ellenére nem vágott fel, gyakran leült a román hadifoglyokkal, s szomorú hangú balladát énekelt nekik a Sztalingrádnál elesett román katonákról, a ballada nézetem szerint a fogságban vagy éppen a harcok alatt keletkezett); itt vége a listának. Azt, hogy ki honnan származott, hova való, ha nem tudtam már régebben, megkérdeztem az utazás hosszú napjai alatt, mert sokat beszélgettem társaimmal.

Július 31-én ültünk vonatra, augusztus 1-én indultunk el. Nem lehet leírni azt az érzést, mely mindannyiunkat elfogott ezekben a pillanatokban. Ugyanakkor gyakran kételyek merültek fel: valóban hazamegyünk? Nem akartuk elhinni, csak reméltük, pedig most már az orosz kísérők is közölték velünk az utazás célját; mi pedig ismételtelen megkérdeztük tőlük, mert újra meg újra akartuk hallani.

Bámultuk az elsuhanó tájat, melyet a múlt évben hóval borítva láttunk, heverésztünk a vagonban. Aztán egy nap utazás után a vonat megállott egy Dema (?) nevű állomáson. Az az öt nap, amit ott kellett eltöltenünk, miniatűr pokol volt. Nem tudtuk okát a veszteglésnek, mindenki a legrosszabbra, vagyis a visszaindulásra gondolt. Pedig, mint kiderült, csak arról volt szó, hogy be kellett várnunk egy szibériai fogolyvonatot, melyet aztán összekapcsoltak a mi szerelvényünkkel. Az összekapcsolás után a szibériai vonat parancsnokai vették át a vezetést.

Az élelmezés érezhetően megromlott; azt suttogták, hogy a mi szerelvényünkhöz tartozó élelmiszerrakományt visszavitték. Új orvosi vizitre is sor került; engem a DT-be soroltak be, de átsompolyogtam az OK-sok közé, mert barátaimmal együtt akartam maradni. Karácsony Gyusziés pár társa betegebbet szimulált a tényleges helyzetnél, mert az a hír is kezdett terjengni, hogy a betegeket hálókocsin fogják hazautaztatni (különösnek tűnhetik, de valóban sok ilyen naiv ember volt köztünk). Később híre járt, hogy ezeket kórházba vitték, s amikor — kellő táplálkozás, gyógykezelés és pihenés után — megerősödtek, visszaszállították őket dolgozni, tehát a spekulánsok rajtavesztettek. Ezt azonban fenntartással írom, mert bizonyosat nem tudok. Tény az, hogy csak a DT-sek, OK-sok és a harmadosztályú munkások jöttek haza; a többiek (például Orbán, a szovátai pék és sokan mások) lehúztak még két évet, s csak 1947 őszén jöttek haza, amikor Jenő bátyám is. Utólag egyiküktől megtudtam, hogy távozásunk után összehasonlíthatatlanul jobb volt az élet, a bánásmód, mint azelőtt, a

háború utolsó évében; szinte szabadon járkáltak a városban, pénzüik lehetett stb. Ellenben Sonkoly Aliról azt mesélték, hogy valamilyen bűntény miatt hétévi börtönre ítélték; máig sem tudom, hogy igaz-e vagy sem.

Demától új embereket is kaptunk vagonunkba: Fodor József (Tekerőpatak, foglalkozására nézve cipész, csendes ember); Kosza József (Csíkkárcfalva, régi ismerős a 130/5-ből és a 130/4-ből); Nagy Bandi (róla már sokat írtam); Rada Ferenc (Csantavér, a 130/5-ben az utolsó időben szanitéc volt, nem nagyon tisztálkodott, tetűt is leltek nála, ami persze nem nagy vétek a foglyok életében, bár a szanitécektől inkább elvárták a tisztaságot); Székely János (Kolozsvár, raccsol, az életét adná egy cigarettáért, sőt akár egy csikkért); Szerafin (a 130/5-ben is találkoztunk vele). S hogy már egyszer befejezzem a névsorokat, megemlítem, hogy nem sokkal Dema után nagyobb helységen utaztunk át, ahol fürödni vittek; itt elment a vagonból Fodor meg Kosza, s helyükbe jött Katona és Kovács József.

Demában a sínektől nem messze esett a vásártér; a helyi lakosság egész nap ott árusította a háborútól megmentett, szegényes portékáit, mások élelmiszereket raktak ki. A mieink közül többen eladták ingüket, gatyájukat, hogy cserébe ennivalóhoz jussanak; főleg azok tehettek meg, akik valahogyan váltás fehéreneműre tettek szert, de még olyanok is, akiknek csak egy rendbelijük volt, úgy gondolkozva, hogy nemsokára úgyis otthon leszünk. Sok visszaélés történt mind a foglyok, mind a helybeliek részéről, így aztán csakhamar szigorúan megtiltották a cserekereskedelmet, főleg azután, hogy egy ittas orosz gatyára vetköztette egyik kalmárunkat.

Alig vártuk, hogy vége szakadjon a kínos rostokolásnak. Mikor aztán megérkezett a boldog pillanat, mindenki magán kívül volt az örömtől, akár csak Asában, az első induláskor. Vágtatott velünk a tehervonat, néha húszharminc kilométert száguldott megállás nélkül, végig az orosz síkságon.

Az utazás egyhangúságát beszélgetéssel próbáltuk elűzni, ám a simán induló terefere néha parázs vitába csapott át, olykor teljesen indokolatlanul. Az igazság az, hogy valamennyien túlfeszített idegállapotban leledztünk, s időnként robbannunk kellett. Demáig állandóan Papp Gyula és Semsey tárgyaltak, vitatkoztak; Dema után haton voltunk többet együtt: Árvay, Vitos, Nagy Tibor, Papp Gyula, László Tihamér és én, vagyis Vitos kivételével mind kolozsváriak.

Rendszerint Papp Gyula vitte a szót, szeretett beszélni, néha csak l'art pour l'art szónokolt, a szavak kedvéért. László Tihamér csendesen üldögélt, csak ritkán szúrt közbe egy-egy helyeslő vagy cáfoló megjegyzést. Legtöbb esetben a támadás Nagy Tibor ellen irányult, mert ő és Gyula több kérdésben szélsőséges álláspontot képviselt; ez is jórészt idegállapotunkkal magyarázható, hisz Gyula rendes körülmények között mindig a horatiusi arany középutat járta, Tibort pedig csendes, hallgatag embernek ismertem meg. Vitos, a maga székely észjárásával, mindig egyéni zamatot, hangulatot adott az eszmecseréknek. Árvay és én szüksézuak voltunk; látszott, hogy az elmúlt hónapok alatt egész más benyomásokat szedtünk fel, mint azok, akik a főtáborban teleltek.

Dema után feljegyeztem néhány állomás nevét, hogy odahaza a térképen kikeressem a megtett útvonalat; persze, nem állok jól minden helynév pontosságáért: Rajevka — Abdulino — Filippo — Mocsegoj — Kinel — Szmizljaevka — Obszarovka. Ezután nagyobb állomásra futottunk be, itt fürödni és fertőtleníteni vittek, tiszta gatyát is kaptam; előzőleg fát cipeltünk a fürdőépületbe.

Visszajövet beléptem egy nagy pocsolyába, s alaposan összesároztam magam, és híres hatszögletű facsajkám, azaz vedreस्कémet, amelyen sokat gúnyolódtak azok, akiktől indulás előtt nem kobozták el a jó edényt, mint tőlem.

Étkezéskor a csajkákat a vagon padlójára kellett helyezni, és nem volt szabad onnan elvenni, míg az ételosztó be nem fejezte munkáját, mert csak így lehetett ellenőrizni, hogy mindenki egyforma porcióhoz jusson. Kenyeret és egyebet névsor szerint osztottak. Lány kenyeret alig kaptunk; újraszárított kenyeret ettünk, mint jövet, vízzel próbáltuk fogyasztathatóvá tenni.

További állomások: Praszkovlino — Mikulino — Kuznyeck — Abdulinka — Szalonka — Szkrjabino — Zsmakino — Bolinka — Taszilovka — Cservonszk; az utóbbi állomásnál találkoztunk először a Kazan—Harkov feliratot viselő személyvonattal, mely később többször keresztezte utunkat; a kék expresszen kívül ez volt a legelőkelőbb külsejű szerelvény, amelyet láthattunk. Megcsodáltuk az étkezőkocsit, mely sokkal otthonosabb, mint a hazai, melynek túlságosan vendéglőjellege van.

Az állomásokon vásároltunk volna egyet és mást, ha lett volna mivel. Civil utasnak soha nem jutott eszébe, hogy a foglyoknak adjon valamit, sokkal inkább a katonáknak. Az állomások környékén tejet, halat, uborkát, hagymát, nyugatabbra almát árultak. Esett ki a szemünk, úgy kívántuk ezeknek a rég nem látott zöldségeknek az ízét, de maradtunk a nézelődéssel. Ahogy közeledtünk országunk felé, egyre több adományt kaptunk a szembejövő katonavonatok utasaitól. Nemcsak ennivalót adtak fel, hanem elsősorban cigarettát, dohányt vagy csikket.

Az útirány folytatása: Poljana — Kalmuk — Nekrilovo — Tiszanka — Hrenovaja — Dugenka, ezután — már a Don völgyében — egy nagyobb város, nevét megközelítőleg sem sikerült leírnom. Sokáig a Don mentén kanyarogtunk, persze, a legtöbb híd és állomás fel van robbantva. Urazovo — Kupjanszk — Harkov. Harkovban egy csoporttal elmentünk kenyeret vételezni, de csak másnap, Poltaván sikerült.

Nem tudom, miért, állandóan az izgatta a fantáziánkat, hogy Moszkván, Kieven áthaladunk-e vagy sem. Figyeltük az égtájakat, hogy tudjunk következtetni, de nem ismertük eléggé Oroszország földrajzát; ezenkívül a vasút folyvást ka-nyargott, néha öt kilométeres kanyar után vettük észre, hogy légvonalban alig egy kilométert haladtunk előre. Egy-egy vidékre ráismertünk, már láttuk az ősszel.

További állomások: Potoki — Kremencsug (itt mentünk át a Dnyeper hídján) — Pomosnaja — Beszenovo — Bandurka (itt mentünk át a Bug hídján) — Golta — Pogojeni — Florești — Mărculești — Bălți — Ungheni — Iași. Ahogy Besszarábiába érkeztünk, a vidék egyre barátságosabb lett, ismerős tájakat láthattunk, mert közeledtünk szűkebb pátriánkhoz. Mint Ukrajnában, úgy itt is nagyon sok állomáson gabonahegyeket láttunk a szabad ég alatt, fedetlenül. Sokat töprengtünk arról, hogy odahaza milyenek lehetnek az árak és a fizetések; kérdezősködtünk is, és kezdtük sejteni, hogy a helyzet nem valami rózsás; ez teljesen érthető volt, hisz a háború úgyszólván alig ért véget.

Utazásunk egyik legdrámaibb pillanata az volt, amikor a Szovjetunió és Románia közti határhídon haladt át a vonat, s a híd közepén egyszerre megállott. A pesszimisták közül többen arra gondoltak, és gondolataikat hangosan ki is mondták, hogy vége mindennek, indulunk vissza, a fogságba. Így aztán újabb viták, sőt veszekedések lángoltak fel az ideges várakozás légkörében. A határ után szabályosan megszámoztak bennünket — ki tudná megmondani, hogy immár hányadszor! —, és megérkeztünk Iași-ba.

A vonat ablakából megbámultuk a város szépségeit. Akkor még nem tudtam, hogy Köntzey Laci unokatestvérem is itt volt egyik fogolytáborban, néhány száz méterre a vasúti sínektől. Az állomás mellett roppant területen lelőtt repülőgépek százait láttuk a legkülönbözőbb felségjelekkel, továbbá rengeteg kilőtt tankot, ágyút.

Újabb beszélgetések, latolgatások kezdődtek arról, hogy hol lesz az elosztó tábor, ahonnan hazaengednek. Brassó, Máramarossziget és Foksány neve vetődött fel; az utóbbitól nagyon fáztunk az őszi rossz emlékek miatt, s valósággal kő esett le a szívünkről, amikor vonatunk kigördült ebből a városból. Végül is Rîmnicu Săraton szálltunk le, miután kiélveztük a bákói és buzăui Vöröskereszt jótékonyágát: pazar levest osztottak, valamint feketekávé és kenyeret.

Mihelyt kiszálltunk a vagonokból, egy kozák ezred lépett helyünkbe, ők is hazafelé indultak. Az itteni táborban nagy meglepetés volt az, hogy több ismerősre bukkantam, olyanokra, akik a fegyverletételkor estek fogságba, s várták, hogy a Szovjetunióba vigyék őket. Köztük volt Fodor Laji, Székely Karcsi (mindkettő orvos), Harmath Feri (Marosvásárhelyről), Haszmann Jóska, Desbordes Marcell (Jenő bátyám osztálytársai), valamint egy öreg kézdivásárhelyi harcos, Deák András, aki jelentést tett Jenő fogságba eséséről. Itt találtam Tóth Karcsit is, aki pár osztállyal fölöttem járt a vásárhelyi katolikus gimnáziumban, s szépen hegedül. Minden hírt, amit csak felszedtünk, úgy ittunk magiunkba, mint a homok a vizet; híreket szereztünk élőkről és holtakról, városokról és falvakról s főként a közállapotokról.

Ebben az átmenő táborban nem töltöttünk hosszú időt, de az a kevés is bőven elég volt: tipikus alföldi táj, poros akácok, augusztusi forrás. Kevés volt az ivóvíz, mindegyre sorba álltunk egy-két csajkával, kulaccsal, s a vizet természetesen nem mosakodásra, hanem ivásra használtuk. Már hajnali háromkor ébresztettek, következtek a végtelenbe nyúló sorbaállások az ételért. Mintegy 14 — 15000 ember lakott a táborban, s nyilván nem lehetett könnyű napi háromszori étkezéssel ellátni annyi éhes foglyot, főleg, ha tekintetbe vesszük a háború utáni nehéz gazdasági viszonyokat. Éppen ezért a kenyeret már reggel kiadták egész napra, s rendszerint el is fogyasztottuk az egészet a délelőtti folyamán.

Az időt sétával, beszélgetéssel, ismerkedéssel ütöttük agyon. Harmath Feri vizet szerzett, megmosakodtam, megberetváltkoztam, hogy a külsőm inkább hasonlítson emberre; azt hiszem, Feri nagyon sajnált, hisz rettenetesen néztem ki. Közben folyt a foglyok összeírása, és hírt kaptunk arról, hogy mindenkit hazaengednek, nemcsak bennünket, hanem azokat is, akik most indultak volna a Szovjetunió felé, kivéve a tiszteket. Az örömhöz tehát bánat járult, sajnáltuk a tiszteket, akiknek el kellett indulniuk az ismeretlenbe, azon az úton, amelyet mi már végigjártunk, persze immár előnyösebb feltételek között. Nehány tisztnek sikerült legénységi ruhát szereznie, s rangját eltítkolva, beállnia közénk, a hazaindulók közé.

Egy napon sorakozást rendeltek el a magyarországiaknak, akik aztán el is távoztak. Másnap mi is felsorakoztunk, s egy nagyobb csoport el is indult, de éppen akkor, amikor mi kerültünk volna sorra, betelt a létszám. Újabb idegeskedés, újabb találgatások: mi lesz velünk, merre visznek, talán csak nem fordulunk vissza, s megyünk a lágerbe? Már nem érdekelt semmi, belefáradtunk az egészbe.

Végre aztán mi is sorra kerültünk. Mielőtt a szovjetek átadtak volna bennünket a román hadsereg képviselőinek, a társaságból kihalásztak néhány SS katonát (állítólag köztük volt Lingrad is, de nem hittük). Magam kissé izgultam, amikor erre a vizsgálatra került sor, nehogy a télen felvágott tályog forradását SS-jelésnek nézzék, tudniillik fogalmam sem volt, milyen is az a bizonyos bevágás (tetoválás?), amelyről az SS-tagokat fel lehetett ismerni. Szóval, ezen is átestünk, átvett a román hadsereg. Majdnem mindenki könnyezett, amikor kiléptünk a szöges drót mögül.

Először egy román százados beszédet intézett hozzánk, lelkesített, majd elszállásoltak egy iskola épületében. Kezdetét vette egy újabb összeírás, ezúttal az illetőség, pontosabban: megyék szerint. Kolozs megyéhez iratkoztam fel, összesen 136-on voltunk, egy Csorna nevű lett a felelősünk. (1966 nyarán a vonatban

találkoztam vele, nem ismert meg, nemcsak az azóta eltelt idő miatt, hanem azért is, mert mindig a beosztott emlékszik a vezetőre és nem megfordítva.) Mint egykori radnóti, érdeklődéssel figyeltem a Kisküküllő megyei csoportot; mindössze négyen voltak, közülük az egyik éppen falumbéli.

Öt-hat napot töltöttünk itt. Napjában ötször adtak enni, mégpedig remek dolgokat; a csorbában nagy darab ízletes húsok úszkáltak. Ittlétünk alatt orvosi vizsgálaton is átestünk; megállapították azt, amit úgyis tudtam, hogy rühes vagyok; aztán beoltottak, fürösztöttek. Beretválkoztunk, kölcsönpénzt szereztünk, s szőlőt vásároltunk. Ez a vásár rossz befektetésnek bizonyult, mert gyomrunk állapota egyáltalán nem volt stabil, elszokott a gyümölcstől, s így néha egész váratlanul tört ránk a hasmenés. Futballmérkőzést is láttunk, tábori misén vettünk részt, amelyen a helyőrség színvonalas ének- és zenekara is közreműködött, szóval, régen nem tapasztalt benyomások százait szívtuk magunkba ama pár nap alatt, amelyet e városban töltöttünk. Kinn aludtunk a szabadban, mert ott elviselhetőbb volt a kánikula. Itt barátkoztam össze Mestitz Jancsival, a kolozsvári Lakatos-vonósnégyes egyik tagjával (később mint a Magyar Opera hegedűsével találkoztam vele). A búcsú napján fejenként két deci bort osztottak, ami remekül ízlett, aztán irány: az állomás.

Este héttől reggelig vártuk a vonatot, közben többször álhírek röppentek fel: jön a vonat! Reggel nem bírtuk tovább a várakozást, és saját szakállunkra felkapaszkodtunk egy vasúti talpfával megrakott szerelvényre, s eljutottunk Ploiești-ig. A három napi élelmet, amit az útra adtak már jórészt feléltük. Ploiești-ben meglepetéssel tapasztaltuk, hogy a szőlő kilója nem három-négyszáz lej, mint Rîmnicu Săraton, hanem hét-nyolcszáz le). Itt ittam először aludttejet tavaly óta. Írtam egy levelet Simonfy Jóska brassói katolikus lelkésznek, bátyám osztálytársának; arra gondoltam, hátha tud pénzt kölcsönözni; az akció nem sikerült, mert a brassói rendező pályaudvarra éjjel futottunk be. Többen jegy nélkül felkapaszkodtak személyvonatokra, és így három-négy nappal hamarabb érkeztek haza, mint a zöm.

Egyézségem nem a legjobb. Az összevissza evéstől bélhurutot kaptam, aminek fő tünete a hasmenés. Így aztán nem sokat tudtam gyönyörködni a szép nyár végi tájban. Persze, az út folytatása során sem tudtam megállni, hogy ne egyem; uborka, tej, tojás, alma, kenyér; ettem, amihez csak hozzájutottam, mert a lakosság megszánt bennünket, és mindennel ellátott; az is igaz, hogy elég szánalmasan festettünk. Hordták az ennivelót egyre-másra, de feneketlen bendőnknek semmi sem volt elég.

A Vöröskereszt legszebben Segesvárt működött, de máshol sem panaszkodhattunk. Már Brassó körül, Hidvégen megtudtam, hogy Létay Laji barátom feleségül vette Editet. Segesvárt újságot is olvashattunk, faltuk a betűt. Sokat várakoztunk Székelykocsárdon, viszont nem töltöttük hiába az időt: megittunk egy-egy liter tejet (nesze neked, gyomor!). Ugyanitt lábat, kezét mostam a várakozási idő alatt, s a földön találtam 1 márkát és 12 pfenninget. Gyomrom állandóan rendetlenkedett.

Végre elindultunk! Aranyosgyéresen az asszonyok paradicsom- és fuszulykalevest adtak be: épp a férjüknek vitték az ételt a munkahelyekre, de nem tudtak továbbmenni, olyan rosszul festettünk. Ugyanitt üzentem Betegh Tamás hozzátartozóinak is, hogy ne várják haza többé. S ezzel megkezdtünk egy szomorú kötelességet: hírül adni a családtagoknak, hogy férjük, fiuk meghalt a lágerben.

Mindenütt a háború nyomait láthattuk: kilőtt tankokat, romba dőlt házakat, de az emberi szívek nem romlottak meg egészen, mert az emberek sírni tudtak, szánakozni és ada-kozni.

Nehezen közeledett Apahida; itt átültünk egy két vagonból álló személyvonatra, s így indultunk el oda, ahonnan tíz hónappal korábban kiszakadtunk. Szamosfalván fél órát kellett várni; úgy tűnt, hogy ez a fél óra tovább tartott, mint a tíz hónap

együttvéve (immár nem tudom, hányadszor tapasztalhattuk, hogy az idő relatív!). Aztán tovább. Már jóval Kolozsvár előtt nagy csoport, majd nagy tömeg embert láttunk a vasúti töltés két oldalán álldogálni. Mesélték, hogy Szamosfalváról valaki betelefonált Kolozsvárra, és hírt adott érkezésünkről, de az is lehet, hogy az előttünk hazaérkezett néhány fogoly vitte meg a hírt.

Még meg sem állt a vonat, már felkiabálnak, érdeklődnek; egy asszony összeesik, amikor valaki közlünk minden előkészítés nélkül odakiáltotta neki, hogy a férje már nem él. Láttam Makkai Ernőné is a várakozók között, de szegény hiába várt. Jaj, szomorú volt ez az érkezés, a nevetés sírással keveredett, mindenki örvendett, hogy hazajöttünk, de szánták csont-bőr testünket, s mindenkit bánattal töltött el a sok halálhír.

Egy ideig álldogálok a vagonban, ismerősöket kutatok a tömegben, de nem látok senkit. Leszálok, idegenek jönnek, ennivalóval kínálnak engem, a rongyost, aki szlovák sapkában, német zubbonyal, magyar nadrággal és karomon a favedrecskévei állok, nem tudom, mit tegyek: egyem-e a barackból, szőlőből, szalonnából, kenyérből, tejből és Isten tudja, miből, mert elhalmoznak mindennel, vagy inkább beszélgessek, és válaszoljak a százával feltett kérdésekre. Húszan is szállással kínálnak, dédelgetnek az ismeretlenek is. Megnyugtattam Kerekes bácsi feleségét, hogy férje egészséges, közben máris hallottam egy itthoni szomorú hírt: Torbik Irma kollégám bombatámadás áldozata lett Budapesten. Fogolytársaimat még látom a forgatagban egy-egy villanásig, majd eltűnnek.

Elindulok én is Csaba Piroska bölcsészhallgató és anyja társaságában, szállást ajánlanak fel arra az esetre, ha más megoldást nem találok. A város fényes, zajos, a hangszórók vidám könnyűzenét közvetítenek, meleg van (augusztus 31-et írunk), s boldogan ballagok fel a Fötér felé, élvezem a béke hangulatát, de azt kevésbé, hogy mindenki összesűg, amikor megpillant; kezd sok lenni a szánakozás. Útközben találkozom Löw Brigittával és Balogh Ernő bácsival, pár szót váltok velük, majd megtudom Lajiék címét. Arra irányítom lépteimet, közben elveszítem a sapkát, de már nem fontos. Semmi sem fontos, csak az, hogy újra itthon vagyok Kolozsvárt, Kolozsvárt!

Becsengetek a Hegedűs Sándor utca 10. szám alá (ma: Şincai u.). Egy hölgy jön az ablakhoz, bizalmatlanul végigmér. Kérdezősködöm Létayékról. Pár perc múlva jön Laji, rám néz, aztán szélesre húzódik a szája, beenged, megölel. Jön Edit, és sírva fakad, alig lehet lelket verni belé. Aztán kezdődik a mesélés, hosszan, részletesen. Lajiék minden holmimat megőrizték. Kacagás, baráti vigyorgások, fél szóból is értjük egymást, mint régen (milyen régen? egy éve! de mintha közben több év telt volna el!). Vacsorára tehén túrós gombócot kapok, és tejes puliszkát. Este meg-fürdöm, éjjel a gyomrom többször megzavar.

Laji vásárhelyi híreket is mondott: Jenő bátyám hadifogoly, Zolti öcsém a télen nagybeteg volt, de már túl van rajta. Borinak — Jenő feleségének — fia született, aki az Almos nevet kapta.

Szeptember elsején reggeli: lágytojás, szalonna, tea. Utána elindultam, hogy a katonai hatóságoknál jelentkezzem, ami nem volt könnyű művelet; a nehézséget fokozta az, hogy amíg elbandukoltam a Magyar utca túlsó végére, útközben többször is be kellett térnem különböző középületekbe a gyomrom miatt, mely naponta tizenkét-tizenhárom alkalommal hozott nehéz helyzetbe. A katonaságnál hosszas állingálás, várakozás.

Déltájban eljutottam a múzeumba Roska Marci bácsihoz, a főnökömhöz. Szegény Szilveszter Péterné nem akarja elhinni, hogy a férje nem jön vissza többé. Felkerestem Buh Zsuzskát, és átadtam halott édesapja jegygyűrűjét, amely kissé

rongált állapotban volt, mert egy motozás alkalmával a még forró hamuba rejtettem el. Gazdám a régi: sokat beszél, szólott arról is, hogy állása bizonytalan, még nem tudja, hogyan alakul a sorsa. Nála ebédeltem: szalonnát, sajtot, tésztát, szőlőt.

És estefelé beállítottam B-hez. Nem találtam otthon. Egy ideig az édesanyjával beszélgettem, majd elmentem az akkori kereskedelmi középiskolába, ahol teadélután volt, tánccal egybekötve; azt mondták, hogy ott megtalálom B-t. “Sűrű a lovam sörénye, feketével ki fonta be.” Meglátott, futott felém.

UTÓSZÓ

Az már nem tartozik deportálásunk történetéhez, ami ezután történt, ezért nyitottam meg ezt a külön záró fejezetet. Lajiek továbbra is elhalmoztak szívük minden melegével; első éjjel matracon, a földön aludtam, mert lakásukban csak egyetlen széles fekvőhely akadt, de második éjjel már nem engedték, hogy a földön háljak, hanem ők ketten feküdtek a matracokra. Tovább folytattam a hozzátartozók értesítését; jártam Dániel ügyvédnél, Albu Zolti apósánál; felkeresett Betegh Gábor, a Tamás öccse; keresett, de nem talált otthon Pálffy Franci, a Tóni bátyja. Meglátogattam Tinka nénit, aki nagy ebédet főzött tiszteletemre. Táviratoztam Marosvásárhelyre, hogy rövidesen érkezem; eddig már bizonyára megkapták Laji táviratát, melyben hírül adta, hogy a kolozsvári Világosság (napilap) jelezte érkezésünket.

Időközben úgy-ahogy megoldódott a katonai jelentkezés ügye is. A múzeumban is megtaláltam minden otthagyt holmimat. A rektori hivatalban kiváltottam doktori diplomámat. Lajiek jegyet váltottak a vásárhelyi autóbuszra. Utolsó ügyeim intézése, aztán futás az autóbushoz, helyesebben szólva a teherautóhoz, mert jobb híján a személyszállítást is teherkocsik bonyolították le.

Szeptember 4-e, Róza napja van, ilyenkor tartják Vásárhelyt az őszi nagyvásárt. Ötórás fárasztó utazás után megérkeztem a kedves városba, haza. Leszálok kimerülten, porosan, s ki jön velem szembe: Zolti öcsém. Otthon sírás, nevetés és végtelenbe nyúló mesélés, beszélgetés; a tíz hónap történetét újra átéljük, most már boldogan, mert túljutottunk a nehezén, már csak Jenő kell hazatérjen (1947 októberében jött haza). Családunk egészséges, mindössze a pesti rokonoktól kaptunk szomorú híreket: keresztapám meghalt, nem sokkal az ostrom után, Béla nagybátyám elesett a nyugati fronton.

De ez már igazán nem tartozik ide. Legfeljebb még annyi, hogy házunk valóságos búcsújáró hely lett hosszú ideig: jöttek az én barátaim, szüleim barátai, ismerősei, mindenki látni, hallani akart. S jöttek továbbra is azok, akiknek a hozzátartozói nem tértek vissza, nem voltak olyan szerencsések, mint én, hanem örökre az Ufa és

Bjelája folyók vidékén, az Ural fenyvesei tövében pihennek.

TARTALOMJEGYZÉK

Előjáró beszéd	5
Naplójegyzetek	
(1944. augusztus 21-től október 14-ig)	12
Deportálásunk története	
Kolozsvártól Tordáig	24
Tordától Foksányig	28
Foksánytól Asáig	31
A 130/4-es táborban	45
A 130/5-ös táborban	57
A 130/4-es táborban	92
A 130/3-as táborban	113
A 130/7-es és 130/1-es táborban	116
Útban hazafelé	120
Utószó	134

Comanda nr. 126
Imprimeria "Ardealul" Cluj

